

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'AN'DA NEFİS MUHASEBESİ

Yüksek Lisans Tezi

DANIŞMAN
PROF. DR. MEHMET SOYSALDI

HAZIRLAYAN
OSMAN KARATAŞ

ELAZIĞ - 2009

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'AN'DA NEFİS MUHASEBESİ

Yüksek Lisans Tezi

Bu tez .../07/2009 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

Danışman

Prof. Dr. Mehmet SOYSALDI

ÜYE

Doç. Dr. Gıyasettin ARSLAN

ÜYE

Doç. Dr. Âdem TUTAR

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun .../.../2009 tarih ve sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Enstitü Müdürü

Doç. Dr. Erdal AÇIKSES

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

KUR'AN'DA NEFİS MUHASEBESİ

Osman KARATAŞ

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tefsir Bilim Dalı

2009

Nefis kavramı lügatlerde ve Kur'an'da oldukça çok kullanılan bir kavramdır. Bu kavram her yerde aynı manada kullanılmamıştır. Bunun için nefis kavramının lügat ve Kur'an'da hangi manalarda kullanıldığına baktık. Bu manaları verirken ayetlerle ve müfessirlerin yorumlarından istifade ederek açıkladık. Aynı zamanda kişinin kimlere karşı kendisini otokontrole tabi tutması gerektiği, nefsin hesaba çekilmesi, kınanması ve nefis muhasebesini Kur'an'da peygamberler nasıl yaptığını ayetlerden örnekler vererek açıkladık. Daha sonra insanın nefis muhasebesinin tasavvufta ki anlayışı üzerinde durduk. Nefsin kötü sıfatları ve nefis mertebelerini ayetlerle izah ettik. Bunu Yaparken mümkün mertebe tasavvufi tefsirlerden yararlanmaya özen gösterdik. Sonuçta nefis muhasebesinin kişinin dünyasını ve ahiretini kazanma noktasında ne kadar önemli olduğuna şahit olduk.

Anahtar Kelimeler: Allah, Kur'an-ı Kerim, Nefs, İnsan, Sorumluluk, Muhasebe, Tasavvuf, Nefsin Kusurları, Ahiret, Dünya

III

ABSTRACT

Master Thesis

Auto-control in Quran

OSMAN KARATAŞ

The University of Firat

Social Sciences Institute

The Department of Basic Islamic Sciences

Commentary (Tafseer) Branch

2009

The term “ Ego (or non – autocontrol) is very often used in dictionaries and in the Quran but mostly with different meanings, In this thesis, we have Scrutinized in detail the meaning of the term Ego used in the dictionaries and in the Quran. To that and, we have extensively made use of the interpretations in the verses and annutators. In additon, we have explaured whan how the auto-control merharism should be taken and by givirg the examples from the Lifes of Prophets. Next, we have focused on the use and meaning of this term in the mysticism. We have illustrated the bad sidos of ego and its levels. By looking at verses. In doing this, we have utilized mystical annutators as much as possible.

KEYWORDS: God, Quran, Ego, Human, Responsibility, Questioning, İslamic Mysticism, Defect Ego, Afterlife, World

İÇİNDEKİLER

ONAY	I
ÖZET	II
ABSTRACT.....	III
İÇİNDEKİLER	IV
KISALTMALAR	VI
ÖNSÖZ	VII
GİRİŞ.....	1
1. Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	4
2. Araştırmanın Amacı	4
3. Araştırmanın Metodu.....	5
4. Araştırmayla İlgili Temel Bilgiler	6
5. Nefis Kavramının Lügat Anlamı.....	7
5.1. Nefs, Ruh, Can Anlamına Gelmektedir	7
5.2. Nefis, Bir Şeyin Kendisi, Şahsı, Kişi Anlamı	9
5.3. Nefsin, Heva ve Heves, Kötü Duyguların Kaynağı Anlamı	9
5.4. Nefsin Kan Anlamı	10
5.5. Nefsin Nazar, Kötü Göz Anlamı	10
5.6. Nefsin Diğer Manaları	11
6. Nefs Kavramının Terim Anlamı	11
BİRİNCİ BÖLÜM.....	13
KUR'AN'DA NEFİS VE NEFİS MUHASEBESİ	
1. KUR'AN'DA NEFİS KAVRAMI	13
1.1. Âdem Anlamında Kullanılışı.....	14
1.2. Ruh, Can Anlamında Kullanılışı	16
1.3. Heva ve Heves Anlamında Kullanılışı.....	18
1.4. Cin ve İnsan Topluluğu Anlamında Kullanılışı.....	20
1.5. Kalp, Göğüs, İç Anlamında Kullanılışı.....	22
1.6. Kişi, Kendi, Kendimiz Anlamında Kullanılışı	26
1.7. Allah'ın Zatı Anlamında Kullanılışı	29
1.8. Canlı Anlamında Kullanılışı.....	31
2. NEFİS MUHASEBESİNİN GEREĞİ OLARAK DÜNYADAKİ	
SORUMLULUKLARIMIZ	32

2.1. Allah’a Karşı Nefis Muhasebesi.....	35
2.2. Peygamberlere Karşı Nefis Muhasebesi	41
2.3. Kendi Nefsimize Karşı Nefis Muhasebesi	45
2.4. Ailemize, Topluma Karşı Nefis Muhasebesi	53
3. KUR’AN’DA NEFİS MUHASEBESİNİN ÖNEMİ VE ŞARTLARI.....	61
3.1. Nefsin Yerilmesi.....	66
3.2. Nefsin Hesaba Çekilmesi	69
3.3. Kur’an’da Nefis Muhasebesi Örnekleri	73
İKİNCİ BÖLÜM	78
TASAVVUFTA NEFİS VE NEFİS MUHASEBESİ	
1. TASAVVUFTA NEFİS KAVRAMI	78
2. TASAVVUFTA NEFİS MUHASEBESİ	80
3. NEFSİN KÖTÜ SIFAT VE ÖZELLİKLERİ	84
3.1. Açık Şirk, Allah’a Ortak Koşma	85
3.2. Zülüm, Eziyet Etme	86
3.3. Cimrilik	88
3.4. Yalancılık, Gerçeği örtme	90
3.5. Şehvetperestlik	91
3.6. Nefsin Arzularını Tanrı Edinme	94
3.7. Gurur ve Kibir	96
3.8. Kıskançlık, Haset.....	99
3.9. Alaycılık, Dedikodu.....	102
3.10. Kin, Öfke.....	104
4. NEFİS MERTEBELERİ.....	105
4.1. Nefs-i Emmare.....	105
4.2. Nefs-i Levvâme	107
4.3. Nefs-i Mülheme	109
4.4. Nefs-i Mutmainne	111
4.5. Nefs-i Radiye.....	114
4.6. Nefs-i Mardiyye.....	115
4.7. Nefs-i Kâmile	117
5. NEFSİN TERBİYE EDİLMESİ	118
SONUÇ.....	123

BİBLİYOGRAFYA	125
ÖZGEÇMİŞ	130

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhi's-Selam
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
ansk.	: Ansiklopedisi
a.y.	: Aynı yer
bkz.	: Bakınız
b.	: Bin, İbn
çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Hız.	: Hazreti
Haz.	: Hazırlayan
Mad.	: Maddesi
Mat.	: Matbası
Neş.	: Neşriyat
r.a.	: Radiyallahu Anh
s.a.s.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDK	: Türk Dil Kurumu
Trc.	: Tercüme Eden
Trs.	: Tarihsiz
vb.	: Ve Benzeri
vd.	: Ve devamı
Yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

Kur'an-ı Kerim'i anlama çabası bin dört yüz küsur senedir devam etmektedir. Müfessirlerimiz başta olmak üzere Muhaddisler, Kelamcılar, Fıkıhçılar, Tasavvufçular, Sosyologlar ve diğer bilim dallarındaki ilim adamları Kur'an'ın en iyi şekilde anlaşılması için gayret göstermişlerdir. Bu gayret hiçbir zaman sekteye uğramadığı gibi giderek derinleşmiş ve bu alana olan yoğunlaşma daha da artmıştır. Bunun neticesinde binlerce tefsir kitabı, ilahi mesajın ne olduğunu açıklayan milyonlarca kitap telif edilmiştir.

Bu kadar araştırma yapılması başka araştırmalar yapılmayacağı anlamına gelmez. Aksine önceki araştırmaların üzerine yeni ve günümüze uygun yorumlarla Kur'an'ın anlaşılması için daha çok çalışma yapmak gerekir. Biz de bu alanda ufakta olsa bir katkıda bulunmak üzere Kur'an üzerinde bir araştırma yaptık.

“Kur'an'da Nefis Muhasebesi” adlı çalışmamız giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde konunun önemi, araştırmanın amacı ve metotları hakkında bilgi verdik. Nefs kavramının eski ve yeni lügatlerden semantik tahlilini yaptık.

Birinci bölümde Kur'an'da nefis kavramının hangi anlamlarda kullanıldığına ve bu anlamların izahını ayetlerden örneklerle ortaya koymaya çalıştık. Bunu yanında kişinin başta Allah'a karşı, peygamberlere, kendine, ailesine ve topluma karşı olan nefis muhasebesi üzerinde durmaya çalıştık. Aynı zamanda Kur'an'da nefsin yerilmesi, hesaba çekilmesi, Kur'an'da nefsin Muhasebesi örnekleriyle izah edilmeye çalışıldı.

İkinci bölümde Tasavvufta nefis kavramı, nefis muhasebesi, nefsin kötü sıfatları ve nefis mertebelerini açıklamaya gayret ettik. Son olarak da nefsin terbiye edilmesi üzerinde durduk.

Bu çalışmamda benden yardımlarını esirgemeyen ve bana her türlü müsamahayı gösteren tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Mehmet SOYSALDI bey'e ve bana yardımlarıyla destek olan aileme ve dostlarıma teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

Osman KARATAŞ

Elazığ – 2009

GİRİŞ

Nefis muhasebesi oldukça geniş bir kavram olup, sorumluluk, mesuliyet, yargılama vb. kavramlarla yakından alakalıdır. Bundan dolayı onun alanını açarken ve detaylandırırken bu kavramlar da göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin bir insanın nefis muhasebesi yapabilmesi için kendisini yapıp ettiklerinden sorumlu olduğunu bilmesi gerekir. Eylem ve söylemlerinden dolayı bir gün mesul tutulacağını ve bunun neticesinde yargılanacağını bilmelidir. Bu yargılamanın neticesinde iyi, güzel, ahlaki davranışlarından ötürü övgüye, senaya tabi tutularak ebedi bir mutlulukla mükâfatlandırılacağını bilmesi gerekir. Bunun tam tersi bir durumdaki kişi, hal ve hareketlerinin kötü sonuçlarından dolayı hesaba çekilip yargılandıktan sonra, kendisini hesaba çekenden ikâba muhatap olup, azaba çarptırılacağını bilmelidir.

İşte kişi hal ve hareketlerinden, eylem ve söylemlerinden, tavır ve davranışlarından dolayı hesaba çekileceğini bilir ve bunun şuurunda olursa, o kişide bir nefis muhasebesinden bahsedebiliriz. Yoksa böyle bir bilinç henüz beyninde canlanmamış, buna yakinen inanmamış birinin kendi iç dünyasında nefis muhasebesi yapması düşünülemez.

Bu durumdaki insanlar, gününü gün etmemin peşinde koşup durur. Onlar için hayat oyun ve eğlenceden ibarettir. Ahiret inancı kendilerinde henüz layık olduğu yere oturtulmamıştır. Ahiret inancı oturtulması gereken yere oturtulmayınca da kişide nefis muhasebesi yönünde bir davranış beklemek çok güçtür. Burada hemen şunu belirtmek gerekir ki, akıl baliğ olmuş, hür, reşit çağına ulaşmış, birtakım sorumlulukları yüklenmiş herkeste nefis muhasebesi vardır. Ancak bizim araştırmamıza yönelik bir nefis muhasebesi olmayabilir. Çünkü bizim araştırmamız ahiret yönlü, dünyada açık ve gizli her ne yapıp ettiksek, bunlardan dolayı hesaba çekilip yargılanacağımızı bilmemizden ötürü yapmış olduğumuz nefis muhasebesidir.

Bunun yanında çevremizdeki her akıllı, hür, yetişkin insanda -ahiret inancı tam olsun isterse hiç ahiret inancı olmasın- nefis muhasebesinin zaman zaman o şahıslarda olduğunu göreceğiz. Bakarsınız bazı insanlar, Kur'an'ı anlayıp ona göre amel etmiyorum diye nefis muhasebesi yaparken, diğeri namazdaki bir aksaklığının veya herhangi bir ibadetindeki noksanlığının elemi ve acısını içinde duyarak kendini yargılamak, bir diğeri insanda şöyle yapsaydım daha çok para kazanırdım, böyle yapsaydım bu işler başıma gelmezdi gibi dünyalık işlerine yönelik bir nefis muhasebesi

vardır. Hatta hemen her zaman çevremizdeki insanların “keşke şöyle yapsaydım”, “ne olaydı da şuraya gitseydim” gibi sızlanışlarına şahit oluruz. İşte bu kişiler de nefis muhasebesi yapmaktadır. Ancak onların nefis muhasebesi dünyalık işlerine yöneliktir.

Burada şöyle bir özetleme yapabiliriz. Herkeste ama ahiret buutlu ama dünya buutlu veya her ikisine yönelik olmak üzere üç çeşit nefis muhasebesi yapıldığına şahit oluruz. Âlim, Zahit, Salih kimselerin nefis muhasebesi hep ahiret yönlü olurken, cahil, inkârcı, ahiret inancı hiç olmayan kişiler dünya eksenli bir nefis muhasebesi yapar. Bunun yanında ahiret inancı mevcut olmakla beraber geçiminin, rızkının peşinden koşarken, oralarda yaptığı aksaklıkların hesabını yapanlarda vardır. Bu Kur'an'da “*dünyadan da nasibini unutma!*”¹ ayeti çerçevesinde değerlendirilebilir bir nefis muhasebesidir.

Nefis muhasebesi sorumluluk sahibi ve belli bir olgunlukta olan herkeste vardır. Ancak ahiret inancı çok sağlam olan insanlarda bu muhasebe anlayışı zirveyi yakalamıştır. Çünkü bu insanlar aşkın bir varlığın kendilerini her an görüp gözettiğini bilir. Ondan hiçbir şeyin gizlenemeyeceğinin farkındadır. Zerre ağırlığınca bir iş yaparsa, onun yarın mutlaka hesap meydanında kendi huzuruna çıkarılacağına farkındadır ve ona göre nefis muhasebesi yapar. Ahiret inancı hiç olmayan ise insanların görmediği ve başkaları tarafından ispat edilip yüzüne vurulmayacak şeyler konusunda bir muhasebe yapmaz. Veya yapsa da kılıfına uydurarak bir muhasebe yapar. Böyle insanlarda ahlaki erdemlilik ileri seviyede ise vatanına ve milletine karşı bir sorumluluk söz konusu olduğundan gizlide olsa ahlaki olmayan işlerden kaçınır.

Bunun yanında tarih boyunca insanın çeşitli açılardan tarifi yapılmıştır. Bazılarına göre insan düşünen bir canlıdır, bazılarına göre ekonomik canlıdır, bir diğer guruba göre politik bir canlıdır. İslami açıdan baktığımızda bu söylenenlerin hepsinin bir gerçeklik payı vardır. Öyle zannediyoruz ki “insan sorumluluğu olan bir canlıdır” şeklindeki tarif en gerçekçi bir tariflerden biridir. Çünkü canlılar içinde insanlardan başka gerek hukuk, gerek din karşısında sorumlu olan hiç bir canlı yoktur. İnsan iradeli olarak yaptıklarından sorumludur. Allah nezdinde sorumludur. Hukuk, toplum ve ahlak karşısında sorumludur. İnsan hayatı baştan sona sorumluluklarla kuşatılmıştır. Bu sorumluluğunu idrak ettiği sürece insanlıktan pay alır, insanlığa katkıda bulunur.

¹ Kasas, 28/77.

Sorumluluğu yerine getirmedeği sürece de hem kendisine haksızlık etmiş hem de Allah' a karşı isyan etmiş hem de topluma karşı vazifesini ihmal etmiş sayılır.²

Buradan da anlaşılacağı üzere toplumda sorumluluk duygusunu ve mesuliyet duygusunun geliştirilmesine özen gösterilmelidir. Mesuliyet sahibi bir kişi yaptıklarından dolayı kendini hesaba çeker, bunun neticesinde eylem ve söylemlerinin doğruluğunun ve yanlışlığının farkına varır ve yanlış hareketlerini düzeltme imkânına sahip olur. Aksi takdirde bir sorumluluk taşımaktan mahrum kişiler yaptıklarının yanlışlığının farkına bile varmaz ve yanlışlarını doğru bildiğinden düzeltme yoluna bile gitmez. Bundan dolayı kişilere nefis muhasebesinin kazandırılabilmesi için mutlaka onlara mesuliyet duygusu kazandırılmalı ve bu şekilde ahlakiliğin kapısından içeri girmesi sağlanmalıdır.

Örneğin bir insana Allah'a karşı kulluk yapmakla sorumlu olduğu bilinci kazandırılır ve bu sorumluluğun gereklerini yerine getirmedeği takdirde Allah katında cezalandırılacağı fikri verilirse, o kişi hal ve hareketlerini -tam olmasa bile- bu ölçülere göre düzenleyecektir. Yapıp ettiklerinin hesabını insanlara göre değil, vicdanına ve nefisine göre hesaplayıp yapacaktır. Böyle insanların polisle, jandarmayla veya başka bir gözetleyici ile işi olmaz. Çünkü kendisini görüp gözetten bir Allah'ın varlığının şuurunda olan insan, hesabını ve kitabını ona göre yapar. Dünyadaki cezalar ve hapisaneler onun ilgi alanının dışındadır. Zaten sorumluluktan yoksun bir kişinin başına bir polis koyabilirsiniz. Eğer poliste aynı sorumluluktan yoksunsa, onun başına kimi koyacaksınız? Bunun önüne geçmenin yegâne yolu kişilere sorumluluk bilinci kazandırılarak, onların nefis muhasebesi yapmaları, vicdanlarının sesini dinlemeleri, kendilerini ölçüye ve tartıya vurmaları sağlanmalıdır.

Allah Kur'an-ı Kerim'de insanların başıboş olarak bırakılmadığını vurgulamaktadır.³ Yani insan başıboş bırakılmamış olup eylemlerinden mutlaka hesaba çekilecektir. Bundan dolayı kişi daha ahirette sorguya çekilmeden evvel kendini sorgulamalı ve nefis muhasebesi yaparak doğrularını artırırken, yanlışlarını azaltma yoluna gitmelidir. Şunu da bilmeli ki, kendini hiç hesaba çekmeyenlerin kıyamette hesapları çok çetin olacaktır.

² Pazarbaşı, Erdoğan, “*Mes’uliyetin Kur’an-ı Kerim’den Dayanağı,*” *Kur’an-ı Kerim’de Mes’uliyet*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006, 58.

³ Kıyâme, 75/36; Mu’minûn, 23/115-116; İsrâ, 17/36.

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

İnsanoğlu bu dünyada yaptıklarından sorumludur. İnsanın yaptığı amelleri, pozitif veya negatif olmak üzere iki sınıfta değerlendirmek mümkündür. Genel itibariyle kişi nefsiyle paralel iş yaparsa bu işlerin negatifliği söz konusu olurken, nefsine muhalefet eden ve Allah'ın emirlerine uygun hareketler ortaya koyarsa bunun sonuçları da pozitiftir.

Nefiste öyle bir özellik vardır ki; o, yerli yerinde kullanılarak ve yaratılış hedefinde istimal edilerek kişiyi ulaşılmaz yerlere ulaştırır. Belki bu yerler mele-i alânın sakinlerinin bile ulaşamadığı makamlar olabilir. Yine aynı nefis yaratılış gayesinden saptırılarak kişiyi o ahseni takvim makamından aşağıya doğru esfele safiline sürükleyebilir. Bundan dolayı bir iş yaparken mutlaka nefsimizin yönü nereye doğru olduğunu kontrol etmemiz gerekir.

İşte hem dünya hem de ahirette bu denli önemli, insanın kazanma ya da kaybetme durumuna dikkat çekmek için bu konuyu seçtik. Bu konu önemlidir. Çünkü nefis çok önemlidir. Şayet nefis olmasa insanların melekleri geçmesi düşünülemez. Allah yanındaki kıymeti takdir edilemez. Nefsin dizginleri aklın eline verilerek onu istikamet üzerinde tutmak kişiyi ahirette ummadığı nimetlerle serfiraz kılar. Bunun tam tersi olarak nefis; iradenin, aklın ve diğer organların dizginlerini ele alacak olursa, kişi ahirette ummadığı ikaplara maruz kalabilir. Kısaca insanın yücelmesi de sukut etmesi de nefsiyle alakalıdır. İşte biz bu çalışmada buna dikkat etmeye çalışacağız.

2. Araştırmanın Amacı

Kur'an'ın gerçek manasını anlayabilmek, hedeflenen maksada ulaşabilmek için mutlaka kelimelerin zaman içinde hangi değişik anlamlar kazandığını ortaya koymak gerekir. Bu araştırma yapılmadan, kelimenin hangi anlamda kullanıldığını anlamaya çalışmak, ya da bir yorumda bulunmak, oldukça isabetsiz ve sığ olacağından Kur'an üzerinde çalışanların buna dikkat etmesi gerekir.

İnsanın gerçek mutluluğa ulaşması, içerisinde bütün saadet ilkelerini içeren Kur'an-ı Kerim'in hikmet dolu prensiplerini uygulaması ve onun gösterdiği yola yönelmesiyle gerçekleşir. Bu da Kur'an'ın derinlemesine düşünülmesi ve anlaşılmasıyla mümkündür.⁴ Kur'an gereği gibi anlaşılmadığı takdirde kişinin Allah'a hakiki manada bir kul, Efendimiz (s.a.s)'e gerçek manada bir ümmet olabilmek oldukça güçtür. Eğer

⁴ Soysaldı, Mehmet, *Kur'an'ı Anlama Metodolojisi*, Fecr Yay., Ankara, 2001, 11.

Kur'an'ı anlamaya çalışmasak, Allah'ın emirlerinden biri olan düşünmeyi, akletmeyi terk etmiş oluruz. Nitekim Allah Kur'an'ın muhtelif ayetlerinde Kur'an üzerinde düşünülmesini ve onun anlaşılması için çaba gösterilmesini kullarından istemektedir.

أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْفُرَّانَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا “Onlar Kur'an'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa onların kalpleri mi kilitlidir?”⁵

Kur'an üzerinde düşünmeyenleri Allah, bir anlamda yermektedir. Onun için herkes kendi istidadı çerçevesinde Kur'an'ın dilini anlamaya çalışmalıdır. Üzülererek belirtmek gerekir ki bu gün bazı insanlar Kur'an'ı anlaşılmayan bir kitap olarak görmektedir. Bir kısım insanlarda, Kur'an'ı makam mevki elde etmenin bir vasıtası olarak görmek ve olmadık yorumlar ileri sürmektedirler. Bu konuda en ideal yol kanaatimizce orta yolu tercih ederek, ifrat ve tefritten uzak olmaktır. İşte bizde bu araştırmamızda Kur'an'da çok kullanılan kavramlardan biri olan nefis kavramını incelemeye çalışacağız.

3. Araştırmanın Metodu

Bu araştırmamızda öncelikle nefis kelimesinin Arapça ve Türkçe sözlüklerden semantik tahlilini yapmaya çalıştık. Kur'an'da nefis ve muhasebe kelimesinin yan yana gelmesiyle neyin amaçlamaya çalışıldığını, müfessirlerin yorumlarından da istifade ederek açıklamaya çalıştık. Aynı zamanda insanoğlu tarafından nefsin dünyada hesaba çekilmesinin yanında, ahirette de nefsin hesaba çekilip çekilmeyeceğini, kişinin kendi yaratıcısına, peygamberine, kendisine, aile ve toplumuna karşı ne gibi sorumlulukları olduğunu irdeledik. Dünyadayken hiç konuşmayan organlar, ahirette dile gelecek mi? Yaptıklarından kimi sorumlu tutacak? Bunları ayrıntılı bir şekilde ele aldık.

Birinci bölüm de Kur'an'da nefis muhasebesinin önemi, insanın Allah'a, peygamberlere, kendi nefsine, ailesine, topluma karşı nefis muhasebesinin önemi, nefsin kınanması ve nefsi her eyleminden dolayı hesaba çekilmesi Kur'an'daki ayetlerle, peygamberlerden örnekler verilerek detaylı bir çalışma ortaya koymaya özen gösterdik.

İkinci bölüm de tasavvufta nefsin ne anlama geldiği, nefsin kötü sıfat ve özellikleri, nefsin mertebeleri, tasavvuf ağırlıklı tefsirlerden de istifade edilerek açıklamaya çalıştık. Mutasavvıfların dünyasındaki nefis muhasebesini ve nefsin terbiye edilmesindeki metotları izah etmeye çalıştık. Onların bu alandaki anlayış ve

⁵ Muhammed, 47/24; Daha çok ayet için bkz. Yusuf, 12/2; Zuhuruf, 43/3; Nur, 24/61.

kavrayışlarını aktarmaya özen gösterdik. Sonuçta da ortaya konan çalışmayı özet olarak izah etmeye gayret ettik.

4. Araştırmayla İlgili Temel Bilgiler

Kişinin hem bu dünyada hem de ahirette yaratılış gayesine uygun olarak yaşayabilmesi için, kendisine Allah tarafından gönderilen kitabı anlaması gerekir. Kur'an-ı Kerim'i anlamak ve onun içindekilerle doğru bir şekilde amel etmek her mümine düşen bir sorumluluktur. Bu sorumluluğu kimi dinleyerek, kimi okuyarak anlamaya çalışır. Günümüzde artık taklidi müslümanlıktan tahkiki müslümanlığa geçiş başlamıştır. Özellikle iletişim araçlarının çoğalmasıyla bu daha da hız kazanmıştır. İnsanoğluna Allah tarafından bir kitap gönderilmiştir. Ancak onun içinde ne var ne yok hiç araştırmaya veya onun içindekileri merak edip karıştırmaya özen göstermemiştir. Hatta sorsak böyle kişilere Kur'an neden bahseder, ya cevap vermeyecektir ya da kaçamak bir şekilde "her şeyden" deyip geçecektir. İşte tv. radyo, dergi vb. gibi iletişim araçlarından da faydalanılarak, insanın Allah'ın kitabını, peygamberini kendi üzerindeki yükümlülükleri öğrenmesi üzerinde bir sorumluluktur.

Bu gün Kur'an'ı anlayamadığından şikâyetçi olana insanlar anlaşılması daha zor ve çetin olan dilleri öğrenebilmek ve kitapları anlayabilmek için haftalarca, aylarca hatta yıllarca hayatlarının en verimli çağlarında dil kurslarına gidiyorlar ya da yurt dışında bu alanda ihtisas çalışmaları yapıyorlar. Şayet herhangi birimize yabancı bir ülkenin devlet başkanından adını dahi duymadığımız bir dilde mektup gelse o mektubun içinde ne var diye anlamaya çalışırız. Anlayamasak anlayanı bulana kadar kapı kapı dolaşarak mektubun içeriğindeki öğrenmeye gayret ederiz. Bunun için Allah kelamı Kur'an'ın öğrenilip anlaşılmasına çalışılması her müslümanın üzerinde bir sorumluluktur.

Kur'an, insanlara okunsun, anlaşılsın ve onunla amel edilsin diye gönderilmiştir. İnsanlara doğru yolu gösterip, eğri yolun kötülüklerinden kurtarmak üzere indirilmiştir. İnsanın yaratılış gayesini açıklamış, hal ve hareketlerine, eylem ve söylemlerine dikkat etmesi gereken prensipleri izah etmiştir. Eğer insan Kur'an'ın bu anlamdaki rolünü bilirse, başta nefsi olmak üzere bütün zahiri ve batını organlarına buna göre rol biçer. Bu rollerin dışına çıkmamaya özen gösterir. Şayet ara sıra sapma olursa hem tövbe eder, hem de nasıl böyle bir yanlış yaptım diye kendi nefsinin hesabına çekerek onu bir anlamda hizaya getirir. Şayet bu konuda duyarsızlaşma söz konusu ise kişi yaratılış gayesini unutmuş demektir.

Bunun yanında nefsi hesaba çekmedeki yetersizliğimizde söz konusudur. Nefsin hesap gününe imanı zayıftır. Sevap ve azap ile ilgili vaatlere inancının tam olmamasıdır ya da nefsin Allah'ın keremine güvenmesidir. Allah'ın azabını ve nimetlerini hesaba katmadan affına bel bağlanmasıdır. Aslında aynı insan, dünyalık bir işini gerçekleştirmek için hatta bu iş beş kuruşluk bile olsa Allah'ın keremine güvenmeden gece gündüz o işin peşinde durur. Dünyada iken Allah kerimdir demez; ancak ahirette Allah'ın kendisine keremiyle muamele edeceğini ümit eder.

5. Nefs Kavramının Lügat Anlamı

“Nefs” kavramının kökü “n-f-s” dir. Cemisi enfüs ve nüfûs’tür.⁶ Bu kelimenin kök manasını bulabilmek için mümkün merteye en eski sözlüklere ve kelimenin ilk kullanımlarına bakmamız gerekir. Bunun yanın da mümkünse cahiliye Arap şiirlerine de bakmak uygun olacaktır. Çünkü bizim bildiğimiz kadar sahabenin Kur’an’ı anlama metotlarından biriside cahiliye şiirleriydi.

Bizim burada inceleyeceğimiz “nefs” kavramı, Kur’an-ı Kerim’de oldukça çok kullanılan kelimelerden biridir. Bu kelimelerin hepsinin aynı anlamda kullanıldığını söylememiz mümkün değildir. Biz bu kelimenin sözlükte öne çıkan anlamlarını burada ele alacağız.

Nefs kavramı sözlüklerde şu anlamlarda kullanılmıştır: “N-F-S” kökünden türeyen nefis, sözlükte “ruh, can, akıl, insanın şahsı, bir şeyin varlığı, zat, iç, içi, bir şeyin hakikati, beden, ceset, kan, azamet, izzet, kötü söz, bir şeyin cevheri, arzu ve istek, çok kıymetli olmak, cimrilik etmek, haset etmek, nazar etmek, kadının adet görmesi, layık görmemek” anlamlarında kullanılmaktadır.⁷ Şimdi bu manaları ayrı ayrı ele almak istiyoruz.

5.1. Nefs, Ruh, Can Anlamına Gelmektedir

Bilginlerin çoğunluğuna göre ruh ile nefis ayrı şeylerdir. Ruh ile nefsin aynı şeyler olduğunu söyleyenlerde olmuştur.⁸ Halk arasında yaygın kullanımı ruh ve nefis ayrı anlamlarda kullanılmaktadır. Ruh ve can ise genelde aynı manaları ifade etmek için kullanılmaktadır. Biri öldüğünde, ruhu çıktı, canı çıktı gibi kişinin öldüğünü ifade etmek için bu ifadeler kullanılmaktadır.

⁶ İbn Manzur, Cemaluddin Muhammed b. Cemaluddin, *Lisanü'l-Arap*, Dar-ı Sadr, Beyrut-Lübnan, 1986, XIV, 233.

⁷ Karagöz, İsmail, “*Nefs mad.*”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet Yay., Ankara, 2006, 522.

⁸ Karagöz, age., 522.

Nefs: “Ruh, can, ceset hayat” manalarına gelmektedir.⁹

En-Nef-su: Ruh, nefis; Arap kelimasında iki kısımdır. 1. Ruhü çıktı. Adamın tabiatında böyle böyle yapma vardır. 2. Bir şeyin hakikati, cümle, falan kişi kendini öldürdü.¹⁰

İbn Kalevi şöyle diyor: en-Nefsü: Ruh, ayırma aleti, kardeş, yanında, bir şeyin miktarı.¹¹

İbn Beri: Ruh, 1) Ayırma, hayatın gitmesi ile giden şey. 2) Nefis, aklın gitmesi ile giden şey.¹²

en-Nefsü: Ruh, şöyle denir, onun nefsinden çıktım¹³ yani onun ruhundan meydana geldim. Nefs kelimesi, ruh, can, hayat, anlamlarının yanında insanın yeme içme gibi biyolojik ihtiyaçları anlamına da gelmektedir.¹⁴

Nefs: Ruh¹⁵, can, hayat, heva ve heves, kan, insan, kişi¹⁶ gibi anlamlar içerir.

Nefis kavramı Kur’an-ı Kerim’de ruh anlamında birçok yerde kullanılmaktadır.¹⁷

Fazlur Rahman’a göre insanın maddi ve manevi yönü vardır. İnsanın maddi yönünü beden, manevi yönünü de ruh temsil eder. Fakat bu yönler bir bütündür. Kur’an’a göre de Allah insanı bu şekilde yaratmıştır.¹⁸

En-nefs: ruh, “*Bilin ki, Allah sizin nefislerinizde olanı bilir. Sizi onların nefislerinden çıkardı.*” Aynı kökten gelen “en-nefesü” bedene burun ve ağızdan giren rüzgâr.¹⁹ Kur’an-ı Kerim’de ruh anlamında.²⁰ Öz, varlık, kişilik²¹ gibi anlamlarda kullanılmıştır

⁹ Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya’kûb, *el-Kâmûsu’l-Muhit*, Risale Yay., Beyrut, 1994, 745; Hüseyin Kazım Kadri, *Türk Lügati*, Cumhuriyet Mat., İstanbul, 1995, IV, 532.

¹⁰ İbn Manzûr, age., XIV, 234.

¹¹ İbn Manzûr, age., XIV, 234.

¹² İbn Manzûr, age., XIV, 234

¹³ en-Necar, Muhammed Ali, İbrahim Mustafa, vd., *el-Mucem’ül-Vvasut*, Çağrı Yay., İstanbul, 1989, 940.

¹⁴ Devellioğlu, Ferid, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2007, 818.

¹⁵ En- Necar, Muhammed Ali; İbrahim Mustafa, vd., age., 940; Komisyon, *Ansiklopedik İslam Lügati*, Tercüman Mat., İstanbul, 1982, II, 521.

¹⁶ Erkan, Arif, *el-Beyan, Büyük Arapça Türkçe Lügat*, Yasin Yay., İstanbul, 2004, II, 2318; Uludağ, Süleyman, “*Nefis mad.*”, TDV İslam Ansk., İstanbul, 2006, XXXIII, 256.; Abdullah, Yeğin, Hekimoğlu, İsmail, vd., *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik*, Sebat Yay., İstanbul, 2006, 770.

¹⁷ En’am, 6/93.

¹⁸ Fazlurrahman, Fazlur, *Ana Konularıyla Kur’an*, (çev. Alparslan Açıkgenç), Ankara Okulu Yay., Ankara, 2003, 50.

¹⁹ El-İsfihani, Ragıp, *Müfredatü’l el- Fazl’l-Kur’an*, Kahraman Yay., İstanbul, 1986, 764.

5.2. Nefis, Bir Şeyin Kendisi, Şahsı, Kişi Anlamı

Nefis kavramının Ruh anlamının dışında kullanıldığı bir diğer anlam ise, herhangi bir şeyin kendine, özüne, aslına işaret eden anlamdır. Bu anlam faili, özneyi açıklamak için kullanılmaktadır. Bu anlam ya insana işaret eder ya da herhangi bir nesnenin kedisine işaret etmektedir.

en-Nef-su: Ruh, can, kan, bir şeyin kendisi, nazar.²² Asıl, maya, cevher²³ gibi bir maddenin kendi öz varlığına işaret eden manalarda da kullanılmıştır.

Kur'anı Kerimde nefis; bireyin kendisi, özü, kimliği, enesi anlamında kullanılmıştır.²⁴

Ruh, can, canlı ve şer [bu anlamda müz.], öz, istek, iştiha, kendi [dönüşlülük zamiri]; aynı²⁵ gibi manalara da gelmektedir.

bi Nefsihi: Kendisi, bizzat, şahsen. Kendi şahsı, bir şeyin ta kendisi.²⁶ Ceset, beden, bir şeyin aynısı, izzet²⁷ gibi anlamlarda da kullanılmıştır.

Nefs: Aynı zamanda, cevher, cevheri hayat, asli vücut, zat gibi manaları da ihtiva eder.²⁸ en-Nef-su: insanın özü, kendisi, ilahi latife.²⁹ Can, kişi, kendi, öz varlık, bir şeyin zatı olan, kendisi³⁰ gibi gerçek faile işaret eden anlamlara gelmektedir.

Fazlur Rahman da nefis kelimesinin Kur'an'da sık sık kullanılmakta olduğunu zikredip, nefis kelimesinin İngilizceye Ruh olarak tercüme edilmesine rağmen Arapçada bu kelimenin “kişi” veya “kendi” anlamlarına geldiğini belirtmiştir.³¹

5.3. Nefsin, Heva ve Heves, Kötü Duyguların Kaynağı Anlamı

İnsanlar arasında nefis kelimesi daha çok olumsuzlukları çağrıştıracak anlamları ifade etmek için kullanılmaktadır. Bir insan ahlak dışı bir işi yapmaya kalkışır o şahsa genelde nefesine uyma, heva ve heveslerinin peşinde koşma, nefse uyan aldanır gibi

²⁰ En'am, 6/93.

²¹ Ali- İmran, 3/28-30.

²² B.Topaloğlu, H. Karaman, *Gamusü'l-Cedid*, İstanbul, trs., Nesil Yay., 446.

²³ Devellioğlu, Ferid, age., 818; Yeğin Abdullah, *Yeni Lügat*, Hizmet Vakfı Yay., İstanbul, 2007, 537.

²⁴ Ünal, Ali, *Kuran-ı Kerim'de Temel Kavramlar*, Beyan Yay., İstanbul, 1990, 226.

²⁵ Mutçalı, Serdar, *el-Mucem'ül Arabi el-Hadis*, Darcık Yay., İstanbul, 1995, 904.

²⁶ Devellioğlu, Ferid, age., 818; Mutçalı, age., 904.

²⁷ Erkan, age., II, 2318.

²⁸ Kadri, age., IV, 532.

²⁹ Uludağ, *“Nefs mad.”*, XXXIII, 526.

³⁰ Yeğin; Hekimoğlu, age., 770; Komisyon, age., II, 521.

³¹ Raman, age., 50.

cümleler duyarız. Bunda Kur'an'da nefsi levmedici ayetlerin çokluğu ve nefsin kötülüklerin kaynağı olarak gösterilmesinin etkisi vardır.

Nefs: Ruh, can, hayat, heva ve heves, kan, insan, kişi.³² Kötü huyların ve sufli arzuların kaynağı³³ gibi anlamları mevcuttur.

Yine insanın sorumlu tutulması ve kötülüğü emreden varlık olarak ta kullanılmıştır.³⁴ Şehvet ve gazabın mebd-i olan kuvve-i nefsanîye, fitri meyil, beden hissi istekleri manasına gelmektedir.³⁵

5.4. Nefsin Kan Anlamı

Nefsin sözlüklerde kullanıldığı diğer bir anlam ise, kan anlamıdır. Toplumda zaman zaman kanı aktı yerine nefsi aktı ifadesi kullanılmaktadır.

En-Nefsü: kan, nefsi aktı, yani kanı aktı.³⁶ Kan, kardeş, yanında, miktar³⁷. Nefis mutedil ölçüdeki bir kandır³⁸ diyenlerde vardır. Yine kan, göz, himmet, akıl, bir şeyin cevheri gibi anlamlara da gelmektedir.³⁹

Fîrûzâbâdî, nefs'in ruh, ceset gibi anlamlarının yanında kan⁴⁰ anlamına geldiğini de belirtmiştir.

en-Nefsu: ruh, akıl, insanın şahsı, ceset, kan, izzet, görüş, kötü göz, bir şeyin cevheri, hamiyet, ukubet, işkence, arzu, murat vb.⁴¹ manalar verilmiştir.

5.5. Nefsin Nazar, Kötü Göz Anlamı

en-Nef-su: kişinin başkasındaki nimeti kıskanması ve nazar⁴² etmesidir. Göz değdirmek, nazar etmek, Cimrilik etmek, birinin sahip olduğu şeye haset etmek, kadının loğusa olması anlamı da vardır.⁴³

Nefs; yine göz, haset anlamlarına gelmektedir.⁴⁴

³² Uludağ, “*Nefs mad.*”, XXXIII, 256.

³³ Uludağ, “*Nefs mad.*”, XXXIII, a.y.

³⁴ Yusuf, 12/53.

³⁵ Yeğin, Abdullah, İsmail, Hekimoğlu, age., 770.

³⁶ En- Neccar, age., 940.

³⁷ İbn Manzur, age., XIV, 234.

³⁸ Özalp, Ahmet, “*Nefs mad.*”, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yay., İstanbul, 2000, 197.

³⁹ Erkan, Arif, age., II, 2318.

⁴⁰ Fîrûzâbâdî, age., 745.

⁴¹ Sarı, Mevlüt, *Arapça-Türkçe Lugat*, Bahar Yay., İstanbul, 1982, 1541.

⁴² B.Topaloğlu, H. Karaman, *Gamusü'l-Cedid*, İstanbul, trs., Nesil Yay., 446.

⁴³ Erkan, age., II, 2318.

⁴⁴ Fîrûzâbâdî, age., 745.

5.6. Nefsin Diğer Manaları

Aynı kökten gelen en-nefesü bedene burun ve ağızdan giren rüzgâr.⁴⁵ Aynı zamanda döl suyu, iç, iç taraf⁴⁶ gibi bir yerin içine işaret etmek için kullanılır. Örneğin, Nefs-i Ankara, (Ankara'nın içi), bir şehrin içinde olan kimse ya da zaman zaman bizde nefsimden şöyle şöyle geçirdim derken, aslında içimden şöyle geçirdim demek isteriz.

En-Nefsu: hafif rüzgâr, yudum, ferahlık.⁴⁷ Nefs, kadının doğumu, büyüklük, azamet, izzet, himmet, infak, irade gibi anlamları da mevcuttur.⁴⁸ Buna yakın manalarla, kadının vaz'ı hamlinden sonra bulunduğu hal, kadının hayız görmesi, loğusalık gibi manalarda da kullanılmıştır.⁴⁹

Bütün bunlardan anlaşıyor ki nefis, insanın kendisi, özü, ruh, kişilik, asıl, maya, cevher, kan, kadının loğusa olması, döl suyu, iç, iç taraf, can, hayat, beden, ceset, ağız ve burundan giren rüzgâr, göz değdirmek, nazar etmek, cimrilik etmek, haset etmek, kıskançlık, himmet, akıl, azamet, izzet, heva, heves, kötü duyguların kaynağı, bedenin hissi istekleri ve kişinin karakterlik yapısı gibi anlamlara geliyor.

6. Nefs Kavramının Terim Anlamı

Nefs; öncelikli olarak bir kimsenin kendisi veya özü anlamına gelir. Açık ve gizli dünyaya veya ahirete bakan duyuları maddi ve manevi becerileri, arzu, heves ve ihtiyaçları canı, ruhu, hayatı ve istekleriyle kişinin bizzat kendisi demektir. Şeriatte; şehvet (cinsi ve her türlü aşırı istek) ve kızgınlığın başlangıcı olan içteki, insanın içindeki manevi güce nefis denilmektedir. Nefs, tek tek her varlığa diğerlerinden ayrı nitelikte bir varlık kazandıran yön, ya da bu varlığın kendisidir.⁵⁰

Nefs; tek tek her varlığa işaret ettiği gibi bu varlıklara yön kazandıran manevi güce de verilen addır. Bu anlamda nefis; maddi hayatın kaynağı, isteklerin merkezidir.⁵¹

Nefis muhasebesi ise, insanın isteklerini, hırslarını ve yaptıklarını gözden geçirmesi doğru veya yanlışlarını vicdanının süzgecinden geçirip bir değerlendirme yapmasıdır.⁵²

⁴⁵ El-İsfihanî, age., 764.

⁴⁶ Devellioğlu, age., 818.

⁴⁷ B.Topaloğlu, H. Karaman, age., 447.

⁴⁸ Firûzâbâdî, age., 745.

⁴⁹ Kadri, age., IV, 532.

⁵⁰ Ünal, age., 226.

⁵¹ Ece, K. Hüseyin, *İslam'ın Temel Kavramları*, Beyan Yay., İstanbul, trs., 492.

⁵² Akalın, Şükrü Haluk, Recep Toparlı vd., *Türkçe Sözlük*, T.D.K. Yay., Ankara, 2005, 1465.

Nefs kavramının sözlük anlamında olduğu gibi terim anlamı hakkında da farklı tarifler yapılmıştır. Bu anlamlar daha çok insanların içinde bulundukları duruma göre şekillenmiştir. Nefs deyince öncelikle akla gelen, insanı doğru yoldan alıkoyan, kötülüklerin kaynağı, insanı süfli ve aşağılık şeylere sürükleyen duygu anlamındaki nefis-i emmare akla gelmektedir. Nefis, soyut bir kavram olduğundan çok farklı anlamlara gelmektedir. Hatta nefis insanın bedeni ile birlikte bir bütünlük yapısıdır. Nefis nedir diye sorduğumuzda insan nedir? Gibi bir soru sormuş oluruz. Sözlükte bu kadar geniş ve farklı manaları ihtiva eden bir kelime olan nefis acaba Kur'an'da hangi manalarda kullanılmıştır. Bundan sonraki kısımda bu konuyu ele almak istiyoruz.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA NEFİS VE NEFİS MUHASEBESİ

1. KUR'AN'DA NEFİS KAVRAMI

Kur'an'da nefis kelimesi oldukça fazla geçmektedir. Bu da Kur'an açısından nefis kavramının önemli ve oldukça fazla anlam taşıdığının göstergesidir diyebiliriz. Bu anlamların neler olduğunu semantik tahlilinde izah etmeye çalışmıştık.

Cahiliye dönemi Arap şiirinde daha çok bir şeyin özünü, kendisini belirten zamir olarak kullanılan nefis kelimesi zamanla yirmiyi aşkın anlamı dile getirecek biçimde kullanılmaya başlandı. Ruh, can, kan, benlik, kalp, iç, kimse, büyüklük, yücelik, cevher, nefret, irade, kem göz nefis kelimesinin dile getirdiği başlıca anlamlar arasındadır.¹ Kur'an'da zamir biçiminden başka ruh, can, iç ve kalp anlamlarında kullanıldığı da görülür.² Felsefi düşüncenin yaygınlaşmaya başlamasından sonra kelime daha da çok ruh karşılığında kullanılmaya başlanmıştır.³

Nefs kavramı Kur'an'da tekil ve çoğul olarak 295 defa geçmiş ve Âdem (a.s) (Nisa, 4/1; En'am, 6/98), Anne (Nur, 24/12), İnsan (Maide, 5/45), ehl-i Din(Nur, 24/61), Can(Nisa 4/66) Ruh (En'am, 6/93), Beden (Al-i İmran, 3/185), Bedenle beraber ruh (Bakara, 2/286) Allah'ın zatı (Al-i İmran, 3/28), Kişi (Bakara, 2/286), Kendisi (Fussilet, 41/46), Hem Cins (Tevbe, 9/128) İnsanın iç âlemi (Bakara, 2/248), İlâhi tekliflere emir ve yasaklara müjde ve uyarıya muhatap olan insanın manevi varlığı (Yusuf, 12/53; Kıyame, 75/12; Fecr, 98/27) Kalp, Göğüs (Bakara, 2/77, 109) ve Cins, (A'raf, 7/118) anlamlarında kullanılmıştır.⁴

Ashab, Tabiun ve bunların izleyicisi olan Selef bilginleri nefsin mahiyeti, nitelikleri gibi konularda Kur'an ve Sünnette verilenle yetinerek susmayı yeğliyorlardı. Kur'an ve Sünnette geçtiği kadarına inanmayı ilke edinen selefe göre nefsin mahiyetinin kavranması imkânsızdı. Bu konu da tartışmaya girmek gereksizdir.⁵

İnsandaki nefsin mahiyeti hakkında ihtilaf edilmiştir. Nefsin ruhani bir cevher ve gözle görülmeyen latif bir varlık olduğunu, nur ve ziyadan yaratıldığını söyleyenlerin yanında, latif bir cisim, kan ve araz olduğunu söyleyenlerde olmuştur. Bilginlerin çoğunluğuna göre ruh ile nefis ayrı şeylerdir. Ruh ve nefsin aynı şeyler olduğunu

¹ Özalp, “*Nefs mad.*”, VIII, 196.

² Özalp, “*Nefs mad.*”, a.y.

³ Özalp, “*Nefs mad.*”, a.y.

⁴ Karagöz, İsmail, “*Nefs mad.*”, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet Yay., Ankara, 2006, 522.

⁵ Özalp, “*Nefs mad.*”, 197.

söyleyenlerde olmuştur.⁶ Biz burada Kur'an'da çoğunlukla hangi manalarda kullanıldığına ayetlerden örnekler vererek açıklamaya çalışacağız.

1.1. Âdem Anlamında Kullanılışı

Kur'an'da nefis kavramı aşağıdaki ayette Âdem anlamında kullanılmıştır. İnsanlığın da bu zürriyetten neşet ettiği vurgulanmıştır. Bu ayet aynı zamanda Darwin teorisinin bir anlamının olmadığını ortaya koymuştur. İnsanlığın atasının maymun veya başka varlıklar değil, Hz. Âdem olduğu ifade edilmiştir.

وَهُوَ الَّذِي أَنشَأَكُم مِّن نَّفْسٍ وَاحِدَةٍ فَمُسْتَقَرٌّ وَمُسْتَوْدَعٌ قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَفْقَهُونَ

“O, sizi bir tek nefisten (Âdem'den) yaratandır. (Sizin için) bir kalma yeri, bir de emanet olarak konulacağınız yer vardır. Anlayan bir topluluk için ayetleri ayrıntılı bir şekilde açıkladık.”⁷

Burada nefis kelimesi âdem anlamında kullanılmıştır. Yani bir candan, bir Âdemden neşet ettirdi, üretti. Yüce Allah asıl itibariyle sizi tek bir candan yaratmıştır ki, o da Hz. Âdem (a.s)'dir. Âdem diğer bütün insanların kendisinden türediği ilk insandır. Kendisinden yaratıldığınız o şahıs sizin yaratılmışsınızın maddesinden değil. Sizler Âdem ve Havva'dan üremişsinizdir. Âdem topraktan insanlar ise Âdem ve Havvâ'dandır.⁸ Bu ayette anlatılan, kalma yerinden maksat babaların sulbü veya hayata elverişli olan yeryüzü; emanet olarak konulacak yerden maksat ana rahmi veya mezardır. Aslında hepiniz bir babadan gelme kardeşlersiniz ve hepiniz insansınız ve bir yaratıcının yaratıklarıısınız. İbn Kesir ise, hepiniz bir nefisten neş'et etmiş olduğunuz halde her birinizin bir istikrar haliniz bir istiğda (geçiş) haliniz vardır. Sulbden rahme, rahimden dünyaya, dünyadan kabre iki farklı haliniz vardır. Hepsiniz bir nefisten inşa edildiniz.⁹

Bayraktar Bayraklı ise bu ayeti şöyle yorumlamıştır. O sizi tek bir cevherden yarattı, Müfessirler de bunun Hz. Âdem olduğunu söylemişler. Nefis kelimesinin insanın yaratıldığı ilk cevher olarak manalandırmanın en doğru yol olacağına

⁶ Karagöz, “*Nefs Mad.*”, 522.

⁷ En'am, 6/98.

⁸ Zuhaylî, Vehbe, *Tefsiru'l-Münir*, (çev. Hamdi Aslan, Ahmet Efe vd.), Risale Yay., İstanbul., 2005, III, 290; Yazır, Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Yay., Ankara, trs., III, 470.

⁹ İbn-i Kesir, *Hdislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, (çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner), Çağrı Yay., İstanbul, 1991, VI, 20761; Yazır, age., II, 497; Beydavi, *Tefsiru'l-Kadı Beydavî*, Mektebu'l-İslamiye, Diyarbakır, trs. II, 2.

inanıyoruz¹⁰ diyerek Nefis kelimesini cevher olarak ifade etmiş ve bu cevher de Hz. Âdem'dir. Bu ayetten de anlaşıldığı üzere Kur'an, Hz. Âdem'i nefis kelimesiyle zikretmiş ve insanların tek bir nefisten yaratıldığı vurgulanmıştır. Bu konuyla ilgili olarak Kur'an'da başka bir ayette insanlığın tek bir nefisten, o nefisten de eşinin ve diğer bütün insanların yaratıldığı vurgulanmıştır.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا

*“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten (Âdem'den) yaratan ve ondanda eşini yaratan ve ikisinden de birçok erkekler ve kadınlar üretilip yayan rabbinizden sakının. Adını kullanarak birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.”*¹¹

İnsanlığın tek bir asıldan, tek bir menşeden oluşu, onların babaları Âdem'dir manasını ifade etmekte, Âdem ise topraktandır. İşte tek bir nefis, tek can odur. Müslümanlar, buradaki tek bir nefisten muradın, Hz. Âdem olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bunun manası şudur: İnsanların tek bir nefisten yaratılmış olmalarının gerektiği hususunda, aklî bir delil bulunmamaktadır. Aksine bu husus, ancak naklî delillerle bilinebilir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s) herhangi bir kitabı okumamış ve herhangi bir hocadan da ders almamış olan bir ümmî idi. Binaenaleyh Hz. Peygamber, bu hususun böyle olduğunu haber verince bu, gaybden bir haber vermek olur ki, böylece de bu bir mucize olmuş olur. Netice olarak, Hak Teâlâ'nın “sizi yarattı” buyruğu, Allah Teâlâ'nın birliğini bilmemize; O'nun “*Tek bir nefisten...*” sözü de, nübüvveti bilip tanımamıza bir delildir. Buna göre eğer, “bu kadar çok insanın hepsinin, o küçücük tek bir nefisten yaratılması nasıl mümkün olabilir?” denilirse, bu konuda da şu söylenebilir: Allah Teâlâ bununla neyi murat ettiğini beyan etmiştir. Çünkü Hz. Âdem'in zevcesi, O'nun bir parçasından yaratılmış, sonra onların çocukları onların her ikisinin nutfesinden meydana gelmiştir. Daha sonra da bu iş daima böyle olduğu için, insanların hepsinin yaratılmasını Hz. Âdem'e nispet etmek caiz olmuştur. Tek bir candan kasıt, insanlığın atası Hz. Âdem (a.s)'dir.¹²

¹⁰ Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yay., İstanbul, 2004, VI, 447-448.

¹¹ Nisa, 4/1.

¹² Razî, Fahrettin, *Mefatihü'l-Gayb*, (çev. Suat Yıdırım, Sadık Kılıç vd), Akçay Yay., Ankara, 1990, VII, 309; Zuhaylî, age., II, 473.

İbn Kesir ise nasıl ki Müslümanlar “tek bir nefis” tabiriyle ilk insan Hz. Âdem’i anlıyorsa, farklı dine mensup insanlarda kendi dinlerindeki önderi anlar diyerek, ayeti şöyle yorumlamış. “Allah, insanlara kendinden korkmalarını emrediyor. Kendilerini tekbir nefisten (Âdem’den) yarattığı gücüne kudretine dikkat çekiyor. Ondan da eşi Havva’yı yarattığını bildiriyor. Bütün insanların Hz. Âdemin soyundan geldiğini kabul edenler tekbir nefisten hitabıyla Hz. Âdem’in kastedildiğini anlayacak, ancak her insanın bir atası olduğuna inananlar buradaki tekbir nefisten tabirinin kendi inandıkları atalarına hamledeceklerdir.”¹³

Bu ayetlerde tek bir nefisten ile insanlığa, hepiniz aynı membadansınız mesajı verilmek istemiştir. Aslında bir babadan ve bir anadan dünyaya geldiniz. Bunun için kavgaya, gürültüye İslam da yer yoktur. Nasıl ki Rabbiniz bir, kitabınız bir, peygamberiniz bir ise babanız da bir tek nefis olan Âdem de birdir. Âdem ise topraktır. Torağın çeşitleri olsa da, asıl itibariyle aynı özelliklere haizdirler. Sizin de renklerinizin, ırklarınızın, dillerinizin farklı olması sizi aslınızdan uzaklaştırmaması gerekir. Onun bir olması ise insanlık ailesinin karşılıklı merhametleşen, dayanışan, sevişen, birbirine muhabbet duyan, birbirine düşmanlık göstermeyen, adalette bulunan, ilişkilerini koparmayan bir topluluk olmasını gerektirir.

1.2. Ruh, Can Anlamında Kullanılışı

Nefis kelimesinin Kur’an’da geçen diğer bir anlamı ise ruh’tur. Nefs kavramının en çok kullanıldığı anlamlardan biride ruh anlamıdır. Kur’an’daki kullanılışının da etkisiyle Emeviler döneminden itibaren nefis kelimesi yaygın biçimde ruh anlamın da kullanılmaya başlanmıştır.¹⁴

İslam âlimleri nefsin yahut ruhun gerçek mahiyeti hakkında farklı iki görüşe sahiptirler. Bir görüşe göre nefis veya ruh, hayatta kaldığı sürede cisimde arız olan bir haldir. Daha meşhur olan görüş ise ruh nuranî, ulvî, hafif, canlı, hareket eden, azaların güçlerine, özlerine nüfuz eden ve suyun bitkiler içerisinde yayılması gibi bu azalara yayılan, cisimden ayrı ve hayat halinde de onunla iç içe olan bir varlıktır.¹⁵ Bu konuyla ilgili Kur’an’da ki ayetlere baktığımızda, ruh ile can’ın aynı ya da yakın anlamlarda kullanıldığını görüyoruz.

¹³ İbn Kesir, age., IV, 1542.

¹⁴ Özalp, “*Nefs mad.*”, 197

¹⁵ Zuhaylî, age., II, 473.

وَلَوْ تَرَىٰ إِذِ الظَّالِمُونَ فِي غَمَرَاتِ الْمَوْتِ وَالْمَلَائِكَةُ بَاسِطُو أَيْدِيهِمْ أَخْرَجُوا أَنْفُسَكُمْ الْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ غَيْرَ الْحَقِّ وَكُنْتُمْ عَنْ آيَاتِهِ تَسْتَكْبِرُونَ

“O zalimler ölümün boğucu dalgaları içinde, meleklerde pençelerini uzatmış olarak ‘haydi canlarınızı kurtarın! Allah’a karşı gerçek olmayan sözlerinizden ve O’nun ayetlerine karşı kibirlik taslamanızdan ötürü bu gün alçaklık azabı ile cezalandırılacaksınız.’ Derken onların halini bir görsen!”¹⁶

Bu ayette nefis kelimesi can anlamında kullanılmış ve haydi bakalım canlarınızı çıkarın veya kendinizi kurtarın, bu gün siz aşağılık ve zillet azabıyla cezalandırılacaksınız. Yine canlarınızı kurtarın anlamına geldiği gibi, “canlarınızı çıkarınız” anlamına da gelmektedir. Melekler pençeleriyle boğazlarını sıkıp bırakarak bir anda canlarını almayacaklar. Melekler onlara sadece canlarınızı kurtarın demeyecek. Aynı zamanda son konuşmayı da yapacaklardır. Can alma esnasında melekler onların Allah’a karşı gerçeği söylemediklerini, kibirli davrandıklarını da bildireceklerdir.¹⁷

Ölmek üzere bulunan ve ölüm sarhoşluğu içinde bulunan zalimler için, ayette geçen “gamarat” kelimesi iç karartıcı bir hava meydana getirmektedir. Evet, zalimler bu durumdayken melekler, azap etmek için onlara ellerini uzatmış, ruhlarını almak için canlarını istemekte, onları azarlamaktadır. Azap melekleri ise, ruhlarının cesetlerinden çıkması için yüzlerine ve kollarına vururlar. Bu esnada onlara: “Haydi canlarınızı azaptan kurtarın!” derler. Zemahşerî şöyle der: Yani, melekler: “Ruhlarınızı bedenlerinizden çıkarıp getirin.” derler. Bu, meleklerin onların canlarını alırken gösterdikleri sertliği ve nefes aldırmadan ve mühlet vermeden hemen canlarını almak için gösterdikleri şiddetli ısrarı ifade eder. Allah’a iftira etmeniz ve O’na ortak ve çocuk nispet etmeniz sebebiyle bugün, alçaltıcı bir azap ile cezalandırılacaksınız. Bu azap, son derece rezil edici olmasının yanında, aynı zamanda küçültücüdür de. Siz, Allah’ın ayetlerine inanmayı kibrinize yediremiyor, onlar üzerinde düşünmüyor ve onlara inanmıyorsunuz.¹⁸ Bundan dolayı ruhlarınız ya da canlarınız çok çetin ve zorluklarla çıkarılacaktır.

Bu ayetten de anlaşılıyor ki ölüm olayı görüldüğü gibi çok kolay ve basit bir olay değildir. İnsan ruhu kabzedilirken canını kolaylıkla teslim edemiyor. Meleklerin

¹⁶ En’am, 6/93.

¹⁷ Yazır, age., III, 465; Bayraklı, age., VI, 438-439.

¹⁸ Kutup, Seyyid, *Fi- Zilal’il-Kur’an*, (çev. Salih Uçan, Vahdettin İnce), Dünya Yay., İstanbul, 1991, IV, 101; Sabunî, Muhammed Ali, *Safvetu’t-Tefâsir*, (çev. Sadrettin Gümüş, Nedim Yılmaz) Ensar Neşriyat, İstanbul, 1988, II, 222; Ece, age., 492.

şiddetli ikazlarına maruz kalarak ‘*ruhlarınızı çıkarın*’ diyerek dünyada her şeyi yapıp ediyordunuz, çok güçlü olduğunuzu sanıyordunuz. Gücünüzle canınızı bedeninizden çıkarabiliyorsanız çıkarın derler.

وَكُتِبْنَا عَلَيْهِمْ فِيهَا أَنَّ النَّفْسَ بِالنَّفْسِ “Biz tevratta onlara şöyle yazdık, cana can...”¹⁹

Buradaki nefis kavramını hem Razî hem de Zuhaylî can manasında ele almışlardır. Kısas hükmü Hz. Musa’nın şeriatında sabit olduğu gibi, Muhammed (s.a.s)’in şeriatında da sabittir ve kabul edilmiştir. Can karşılığı can alınır. Haksız yere çıkarılan göze karşılık göz çıkarılır. Ebu Hanife ve Şafiîler şöyle der: Burun veya el yaralanır ya da kesilir, sonra da bu kişi öldürülecek olursa bunu yapana aynı şey yapılır. Çünkü Yüce Allah şöyle buyurmaktadır. *Orada onlara yazdık ki: Muhakkak can cana, göz göze...* Karşılıktır. O halde, o kimseden suç yoluyla aldığı şeylerin aynısı alınır ve ona yaptığı şeylerin aynısı yapılır. Malikîler ise şöyle der: Eğer bunu yaparken maksadı ona müsl²⁰ yapmaksı, ona aynısı yapılır. Şayet bu onunla dövüşmesi yahut itişmesi esnasında olmuşsa kılıçla öldürülür.²¹

Böylece Kur’an’ın korumaya çalıştığı can ve mal güvenliği sağlanmış olur. İnsanları kısas’ın getirmiş olduğu kuraldan dolayı başkalarına haksız yere zulmetmekten insanlar uzak durmuş olurlar. İnsan, yaptıklarının yanında kar olarak kalacağını düşünürse önü alınamaz bir canavar hüviyetine bürünür. Güçlüler güçsüzleri ezer, dünya adeta firavunlar yurdu haline gelir. İşte Allah her nefsin çok kıymetli olduğunu ve haksız yere kimsenin canına, kanına, malına zarar verilemeyeceğini beyan etmiştir. Aksi takdirde aynı zarar, zarar verene uygulanır hükmüyle haksızlığa geçit verilmemiştir.

1.3. Heva ve Heves Anlamında Kullanılışı

Nefs kelimesi, insanın heva ve heveslerinin, istek ve arzularının mebdai olarak ifade edilmiştir. Bu arzu ve istekler insanın iradesini devre dışı bırakıp, duyguların, hislerin esiri haline getirir ki, bu durumda kişi Allah’ın emirlerini unutur, şeytanın telkinleri ve yönlendirmesiyle hareket etmeye başlar. Nefsin Karşılığı olarak heva da kullanılmıştır.²²

¹⁹ Mâide, 5/45.

²⁰ Araplarda savaş esirlerinin ve savaşta ele geçirilen düşman ölülerinin uzuvlarını keserek, onlara işkence ederek onlara hakaret etmektir.

²¹ Razî, age., IX, 89; Zuhaylî, age., III, 479; Sabunî, age., II, 106.

²² Muhsin Demirci, *Kur’an ve Yorum*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006, 70.

Heva; nefsin arzuları, hevesleri demektir. Onu sevdiği ve ona iştahlandığı zaman onu sevdi denilir. Sonra ister övülen ister yerilen bir şey olsun, arzulanan ve isteklenen şeylere heva ismi verilir.²³ Hz. Yusuf’a kardeşlerinin yaptıkları bu duygunun eseridir.

وَجَاءُوا عَلَى قَمِيصِهِ بِدَمٍ كَذِبٍ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ وَاللَّهُ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا تَصِفُونَ

“Ve üzerine yalandan kan (sürülmüş) olan gömleğini getirdiler. (Hz. Yakup) ‘Hayır’ dedi. Nefsiniz (Heva ve hevesiniz) sizi yanıltıp (böyle) bu işe sürüklemiştir. Bundan sonra (bana düşen) güzel bir sabırdır. Sizin bu düzüp-uydurduklarınıza karşı (kendisinden) yardım istenecek olan Allah’tır.”²⁴

Nefisleriniz size bu işi güzel gösterdi, aslında bu iş kötü bir işti. İnsan yaptığı kötü eylemlerde kendini sorgulamalı ve kendine yönelip içindeki kurdu görebilmelidir. Kötü amelin cazibesi ya şeytandan²⁵ ya da nefisten gelmektedir. Nefis ve şeytanın gösterdiği güzelliklerin sahte olduğunu yüce Allah bu olgularla bize anlatıp din eğitimi yapmakta, nefsin aklı nasıl devre dışı bıraktığına ve gönül ülkesini nasıl işgal ettiğine dikkat çekmektedir.²⁶

Sabunî de benzer görüşleri dile getirerek, Hz. Yakup (a.s) çocuklarının söylediklerine inanmayarak şöyle dedi: Bu kurt ne kadar yumuşak huylu imiş; oğlumu yemiş de gömleğini yırtmamış! Hayır: Bilakis nefsiniz (heva ve hevesiniz) size, Yusuf’a bunu yapmanızı güzel gösterdi. İddia ettiğiniz gibi, onu kurt yemedi. Bu hususta bana düşen, şikâyet değil, güzel bir sabırdır. Sizin anlattığınız yalana katlanabilmem için yardımcım ise Allah’tır.²⁷

Tabir yerindeyse nefsin lüğatinde haram diye bir şey yoktur. O her ne şekilde olursa olsun bu isteklerine ulaşmaya çalışır. Olsunda nasıl olursa olsun der. İşte nefsin haram tanımayan sınır bilmeyen bu hali onun hevasıdır.²⁸ Bu heveslerine ulaşmak için kendince çeşitli mazeretler üreterek hedefe ulaşmanın yollarını arar. Bu durumdaki bir insanın kulakları duymaz, gözleri görmez, akli melekeleri çalışmaz hale gelir. Burada etkin olan sadece nefsin kötü duygularıdır. Hem Yusuf’un kardeşlerinin hem de

²³ Bursevî, İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Beyan Tefsiri*, (trc. Ömer Faruk Hilmi), Osmanlı Yay., İstanbul, trs., XV, 692; Ece, age., 264.

²⁴ Yusuf, 12/18.

²⁵ En'am, 6/43.

²⁶ Bayraklı, age., IX, 391-392.

²⁷ Sabunî, age., III, 146-147.

²⁸ Eren, Şadi, *Nefis Terbiyesi*, Nesil Yay., Hollanda, 2003, 58.

Kabil'in Habil'e yaptıkları bu kötü duygularının sonucudur. Bu konuda heva ve heveslerine mağlup olmayanların mükâfatını Kur'an'da şöyle ifade eder.

وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ

*“Her kim Rabbinin makamından korkar ve nefsinin hevedan alırsa işte onun barınağı cennet'tir.”*²⁹

Heva heves, zevk ve şehvetler, nefse düşkünlük, istek, arzu, bir şeyden hoşlanma, ham aşk ve sevdâ anlamlarında kullanılmıştır. Heva ve hevesinin peşine düşen kimsenin, kasırgaya kapılmış dümensiz bir yelkenliden hiçbir farkı yoktur. Akıbeti meçhuldür. Kişi heva ve hevesi ile değil de inancı ve aklı ile hareket ederse başarıya ulaşır. Nefsin, lezzet duyduğuna gayri meşru bir şekilde meyletmesi kişiye geçici bir şevk verirse de sonu pişmanlıktır. Çünkü heveskârların ham aşkları sabun köpüğünden oluşan benekler gibi hemen söner.³⁰

Burada hesap günündeki ceza ve mükâfatın ölçüsü açıklanmıştır. Dünyada iki farklı hayat tarzı sürdürülür. Birincisinde insan, Allah'a isyan ederek, bütün ümitlerini bu dünyaya bağlar ve bu dünyadaki zevkleri tadabilmek için iyi-kötü ne varsa yapar. İkincisinde ise, bu dünyada yaşadığı sürece insan, ne yaparsa yapsın, bir gün Allah'ın huzurunda bulunacağı ve O'na karşı davranışlarından hesap vereceğini düşünür.

Böyle bir hayat tarzı sürdüren bir kimseyi Allah korkusu kötü bir iş yapmaktan ve nefsinin aşırı isteklerine boyun eğmekten alıkoyar. Çünkü bu kimse, “Kıyamet günü Allah'ın huzurunda bulunacağım ve beni sorguya çektiği zaman, O'na nasıl cevap vereceğim?” diye düşünecektir. İşte birinci hayat tarzını örnek edinenlerin gideceği ebedî yer cehennemdir. İkinci hayat tarzını örnek edinenlerin ise, gideceği yer ebedî cennettir.³¹

1.4. Cin ve İnsan Topluluğu Anlamında Kullanılışı

Kur'an-ı Kerim nefis kelimesini cin ve insan topluluğu anlamında da kullanmıştır. Aşağıdaki ayette cinler ve insanlar kendi hatalarını itiraf ederken kendi nefisleri üzerine şahitlik ederler.

²⁹ Naziat, 79/40.

³⁰ Karakaya, İsmail, *Örnekleriyle İslam Ahlakı*, Kitap Neşriyat-Dağıtım, Ankara, 2005, 170-171.

³¹ Mevdudi, *Tefhimul Kur'an*, (çev. Yusuf Karaca, Muhammed Han Kayani vd.), İnsan Yay., İstanbul, 1996, VII, 34.

يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَقُصُّونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِي وَيُنذِرُونَكُمْ لِقَاءَ يَوْمِكُمْ هَذَا قَالُوا شَهِدْنَا عَلَى أَنْفُسِنَا
وَعَرَّثَهُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَشَهِدُوا عَلَى أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كَافِرِينَ

“Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size ayetlerimi anlatan ve bu günle karşılaşacağınıza dair sizi uyaran peygamberler gelmedi mi? Derler ki ‘kendi aleyhimize şahitlik ederiz’ dünya hayatı onları aldattı. Kâfir olduklarına dair kendi aleyhlerine şahitlik ettiler.”³²

Ayetteki, “Bu gününüzün gelip çatacağını inzar ederek haber veren” buyruğu O peygamberler sizi, bu günün azabı hususunda uyarırlardı demektir. Binaenaleyh bütün mahlûkat o esnada, itiraf etmekten başka çare bulamazlar ve bundan dolayı da, “kendi aleyhimize şahitlik ederiz” derler. Neticede verilen cevaplarda kendi aleyhlerinde bile olsa sevaplarını itiraf etmek, günah veya suçlarının sebebini de tespit etmek, peygamberleri dinlememek, akıllarını kullanmamak ve onları yalanlamak, dünya hayatının kendilerini aldatması ve inkârları da kendi aleyhlerine şahitlik etmeye sebep olan şeyler arasında yer almaktadır. Demek ki Allah, mahşerde ayetin birinci bölümündeki soruyu insanlara ve cinlere yöneltecek, onlarda doğru cevabı vererek dünyada hangi yanlışları yaptıklarını itiraf edeceklerdir. Kısaca bu hataların sebepleri; kendilerine gönderilen peygamberleri dinlememe, akıllarını kullanmama, inkâr edip yalanlama ve dünya hayatının aldatıcı olduğunu bilmemeleridir.³³

Bundan sonra “Gerçek kâfir kimseler olduklarına, kendileri de kendi aleyhlerinde şahit oldular” buyruldu. Bundan murat şudur: Onlar, her ne kadar peygamberlere düşman iseler ve onların şeriatları ile mucizelerini tenkitte ileri gitmiş iseler de, işlerinin sonu kendilerinin gerçekten kâfir olduklarını itiraf etmek olmuştur. Bazı âlimler, ayetteki gerçek kâfir kimseler olduklarına onların, kendileri de kendi aleyhlerine şahit oldular, ifadesini, uzuvları, onların aleyhine, müşrik ve kâfir olduklarına dair şahitlik eder, manasına hamletmişlerdir. Bu âlimlerin, (ayete bu manayı vermede) maksatları, ayette bir tekrarın olmamasını temin etmektir. Her ne şekilde olursa olsun, o kâfirlerin bu ayette, kıyametteki hallerinin ortaya serilmesinden maksat, onları dünyada inkâr ve günahlarından caydırmaktır.³⁴

Elmalılı ise insanların ve cinlerin o gün dostluk dayanışmasında bulunacağını ve günahlarını itiraf edeceklerini belirterek şunları söylemiştir. İnsan ve cinden olan

³² Enam, 6/130.

³³ Razî, age., X, 188; Bayraklı, age., VI, 519.

³⁴ Razî, age., X, 189.

zalimler, haksız kazançta ortaklık ve benzerliklerinden dolayı biri diğeri için mazur göstermek isterken, haşır günü günahı itiraf etmede, sorumluluk ve cezada birbirlerine iştirak ederek, hem kendi cürümlerini ikrar, hem dostları aleyhinde şahitlik ederler ki, ilâhî hikmet ilminde bu bir kuraldır. Bunun için haşır gününde Allah “*Ey cin toplumu, insanlardan çoğunu yoldan çıkardınız*” diye cin topluluğunu insan hesabına azarladığı zaman, cinler hiçbir cevap verememiştir. Onların yerine insanlardan olan dostları, dostlukları gereğince ortaya atılarak, sorumluluğu üzerlerine alarak cinleri mazur göstermeye çalışırken, birbirlerinden istifade ederek müstereken günahkâr olduklarını itiraf edeceklerdir. Bu şekilde, cinnin ayrı, insanın ayrı bir topluluk değil, hepsinin bir toplum, aynı vicdan, aynı kazanç, aynı sorumluluk taşıyan ve aynı cezayı hak etmiş bulunan bir sosyal toplum olduklarını ikrar ve ispat edeceklerdir.³⁵

Sonuçta Allah’ın azarından sonra cinler ve insanlar, biz kendi nefislerimiz, vicdanlarımız, şuurlarımız aleyhine şahitlik ettik. Bize resuller geldi fakat biz onları yalanladık, heva ve heveslerimiz için hakkı batıl, batılı hak olarak kabul ettik, dünyada yaptıkları bütün çirkinlikleri de bilerek ve isteyerek işlediklerini kabul edeceklerdir. Bundan dolayı kendi aleyhlerine kâfir olduklarına bizzat kendileri şahitlik edeceklerdir.

1.5. Kalp, Göğüs, İç Anlamında Kullanılışı

Nefs kelimesinin Kur’an’da geçtiği farklı anlamlardan biriside kalp, göğüs, insanın içinden geçirdikleridir. İnsan her ne kadar meramını, istek ve arzularını diliyle söylese de ya da bunları hal ve hareketleriyle ifade etmeye çalışsa da asıl önemli olan kalbindeki düşünce ve niyetidir. Kur’an’da bunun önemli olduğunu sık sık vurgulamış ve insanların yaptıkları işlerdeki niyetleriyle sorguya çekileceğini vurgulamıştır.

وَإِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ ءَأَنْتَ قُلْتَ لِلنَّاسِ اتَّخِذُونِي وَأُمِّيَ إِلَهَيْنِ مِن دُونِ اللَّهِ قَالَ سُبْحَانَكَ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَقُولَ مَا لَيْسَ لِي بِحَقٍّ إِنْ كُنْتُ قُلْتُهُ فَقَدْ عَلِمْتَهُ تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ

“Allah: Ey Meryem oğlu İsa, insanlara beni ve ananı Allah’tan başka iki tanrı bilin diye sen mi dedin? Buyurduğu zaman O hâşâ seni tenzih ederim hakkım olmayan şeyi söylemek bana yakışmaz. Hem ben söyleseydim sen onu şüphesiz bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin. Hâlbuki ben senin zatında olanı bilmem. Gizlilikleri eksiksiz bilen yalnızca sensin.”³⁶

Eğer benden böyle bir şey sadır olmuşsa ey Rab! Sen onu muhakkak bilirsin.

³⁵ Yazır, age., III, 517.

³⁶ Mâide, 5/116.

Çünkü benim ister içimden geçsin ister dilimle söylemiş olayım sana gizli ve saklı hiçbir yanımda yoktur. Sen benim içimi de dışımda bilirken ben Senin zatında olanı bilmem, Seni Sana layık paklıkta tenzih ederim, ilâhî paklığına sığınır ve öyle haksız ve yakışsız bir sözden uzak olmayı dilerim, hâşâ ey Rabbim! bana, hak ve layık olmayan sözü söylemem yakışmaz, buna ilmini şahit getiririm. Eğer ben onu söylemiş olsaydım, elbette sen onu bilirdin. Çünkü sen benim dışım, açıklayıp ilân ettiklerim şöyle dursun, nefsimde gizlediğim, gönlümden geçirdiğim şeyleri de bilirsin. Ben ise senin nefsindekini, ilmin de gizlediğin bilgileri bilmem. Şu halde söylemediğimi bildiğin halde, bana bu soruyu sormadaki ilâhî hikmetini de bilmem. Çünkü bütün gaybları tamamıyla bilen “allâmû’l-ğuyub” sensin, Cezairî ise, içi öz olarak yorumlamış. Sen benim içimdekileri bilirsin, sözümü ve davranışlarımı haydi haydi bilirsin, ben senin özündekini bilmem. Sadece bana bildirdiğin kadarını bilirim çünkü sen bilinmezlerin bilenisin.³⁷

Hiz. İsa Allah tarafından böyle bir sorunun kendisine yöneltilmesine şaşırıyor ve hem özür beyan ediyor hem de Rabbim şayet ben böyle bir şey söylemiş olsaydım onlar senin her şeyi kuşatan ilminden gizli kalmazdı. Sen benim içimi de dışımı da benden daha iyi bilersin, ben ise senin zatını da ilminin mahiyetini de bilemem. Çünkü benim ilmim senin bana müsaade ettiğin sınırlar dâhilindedir. Senin ilminin ise sınırı söz konusu değildir, ilmin her şeyi çepe çevre kuşatmıştır.

Fahrüddin Razi de tefsirinde, bu ayetteki birinci nefis kelimesini “iç, kalpte olan düşünce” anlamına geldiği şeklinde yorumlarken ikinci nefis kelimesini “zat” anlamında yorumlamıştır. Bu ayetin müfessirler tarafından çeşitli manalar verilerek yorumlandığına da dikkat çekmiştir. Allah Hiz. İsa’nın şöyle dediğini nakletmiştir. “Benim içimde olan şeyi sen bilirsin. Ben ise senin zatında olanı bilmem” buyurmuştur.

Müfessirler bu ayetin tefsirinde çok çeşitli ifadeler kullanmışlardır:

- a) “Sen benim gizlediğimi bilirsin, ben ise senin gizlediğini bilmem.”
- b) “Sen benim yanımda olanı bilirsin, ben ise senin katında olanı bilmem.”
- c) “Sen, benim gaybımda olanı bilirsin, bense senin gaybında olanı bilmem.”
- d) “Sen, dünyadayken benim tarafımdan yapılanı bilirsin; bense âhirette senden

³⁷ İbn Kesir, age., VI, 2533; Cezairî, , Ebubekir Cabir, *En Kolay Tefsir*, (çev. Salih Uçan, Ahmet Özdemir vd.), Mektup Yay., İstanbul, trs., II, 461; Yazır, age., III, 370.

sadır olacak şeyleri bilemem.”

e) “Sen, benim söylediğimi, yaptığımı bilirsin; bense senin söylediğini ve yaptığını bilemem.”³⁸ gibi manalar vermişlerdir.

Bu konuda başka bir ayette Allah, insanlara kalplerinde, gönüllerinde her ne varsa onları bildiğini haber vererek, ona göre kendisinden sakındırmıştır.

وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ

“Bilin ki Allah gönlünüzdekileri (kalbinizdekini) bilir. Bu sebeple Allah’tan sakının şunu iyi bilin ki Allah gafurdur, halimdir.”³⁹

Yüce Allah’ın, “Bilin ki Allah içinizdekini bilir. Artık O’ndan sakının.” buyruğu O’nun yasakladığı şeyleri işlemekten sakındırmanın en son hudududur. Çünkü Allah, olaylarla ilgili olarak kalplerden geçen şeylerden dolayı dahi insanları tehdit etmiş ve kötüyü değil, yalnızca iyi ve hayır olanı temenni etmenin lüzumunu insanlara göstermiştir. “Allah’ın kalplerinizde olanı muhakkak bildiğini bilin.” Bu, Allah Teâlâ’nın, gizli ve açık olan her şeyi bildiği için, insanın gizli, aşikâr yaptığı her şey de Allah’tan sakınmasının gerektiği hususunda bir dikkat çekmedir. Gönüllerinizdekini saklamakta bir beis yoktur. İster sözü gizleyin, isterse açığa vurun fark yoktur. Gönüllerdekinden Allah haberdardır.⁴⁰

Burada yasal düzenlemeler ile gönüllerdeki duyguların içyüzünden haberdar olan Allah korkusu arasında sıkı bir ilişki kuruluyor. Kadın-erkek arası ilişkilerden son derece duyarlı, kalpleri birbirine bağlayan ve vicdanlar üzerinde egemenlik kuran, bu nazik ilişki türünde, gizli duyguların ve kalplerin bir köşesinde yer bulan kuruntuların son derece ağırlıklı bir önemi vardır. Buna göre yüce Allah’ın gönüllerde iz bırakan bu gizli duyguları, oldukları gibi bildiği inancından kaynaklanacak çekingenlik duygusu, şer’i hükümlerin uygulanması konusunda yasal müeyyidelere eşlik eden son teminattır. İnsan vicdanı korku ve sakınma duygusu ile ürperince, takva ve çekinme duygusu ile titreyip feryat edince, bir süre sonra durulur, içine huzur; yüce Allah’ın affediciliğine, hoşgörüsüne ve bağışlayıcılığına dönük güven dolar.⁴¹

Bu ayetler aynı zamanda insana suizan da bulunmayı da yasaklamıştır. İnsanlar bir kişinin hareketlerini tavır ve davranışlarını ancak görebilir ve bir insan hakkında

³⁸ Razî, age., IX, 294.

³⁹ Bakara, 2/235.

⁴⁰ İbn Kesir, III, 942; Zuhaylî, age., I, 629.

⁴¹ Kutup, Seyyid, age., I, 411.

zahire göre bilgi sahibi olurken, Allah insanın dış yüzünü bildiği gibi iç âlemindeki duygu ve düşünceleri de bilmektedir. Bundan dolayı kin, haset, kıskançlık vb. sebeplerle insanın içindeki bilgiyle dışındaki bilgilerin farklı olmaması gerekir.

وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُم مِّنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِّنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِّنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْتَرُوا
وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Ehl-i kitaptan çoğu, hakikat kendilerine belli olduktan sonra, sırf içlerindeki kıskançlıktan ötürü, sizi imanınızdan vazgeçirip küfre döndürmek istediler. Yinede siz, Allah onlar hakkında emrini getirinceye kadar affedip bağışlayın. Şüphesiz Allah her şeyi kadirdir.”⁴²

Yahudi ve Hristiyanlardan pek çok kimse, Müslümanları dinlerinden uzaklaştırmak istemekte ve tekrar küfre geri dönmelerini temenni etmektedir. Bunun sebebi, onlara karşı içlerinde, gönüllerinde duydukları kıskançlıktır. Bunu da dinleri hakkında şüpheler uyandırmak, müminleri şüphelere düşürmek yoluyla gerçekleştirmeye, kendi aralarında birbirlerinden, sabahleyin mümin gözükp, akşamleyin kâfir olmalarını istemekle bu işi yapmaya kalkışır. Böylelikle zayıf imanlı bazı müminler de onlara uysun isterler.

Buna neden olan ise, hakka olan meyilleri veya hakka karşı rağbetleri değil, ruhlarının derinliklerine yer etmiş bulunan gizli kıskançlık ve kötülüktür. Onları böyle bir temennide bulunmaya iten ise, apaçık delillerle İslâm'ın hak din olduğunu, Muhammed (s.a.s)'in hak üzere olduğunu görmeleridir. Şimdi siz ey Müslümanlar! Onları affediniz, yaptıkları işleri bağışlayınız. Allah'ın size yardımı gelip de size savaşma izni verinceye ve onlar hakkındaki emri gelene kadar sabrediniz.⁴³

Gerçekler gün yüzü gibi ayan beyan olduğu halde insanların sadece içlerindeki hasetten ve kinden dolayı iç-dış farklılığında bulunmak, bir münafıklık alametidir. İnsanın asli fitratına yakışan, davranışlarında iç-dış bütünlüğünün sağlanmasıdır.

وَلَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ إِنِّي مَلَكٌ وَلَا أَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِي أَعْيُنُكُمْ لَن يُؤْتِيَهُمُ اللَّهُ خَيْرًا
اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا فِي أَنْفُسِهِمْ إِنِّي إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ

“Ben size ‘Allah’ın hazineleri benim yanımdadır demiyorum, gaybı da bilmem ben bir meleğim de demiyorum.’ Sizin gözlerinizin hor gördüğü kimseler için ‘Allah

⁴² Bakara, 2/109.

⁴³ Zuhaylî, age., I, 237.

*onlara asla bir hayır vermeyecektir’ diyemem. Onların kalplerinde olanı Allah daha iyi bilir. Onları kovduğum takdirde ben gerçekten zalimlerden olurum.”*⁴⁴

Sizin küçümseyip hor gördüklerinizin Allah yanında hiçbir kıymeti yoktur diyemem, zira onların içindekini, kalbindekini, gönlündekini en iyi bilen Allah’tır. Eğer dış durumlarındaki gibi içlerinde de iman etmiş iseler onlar için en iyi karşılık ve mükâfat vardır.⁴⁵

قَالُوا إِن يَسْرِقْ فَقَدْ سَرَقَ أَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُ فَأَسْرَهَا يُوسُفُ فِي نَفْسِهِ وَلَمْ يُبْدِهَا لَهُمْ قَالَ أَنْتُمْ شَرُّ مَكَاثٍ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا تُصِفُونَ

*“Kardeşleri dediler ki: “eğer o çaldıysa daha önce onun bir kardeşi de çalmıştı.” Yusuf bunu içinde sakladı onlara açmadı, (kendi kendine) dedi ki: siz daha kötü durumdasınız! Allah sizin anlattığınızı daha iyi bilir.”*⁴⁶

Hız. Yusuf bütün olup bitenlerden haberi olmasına rağmen, kardeşlerinin daha başka ne gibi hileler yapacaklarını görmek için, bildiklerini gönlünden açığa vurmamak istememiştir. Sadece içinden onların düştükleri duruma yine içinden üzülmemiştir.

1.6. Kişi, Kendi, Kendimiz Anlamında Kullanılışı

Nefis kavramını Kur’an’da kullanıldığı diğer bir anlam ise kendi, kendimiz, gibi zamir anlamında kullanılışıdır. Özellikle bu anlamda Kur’an’da çok kullanılmıştır.⁴⁷

وَاتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ وَلَا يَمْلِكُونَ لِنَفْسِهِمْ ضَرًّا وَلَا نَفْعًا وَلَا يَمْلِكُونَ مَوْتًا وَلَا حَيَاةً وَلَا تُشْوَرًا

*“(Kâfirler), O’nu (Allah’ı) bırakıp hiçbir şey yaratmayan, bilakis kendileri yaratılmış olan, kendilerine ne zarar nede fayda verebilen, öldürmeye hayat vermeye ve ölüleri yeniden diriltip kabirden çıkarmaya gücü yetmeyen tanrılar edindiler.”*⁴⁸

Bu cümlelerin açıklamasında “ve kendilerinden ne bir zararı gidermeye, ne de kendilerine bir fayda verecek şeyi getirmeye güçleri yetmez” deniliyor. Ve bir şeyin kendine zarar vermesi akla uygun olmadığından zarar, zararı gidermek manasına kullanılmış oluyor. Bu mana, tam anlamıyla yalnız cansız putlara uygun olabilir. Bu ise hem kasrın, hem de ilâhî sözün görünen manasından uzaktır da asıl olan sebep gösterme olduğu gibi ilişkisi de açıktır. O halde “nefisleri için” “kendileri için” demek olmalıdır.

⁴⁴ Hud, 11/31.

⁴⁵ İbn Kesir, age., VIII, 3922.

⁴⁶ Yusuf, 12/77.

⁴⁷ Bkz. Yunus, 10/15; Tövbe, 9/128; Hut, 11/21; Yusuf, 12/54; İbrahim, 14/22; Rad, 13/11; Nur, 24/6; Neml, 27/40; Ankebut, 29/6; Sebe, 34/50; Şuara, 26/3.

⁴⁸ Furkan, 25/3.

Buradaki olumsuz kılınan (nefyedilen) yalnız kendilerine ait olan olumsuzluk ve zarar değil, kendi zatlari nedeniyle mutlak olumsuzluk ve zarardır. Yani kendiliklerinden, kendi istekleri ile hiçbir zarar ve fayda vermeye güç yetiremezler. Kendi nefesine zulmeden gerek hayat, gerek ölüm ve gerekse tekrar dirilme bakımından kendi nefesine malik olamayan bir kulun tövbesi ile tövbe ederim” anlamı da uygundur.⁴⁹

مَا خَلَقَكُمْ وَلَا يَعْزُبُ عَنْكُمْ إِلَّا كُنُفُسٌ وَاجِدَةٌ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ

“(İnsanlar!), Sizin yaratılmanız ve diriltilmeniz, ancak bir kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibidir. Unutulmasın ki Allah her şeyi bilen ve görendir.”⁵⁰

Ey insanlar! “Sizin yaratılmanız da, tekrar diriltmeniz de tek bir kişi gibidir.” Tek bir kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibidir. Zira herhangi bir iş O’nu diğer bir işten alıkoymaz. Çünkü O “kün” kelimesiyle her şeyi var eder. “Şüphesiz Allah her şeyi işitendir, her şeyi görendir.” Bir şeyi idrak etme, O’nu bir başka şeyi idrak etmekten alıkoymaz. Allah’ın kudretine göre bütün insanların yaratılması ve kıyamet gününde yeniden diriltilmeleri bir tek kişinin yaratılması gibidir. Bir şeyi ancak bir kere emreder. O şeyde emrin tekrarına ve tenkidine gerek kalmadan hemen oluverir.⁵¹

Burada tek bir canlının yaratılması önemlidir. Bir canlının yaratılmasında önce yüce Allah’ın onun varlığı ve yapısı için belirlediği kaderi gerçekleştirecek, daha sonra bu proje hayata geçirilecektir. Aynı zamanda onun iç âlemini ve psikolojik yapısını da tespit etmiş, zihin, gönül, nefis, duygu, kabiliyet ve yetenek boyutlarını belirlemiştir. Bir kere yaratılacak insanın maddi ve manevi yapısını belirledikten sonra bu varlığın artık fotokopi gibi çoğaltılması zor olmayacaktır. Burada birinci yaratılış, ikinci yaratılış için delil olmaktadır. Birinci yaratılış uzun bir yaratılış sürecini kaplarken ikinci yaratılış birden, yani aniden olacaktır. İlk yaratılış ile ikinci yaratılışın tek farkı budur.⁵²

Sonuçta ey İnsanlar! Sizin yoktan yaratılışınız ve öldükten sonra da diriltilmeniz, sadece bir tek kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibidir. Çünkü Allah, bir şeyin olmasını istediği zaman, ona “ol” der. O da oluverir. *Ey insanlar! Sizin yaratılmanız ve tekrar dirilmeniz tek bir kişinin yaratılması ve tekrar diriltilmesi gibidir.*” Dilemenin salt yaratılacak nesneye yönelimi ile yaratmayı gerçekleştiren irade açısından bir veya birden fazla nesnenin yaratılması aynıdır. O, ferdin yaratılmasında

⁴⁹ Yazır, age., VI, 53.

⁵⁰ Lokman, 31/28.

⁵¹ İbn Kesir, XII, 6420; Zuhaylî, age., XI, 123.

⁵² Bayraklı, age., XV, 163.

sınırlı bir emek harcamadığı gibi, her ferdin yaratılmasında da emek yinelemez. Ona göre bir tek kişinin yaratılması ile milyonların yaratılması ve bir ferdin diriltilmesi ile milyonların diriltilmesi birdir. Yaratma işi bir ‘kelime’ dilemedir, sadece “*Bir şey dilediği zaman O’nun buyruğu sadece o şeye ol*” demektir, hemen olur.⁵³

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ

“*Namazı kılın, zekâtı verin, önceden kendiniz için yaptığınız her iyiliği Allah’ın katında bulacaksınız. Şüphesiz Allah yapmakta olduklarınızı noksansız görür.*”⁵⁴

Allah müminlere kendi nefislerinin yararı ve salâhı için vacip olan namazı ve zekâtı ifa etmelerine; yine bu iki şeyin dışındaki diğer vacip olan şeylerin yapılmasına dikkat çekmiştir. Yine Cenab-ı Hak, onların bu amellerin karşılıklarını bulacaklarını beyan etmiş, bundan maksadın, onların amellerinin aynısını bulacakları olmadığını açıklamıştır. Çünkü bu ameller bâki değildir, bir de amellerin aynısını bulmak istenmez daha fazlasına ulaşılacak istenir. Geriye, onun sevabını ve karşılığını kendileri bulacakları hususu kalır.⁵⁵

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَلْتَنْظُرْ نَفْسٌ مِمَّا قَدَّمَتْ لِغَدٍ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ

“*Ey iman edenler! Allahtan korkun, herkes yarına ne hazırladığına baksın, Allah’tan korkun, çünkü Allah sizin yaptıklarınızdan haberdardır.*”⁵⁶

Allah’ı ve peygamberini tasdik edenler! Allah’ın emrettiklerini yapın, yasak ettiklerini terk edin, azabından korkun, herkes kıyamet günü için salih amellerden neler hazırladığını düşünsün. Allah’tan korkun, zira sizin amellerinizden ve hallerinizden hiçbirisi Allah’a gizli değildir. Bu sebeple O, küçük büyük, az çok bütün amellerinizin karşılığını verecektir. Herkes yarın için ne hazırladığına baksın. Allah sizi hesaba çekmeden önce siz kendinizi hesaba çekin, Rabbinizin huzuruna çıkacağınız dönüş günü için kendinize ne gibi salih ameller hazırladığınıza bakın.⁵⁷

Sonuç itibarıyla Allah yukarıdaki ayetlerde insanlara “kendi, kendiniz, hepiniz” gibi ifadeler kullanarak, Allah’ın size emrettiği şeyleri yapın, nehyettiği şeylerden de kaçının, zira yarın mahşerde herkes yaptığıyla baş başa kalacaktır. Kendiniz için yaptığınız amelleriniz size mahşerde sahip çıksın ve sizi yalnız bırakmasın. Çünkü o

⁵³ Kutup, age., VIII, 235; Sabunî, age., V, 32.

⁵⁴ Bakara, 2/110.

⁵⁵ Razî, age., III, 341.

⁵⁶ Haşr, 59/18.

⁵⁷ İbn Kesir, XVI, 7821; Zuhaylî, age., XIV, 375.

gün kimse kimsenin günahını yüklenmez, herkes kendi derdinde, kendini kurtarmanın peşinde olacaktır.

1.7. Allah'ın Zatı Anlamında Kullanılışı

Kur'an'da geçen "Nefs", kavramının diğer bir anlamı da "zat" anlamıdır. Nitekim aynı manada olarak, "bir şeyin kendisi; bir şeyin zâtı..." denilir.⁵⁸

إِنْ كُنْتُ قُلْتُ فَقَدْ عَلِمْتُهُ تَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِي وَلَا أَعْلَمُ مَا فِي نَفْسِكَ إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ

*"...Hem ben söyleseydim sen onu şüphesiz bilirdin. Sen benim içimdekini bilirsin. Hâlbuki ben senin zat'ında olanı bilmem. Gizlilikleri eksiksiz bilen yalnızca sensin."*⁵⁹

Buradaki neftsen maksat zattır. Allah'ın zatı, sen benim açıkladıklarımı bildiğin gibi nefsimde gizlediklerimi de bilirsin ben senin benden gizlediğin malumatları bilmem. Benim hiçbir şekilde söylemem mümkün olmayan bir sözün benden sadır olması, tarafımdan söylenmesi benim yapabileceğim bir iş değildir. Daha sonra kesin reddini şu sözleriyle pekiştirecektir: Ey Allahım! Eğer ben böyle bir söz söylediysem, zaten sen benim söylediğimi bilmişsindir. Çünkü senin bilgin her şeyi kuşatıcıdır. Sen benim gizlediğimi, içimde sakladıklarımı dahi bilirsin. Hâlbuki ben senin kendi zatına has, zâtî bilgilerinden sakladığın hiçbir şeyi bilemem. Sen bütün gaybleri kuşatansın. Olanı da olmakta olanı da olacağı da bilirsin. İşte bu, Hz. İsa'nın vereceği cevaptır. O, ben böyle bir şey söyledim yahut söylemedim demiyor; aksine bunu her şeyi kuşatan Allah'ın bilgisine havale ediyor ve diyor ki: Eğer ben böyle bir şey dediysem zaten sen onu biliyorsundur. Bu cevap oldukça ileri derecede bir edebî hali ortaya koymakta ve Yüce Allah'ın huzurunda zilletini ve kalpten itaatle boyun eğişini ifade etmektedir.⁶⁰

لَا يَخْذُ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقَاةً وَيَحْذَرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ

*"Müminler, müminleri bırakıp ta kâfirleri dost edinmesin. Kim bunu yaparsa, artık onun Allah nezdinde hiçbir değeri yoktur. Ancak kâfirlerden gelebilecek bir tehlikeden sakınmanız başkadır. Allah kendisine (zatına) karşı (gelmekten) sizi sakındırıyor. Dönüş yalnız Allah'adır."*⁶¹

⁵⁸ Razî, age., IX, 294.

⁵⁹ Mâide, 5/116.

⁶⁰ Beydavî, II, 147; Zuhaylî, age., IV, 119-120.

⁶¹ Al-i İmran, 3/28.

Sakınmak, kıyamete kadar devam edecektir. Allah size kendisinden musibetlerinden ya da kendisine muhalefet etmekten ve düşmanlarına dostluk, dostlarına düşmanlık edenlere azap vermesinden korkmanızı emrediyor. Allah mümin kullarına kâfirleri dost edinmelerini yasaklamakta, bu şekilde davrananları da “*Kim bunu yaparsa Allah ile hiçbir dostluğu kalmaz.*” diye tehdit etmektedir. O halde akrabalık, dostluk, komşuluk ve buna benzer herhangi bir sebep dolayısıyla müminlerin kâfirleri veli edinmeleri, onları sırlarına muttali kılıp onlara sevgi beslemeleri yasaklanmıştır. Çünkü küfre rıza da küfürdür. Allah sizi cezalandırmakla korkutmaktadır. “*Kendisinden*” yani “*zatından*” kelimesi bu tehdidin Yüce Allah’tan yapıldığına, bunu uygulamaya kadir olduğuna, hiçbir şeyin onu aciz bırakmadığına işarettir. Böyle bir ifade, aykırı davranışa karşı yapılan oldukça ağır bir tehdittir.⁶²

Müminler iman hasletine küfür hasletini karıştıracak, müminlere şimdiki zamanda veya gelecekte zararı dokunacak, İslâm’a zarar verecek ve ters düşecek bir surette kâfirlerle dostluk ilişkilerine girmesin. Sevgisini, muhabbetini ve bû’zunu hep Allah için yapsın. “*Her kim böyle yaparsa Allah’tan ilişkisi kesilmiş olur*”. Bundan dolayı kesinlikle müminler, kâfirlerle içli dışlı olmaktan ve yakın dostluktan sakınmalıdırlar. Kesin olan şudur ki; asıl korunma, Allah’ın azabından korunmadır. Allah müminlere “*Ancak onların zararlarından sakınmanız gereken durumlar başka...*” şeklinde ruhsat vermekle birlikte “*Allah size, asıl kendisinden korkmanız, çekinmeniz gerektiğini bildiriyor, son dönüş Allah’adır.*” diyerek de ikaz buyuruyor.⁶³

Bu ve buna benzer ayetler, nefis kelimesinin bizim tam manasıyla kavrayamadığımız, iç yüzünü bilemediğimiz şekilde, Allah’ın zatı manasında kullanılmıştır. Yüce Allah’ın zatında ne vardır ne yoktur bunu peygamberler başta olmak üzere hiç kimse bilemez. Bizim bildiğimiz bir şey vardır, o da Allah’ın ilminin her şeyi kuşattığı, O’nun ilminin dışında bir kuru yaprağın bile yer değiştiremeyeceğidir. Bundan dolayı bir şey yapıp yapmadığımız, Allah tarafından bize sorulduğunda, onları en doğru olan şekliyle Allah’ın ilmine ve zat’ına bırakmak gerekir. Nitekim bizlere en güzel örnek olan Allah’ın peygamberleri de böyle yapmışlardır.

⁶² İbn Kesir, III, 1213; Zuhaylî, age., II, 185.

⁶³ Yazır, age., II, 340-341.

1.8. Canlı Anlamında Kullanılışı

Kur'an, nefis kavramını oldukça fazla yerde canlı manasında kullanmıştır. Daha çok da insanların bir imtihandan sonra öleceğine vurgu yapılarak, insanların ahiret hayatına hazırlanılması amaçlanmıştır.

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّقُونَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ

*“Her canlı ölümü tadacaktır ve ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılıp cennete konursa o gerçekten kurtuluşa ermiştir. Bu dünya hayatı ise aldatma metaından başka bir şey değildir.”*⁶⁴

Her nefis (canlı) ölümü tadacaktır (Yani herkes ölecektir). Nefis, zat ve ruh manalarına geldiği için, bundan bazı kimseler ruhun ebedî olduğu manasını anlamışlardır. Çünkü tatmak, bir hayat eseridir. Ve zevk anında tadıcının baki (ebedî) olduğunu anlatır, yoksa zevk tasavvur olunamaz. O halde mana: *“Her nefis (canlı) bedeninin ölümünü tadacaktır”* demek olur. Bu da nefsin, bedenden başka olduğunu ve beden ölümüyle onun ölmeyeceğini anlatır. Şu halde ölüm zorunluluğu cismanî hayata mahsus olup, mücerret (soyut) ruhların yok olmadığını söylerler. Ve ahiret meselesini bu şekilde ruhun ebedî oluşuna dayanan ruhanî (ruhlara ait) bir hayat tasavvur etmişlerdir. Fakat diğer taraftan birçok tefsirciler ve bilginler demişlerdir ki, bu şekil yorum, bir zorlamadır. ذَائِقَةُ الْمَوْتِ “Zaikatü'l-mevt” demek, ölecektir demek olduğu açıktır. Belli ki tadan kim ise, ölen o olacaktır. Evet, beden ölmesiyle nefis ve ruhun büsbütün yok oluvermeyip bir müddet kalabileceği diğer delillerden açıkça anlaşılıyor ise de, genelde ruhların ölmedikleri davası ne aklen, ne de naklen zorunlu olarak sabit değildir.⁶⁵

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَنَبْلُوكُم بِالشَّرِّ وَالْخَيْرِ فِتْنَةً وَإِلَيْنَا تُرْجَعُونَ

*“Her canlı, ölümü tadar. Bir deneme olarak sizi hayırla da şerle de imtihan ederiz. Ve siz ancak bize döndürüleceksiniz.”*⁶⁶

Her canlı ölümü tadacak, senden önce hiçbir insanı dünyada edebi kılmadık, aksine yeryüzünde bulunan her şey sonludur. Ancak azamet ve ikram sahibi rabbinin zatı baki kalacaktır. Yüce Allah bu ayette ölüm denen evrensel kuralını gündeme getirmektedir. Canlılar âleminin en değişmez ve geçerli konusu ölümdür. Ölüm olgusu

⁶⁴ Al-i İmran, 3/185.

⁶⁵ Yazır, age., II, 474.

⁶⁶ Enbiya, 21/35.

insana dünyaya aşırı bir şekilde tutkuyla bağlanma konusunda en etkili dersi vermektedir. Ölümün olması insana dünyaya karşı bir soğukluk getirmekte, dünyaya aşırı bağlanmaya mani olmaktadır. Burada ki tatma zevk alma olayı mecazi bir anlam ifade etmekte, her canlının ölüm olgusundan geçeceğine işaret etmektedir.⁶⁷

Bu ayette geçen iyilikten kasıt, ahlaki manada iyilik olabileceği gibi sahip olunan nimetler de kastedilmiş olunabilir. Mesela, sıhhat, sevinç, lezzet, maddi nimetler, iyi kavramının kapsamına gireceği gibi iffet, fedakârlık, sadakat, adalet, özgürlük, hürriyet, iman, akıl, sevgi, bilgi gibi değerler de iyi kavramına dâhildir. Şer, hastalık, savaş, üzüntü, çile, fakirlik, hayatın kötü yanlarını ifade edebileceği gibi yukarıda sıralanan ahlaki değerlerin tersini de kapsamına alabilir. İşte dünya hayatı bu iki kavramın sonu olduğu bir imtihandan ibarettir.⁶⁸

يَوْمَ تَأْتِي كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا وَتُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ

*“O gün gelip herkes kendi canını kurtarmak için uğraşır. Ve herkese yaptığı için karşılığı eksiksiz ödenir. Onlara asla zulmedilmez.”*⁶⁹

Allah mutlak anlamda adalet ve hikmet sahibidir. O’nda ne bir kin, ne de zulüm eseri vardır. Öyle ki: Dünyada suç işlediği halde, yüz türlü hileye başvurup, kendini kanunun pençesinden kurtaranlar, o gün ilâhî adaletin şaşmaz terazisinde boylarının ölçülerini alacaklardır. İşledikleri her türlü suç ve günah önlerine dökülüp dağ gibi olacak; itiraz yolları bütünüyle kapanacak. Herkes kendi canını kurtarmanın peşinde olacak. O gün herkes öz nefsi için uğraşacak, kişi için orada hiç kimse yoktur. Ne babası ne oğlu ne kardeşi ne de eşi, sadece kendisi vardır.⁷⁰

Sonuç itibariyle Kur’an’da geçen nefis kavramı, yukarıdaki ayetlerde Âdem, ruh, can, canlı, Allah’ın zatı, heva ve heves, cin ve insan topluluğu, kişi, kendi, kendimiz, hepimiz, hepiniz, kalp, göğüs, iç, biyolojik ve ruhi âlem gibi anlamlarda kullanılmıştır. Bu anlamların zaman zaman birbirinin yerine de kullanıldığı görülmektedir.

2. NEFİS MUHASEBESİNİN GEREĞİ OLARAK DÜNYADAKİ SORUMLULUKLARIMIZ

Sorumluluk, sözlükte şöyle tanımlanmaktadır: Kişinin kendisinin veya başkalarının davranışları için bir kişiye veya bir kuruma hesap vermesi ve bu

⁶⁷ İbn Kesir, X, 5332; Bayraklı, age., XII, 441.

⁶⁸ Bayraklı, age., XII, 441–442.

⁶⁹ Nahl, 16/111.

⁷⁰ İbn Kesir, IX, 4584; Yıldırım, age., VII, 3420.

davranışların doğuracağı sonuçlara katlanmayı kabul etmesidir. Sorumluluk, karar anlamının yanı sıra, hesap verme zorunluluğunu da içinde barındıran her alanda önemsenmesi gereken günümüzde değeri daha da artan bir kavramdır.⁷¹

İnsanoğlu Allah tarafından dünyaya gönderilirken veya yaratılırken belli bir amaç doğrultusunda yaratılmış ve bir hedefe mebni olarak var edilmiştir. Bu hedefe ulaşması için kişiye, her türlü yollar ve rehberler verilmiştir. İyiye kötünden, hakkı batıldan, doğruyu yanlıştan ayıran kılavuzlardır bunlar. Bu kılavuzluk görevini başta melekler (Allah'tan aldıkları emirleri hiçbir değişikliğe uğratmadan peygamberlere aktarmışlar), peygamberler, ardından ilahi sahifeler ve ilahi kitaplar takip etmişlerdir. Bu rehberler ve kılavuzların Allah tarafından insanlara gönderilmesinin yegâne amacı, insanoğluna dünyaya gönderiliş amacını öğretme, ilahi emre uygun bir tarzda hayatlarını devam ettirmelerini sağlamaktadır.

İnsanoğlu dünyaya gönderilirken bazı sorumlulukları alması için çocukluk çağından reşit çağına ve akıl baliğ oluncaya kadar yaptıklarından sorumlu tutulmamıştır. Ne zamanki iyiye kötünden ayırt eder, kârını zararını bilir hale gelir, o zaman bazı sorumluluklar ona tevdi edilmiş olur. Bunlar Allah'ın istediklerini yapıp, istemediklerinden uzak durmaktan ibarettir. İşte kişi bu düşünce çerçevesinde hayatını dünyada tanzim ederse yaratılış gayesine uygun bir hayat sürmüş olur ki bunun neticesinde Allah'ın rızasına ulaşmış ve ahiretini mamur etmiş olur.

Aynı kişi hayatını Allah'ın buyrukları çerçevesinde değil de kendi heva ve hevesleri çerçevesinde tanzim etmeye kalkar, Allah'ın buyruklarını kulak ardı ederse, bundan dolayı da ahiretteki hesabını nasıl vereceği konusunda derin bir nefis muhasebesi içinde olmalıdır. Çünkü ahirette kurtuluşuna vesile olacak akçeleri kazanamamıştır. Bir nevi ahiret azığını ölmeden evvel göndermesi gerekirken ihmal edip göndermemiştir.

Şunu unutmamak gerekir ki dünyada sorumsuz bir hayat yaşayan kişi ahirette sorumsuz olamaz. Dünyalık işlerimizin en küçüğünde bile, belli bir sorumluluk duygusuyla hareket ederken ahirete yönelik işlerimizde sorumsuzca hal ve hareket içinde olmak akıl karı bir iş değildir. Kişi dünyalık bir işini aksattığında neden böyle yaptım gibi pişmanlık içine girerek, gerekirse bir suçlu aramaya çalışır ve nefis

⁷¹ Akben, Ali, “Sorumluluğa Riayetsizliğin Doğurduğu Problemlere Genel Bir Bakış(tıbbi açıdan)” *Kur'an-ı Kerim'de Mesuliyet*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006, 374.

muhasebesi yaparak kendi kendini cezalandırma yoluna gider. İşte Allah'ın kullarından yapmasını istediği en önemli vazifelerden biri nefis muhasebesidir. Zaman zaman doğru yoldan mı gidiyorum yoksa eğri yola girmişim, fakat farkında bile değilim mi gibi nefis muhasebesi yapmamız gerekir. Kendimizi hesaba çekerek hal ve hareketlerimizin, eylem ve söylemlerimizin ne kadarı rahmani ne kadarı şeytani olduğunu bilmemiz gerekmektedir. Yaptığımız hareketler beni Allah'a mı yoksa şeytana mı daha çok yaklaştırıyor? Sürekli bunun hesabını kitabını yapan kişinin ahiretteki hesabı kolay olacaktır.

Sorumluluk duygusu yeterli olarak gelişen bir insan; neyi, niçin, nasıl, yapacağını iyi bilir, yapacağı bir görevi planlama ve programlamada sorun yaşamaz. İşine en üst düzeyde konsantre olduğu için hata oranı düşer. Her ne yaptı ise sonuçları sıkı takip eder. Herhangi bir olumsuz sonuç çıktığında ise sonuçlardan kendine bir ders çıkarır.⁷² Böyle kişiler hayatın çetin zorluklarına karşı başarılı olur. Başarısız bir durumda ümidini yitirmez. Başka planlarını devreye sokar ve kaldığı yerden mücadelesine devam eder. Sorumluluk duygusundan yoksun kişiler ise, iradesi zayıf, önüne çıkan en küçük engellere bile takılıp kalır. Hayatın azgın dalgalarının içinde boğulup gider.

Hayatında dünya işlerinin hesabını ve kitabını hiç aksatmadan yapan bir tüccar, ne zaman çok kâr ettiğini, hangi zaman diliminde zarar ettiğini veya piyasadaki durumunu aynaya bakar gibi görebilir. Aynı insan ukbaya yönelik hiçbir hesap kitap tutmazsa, nerede ne zaman kar-zarar ettiğini bilmediğinden rüzgârın önündeki kuru bir yaprak gibi günün birinde bir uçurumdan yuvarlanarak bir çukurun dibine inebilir. Böyle kişiler ahiret yolunun aydınlığından, dalaletin karanlığına sapmışlardır ve yolları karanlık olduğundan önlerini göremezler.

Yüce Allah, boş yere yaratılıp başıboş bırakılmadığımızı açıklayarak hayatımız boyu yaptıklarımızdan muhakkak hesaba çekileceğimizi vurgu yaparak sorumluluklarımızı yerine getirmemiz gerektiğini ifade etmektedir. Kur'an'da nemelazımcılık, adam sende! Veya bana ne! gibi sorumsuzluk anlamına gelen anlayışlar da yasaklandığına göre sağlıklı, huzurlu ve mutlu yaşamak için elzem olan bir yaşam tarzı sorumluluk anlayışıdır. Bu sorumluluk bilinci daha küçük yaşlarda ve gelişim düzeyine göre çocuklarımıza verilmelidir. Farklı yetenekler, farklı kişilik özellikleri ve

⁷² Akben, agm., 374.

farklı fiziksel ve ruhsal durum göz önüne alınmalıdır. Sorumluluğu kazandırmanın önemli yollarından bir tanesi de çocuklarımıza seçme ve tercih etme hakkının verilmesidir.⁷³

İnsanoğlunun nefis muhasebesi çok yönlüdür. Allah’a karşı yükümlüklerine karşı nefis muhasebesi, peygamberim dediği zat’a karşı nefis muhasebesi, kendi nefisine, ailesine, komşularına, toplumuna, çevresine vb. karşı olmak üzere birçok yönden nefis muhasebesi yapmak durumundadır. Bunları yapan ve kendini çevresindeki her şeyden az veya çok sorumlu hisseden kişi başıboş olarak yaratılmadığının farkına varmış demektir. Böyle insanlardan sorumsuzca bir davranış beklemek oldukça güçtür. Böyle insanlar üç düşünüp bir yaparlar, yaptıklarının başını düşünürken sonucunu da düşünmeyi ihmal etmezler. Hal ve hareketlerini daha çok eylemlerinin sonuçlarına göre tayin ederler. Çünkü Allah insanı yaptıklarından dolayı huzuruna alıp sorgulayacaktır.

Sonuçta, Kur’an nasları göstermektedir ki bu anlamda yegâne sorumlu insandır. Hayvanlar ise Allah’ın göstermiş olduğu alternatifsiz bir yolda olduklarından yaşadıkları hayattan sorumlu değildir. Ancak sorumluluk taşımasından ötürüdür ki insan, hem hakiki hem de ahlaki emirlerin muhatabıdır. Kişi bu emirlere uyup sorumluluğun gereğini yerine getirdiği zaman mükâfat alacak, aksi durumda da ceza alacaktır.⁷⁴

2.1. Allah’a Karşı Nefis Muhasebesi

Yaratılmışların en muteberi ve en şerefli olan insan rabbim dediği mevlasına karşı sorumludur, mesuldür. Nefis muhasebesi içerisinde olmak durumundadır. Önce kendi iç benliğinde, beni yaratıp var eden, çeşitli nimetleri ile serfiraz eden, ahsen-i takvim üzere yaratan, kâinattaki canlı cansız bütün varlıkları benim hizmetime sunan rabbim benden ne beklemektedir. Allah kullarından beklediği şeyi Zariat suresinde şöyle dile getirmiştir:

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ “Ben cinleri ve insanları yalnızca bana kulluk etsinler diye yarattım.”⁷⁵ buyurarak insanın dünyaya gönderiş amacını bir cümleyle açık ve net olarak beyan etmiştir. İbadetten kasıt insanın bütün davranışlarını, düşüncelerini duygularını, kapsayan şümullü bir manadır. Buna göre insanın içinden geçirdiği bütün iyilikler birer ibadettir. Kul bütün davranışlarını Allahtan aldığı hayat felsefesi

⁷³ Akben, agm., 374-375.

⁷⁴ Demirci, *Kur’an’da Toplumsal Düzen*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005, 127.

⁷⁵ Zariat, 51/56.

çerçevesinde tayin eder. Hatta hiç kimseye malum olmayan içinden geçirdiği düşünceleri bile ilahi nizamın gösterdiği ölçülere göre tanzim eder. Kısaca bütün varlığı ile Allah'a yönelir.⁷⁶

Allah bu kulluk görevimizi yapmamız için canlı ve cansız her şeyi bizim hizmetimize sunduğunu da bir başka ayette şöyle dile getiriyor. “(O öyle lütfkâr) Allah’tır ki; gökleri ve yeri yarattı. Gökten suyu indirip onunla rızık olarak size türlü meyveler çıkardı. İzni ile denizde yüzüp gitmeleri için gemileri emrinize verdi. Nehirlerde sizin (yararlanmanız için akıttı), düzenli seyreden ayı ve güneşi size faydalı kıldı. Geceyi ve gündüzi de istifadenize verdi. O size istediğiniz her şeyden verdi. Allah’ın nimetini sayacak olsanız sayamazsınız. Doğrusu insan çok zalim ve çok nankördür.”⁷⁷

Allah’ın nimetlerini saymakla bitiremeyiz. Sağlık nimeti mi, varlık nimeti mi, yiyecek içecek nimet mi? Ama unutmamak gerekir ki insanın maddi refahı hiçbir şekilde Allah’ın rızasının işareti değildir. Allah malı minnettarlığını imtihan etmek istediği kimselere verir, sabrını denemek istediklerini de ondan yoksun bırakır. Her iki halde de insan için önemli olan dini bütün olma ve Allah’a bağlılıktan ayrılmamalıdır. Bu ise bir yandan ilahî iradenin içinde kaybolarak kendi benliğinden sıyrılmayı, öte yandan da gerçekten Allah’ın huzurunda bulunduğunu her an hissetmeyi gerektirir.⁷⁸

Bu ayetlerde görüldüğü gibi kâinatın yaratılma amacı insanoğlunun hizmetinde olmasıdır. Eğer insanoğlu yaratılış gayesine göre yaşantısını sürdürmezse, bu durumda kâinatta yaratılış gayesine uygun olmamış olacaktır. Çünkü kâinat Allah’ın kullarına sunduğu bir nimettir. Kulluk vazifemizi yapmadığımız takdirde kâinattaki nimetlerden haksız yere yararlanmış oluruz. Şöyle kendi nefsimizde bir muhasebe yapalım. Allah gökten suyu indirmese, güneşi doğmamak üzere batırsa ve geceye de emir verip nöbetini gündüze devretmese, hayat yaşanır mı? İnsanlar yeryüzünden istedikleri gibi faydalanabilir mi? Her şeyden ötesi su hayattır. Su olmadığı takdirde yaşamdan, canlılıktan bahsedilemez. Ondan dolayı kişi verilmiş nimetlerin kadrini ve kıymetini bilmelidir. Bu bilincin işareti de insanın bütün uzuvlarıyla Allah’a kul olmaya yönelmesidir.

⁷⁶ Kutup, Muhammed, *İslam’da Ferd ve Cemiyet*, (trc. Mehmet Süslü), Hikmet Yay., İstanbul, trs., 304-303

⁷⁷ İbrahim, 14/32-34.

⁷⁸ Hamidullah, age., 112.

Allah insanları kendine ibadet etsinler diye yaratmış. Bütün iyiliklerde istenen ve hedef alınan budur. Dinin tamamını Allah’a has kılmakta budur. Böyle bir hedefe yönelmeyen bütün davranışlar, ahirette Allah’ın cezasını üzerine çeken kötülüklerdir. Şayet kötülüklerin, bazı yönlerden bir iyilik gibi gelen yönleri varsa, bunun onu yapan için dünyaya ilişkin bir karşılığı vardır. Allah’ın yasakladığı şeyleri yapmak, dosdoğru yoldan ayrılmak ve sapmaktır. Bir şeyi yerli yerine koymak yerine, zulüm yapmaktır.⁷⁹

Şüphesiz ki kişinin Allah’a karşı sorumluluğunun sınırı bizzat Allah’a iman edip, O’na yönelik bireysel ibadetlerini ifa etmesini, öte yandan da başta insan olmak üzere Allah’ın yarattığı tüm varlıklara yönelik davranışlarda dürüst, samimi ve merhamet yüklü olmasını kapsar. Esasen ahlakın temelini Allah’ın emirlerine saygı, yarattıklarına şefkat ve sevgi olduğu belirtilmiştir. Allah’a karşı sorumluluk bilincindeki bir insan öncelikle inanıp gönülden bağlandığı rabbinin emir ve yasaklarını harfiyen yerine getirmeye çalışır. Her davranışında ve her ameline iman ettiği rabbinin rızasını göz önünde bulundurarak hareket eder. Bunu belki de “takva” şeklinde bir kelimeyle izah etmek mümkündür. Bütün iş ve eylemlerinde takvalı olmak veya başka bir ifade ile muttaki olmak⁸⁰ gerekir. Kişi bu takva ekseninde hareket ederse vera sahibi olur ve artık Allah’ın yasakladığı şeylerin ötesinde şüpheli şeylerden uzak durmaya çalışır.

Yine Kur’an yukarıdaki ayetlerin benzerini zikrederek insana kulluğunu hatırlatır. *“Gökten suyu indiren O’dur. Ondan hem size içecek vardır, hem de hayvanlarınızı otlatacağınız bitkiler. Allah su sayesinde sizin için ekinler, zeytinler, hurmalar, üzüm ve diğer meyvelerin hepsinden bitirir. İşte bunlarda düşünen bir toplum için büyük bir ibret vardır. O geceyi, gündüzü, güneşi ve ayı sizin hizmetinize verdi. Yıldızlar da Allah’ın emri ile hareket ederler. Şüphesiz ki bunlarda aklının kullananlar için pek çok deliller vardır. İçinde taze et (balık) yemeniz ve takacağınız bir süs (eşyası) çıkarmanız için denizi emrinize veren O’dur. Gemilerin denizde suları yarararak gittiklerini görüyorsunuz. (Bütün bunlar) O’nun lütfünü aramanız ve nimetine şükretmeniz içindir.”*⁸¹ Ayette Allah nimetleri açık seçik saydıktan sonra, akıl sahipleri için pek çok deliller olduğunu beyan ediyor. Burada ince bir ayrıntı söz konusudur. Bunca nimetlerin karşılığında akıllı kişilerin, aklını kullanarak şöyle bir düşünüp nefis muhasebesi yapması istenmektedir. Zaten Allah nimetlerine karşılık akıllı insanlardan

⁷⁹ İbn Teymiye, Takıyyü’l-din Ahmet, *Teveşşül*, (çev. Heyet), Tevhid Yay., İstanbul, 1998, 114.

⁸⁰ Aydar, Hidayet, *“Kur’an-ı Kerim’de Mes’uliyete Riayet ve Riayetsizliğin Dünyevi ve Uhrevi Sonuçları”*, *Kur’an-ı Kerim’de Mes’uliyet*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006, 261.

⁸¹ Nahl, 16/10-14.

bir takım şükürler, güzel hal ve hareketler beklemektedir. Yoksa akıllı olmayan kişiler bu ayetlerin muhatabı bile değildirler. İşte rabbimizden yeni yeni nimetler talep edebilmemiz için önceden bize bahsettiği nimetleri kaybetmemeyi hak etmiş olmamız gerekmektedir.

Allah’a karşı sorumluluklarımızı yerine getirirken, kader konusu da insanın aklına gelmektedir. Ancak hemen şunu bilmeliyiz ki bizim fiillerimizde Allah’ın bizim hakkımızda buyurduğu ezeli takdirin etkisi yoktur. Bu Kur’an’da açık olarak beyan edilmiştir. *“Başınıza gelen her hangi bir musibet kendi elerinizle işlediklerinizdendir. Bununla beraber Allah (günahlarınızın) birçoğunu affeder (de onlardan ötürü bir musibet vermez).”*⁸² *“Kim kötülük işlerse kendi nefesine işlermiş olur.”*⁸³ (Bedirde) *iki katını (düşmanınızın) başına getirdiğiniz bir musibet, (Uhut’da) kendi başınıza geldiği için mi “bu nasıl oluyor? Dediniz” deki o kendi kusurlarınızdandır. Şüphesiz Allah’ın her şeye gücü yeter.”*⁸⁴

Bu ve bunun gibi ayetler, kişinin yapmış olduğu fiillerinden sorumlu olduğunu gösterir. İnsanın istediği her bir iyilik ve güzelliği temelde isteyip emreden Allah olduğu halde, kötülükleri isteyen ve onlara davetiye çıkaran yalnızca insan nefsinin kendisi olmaktadır. Zira Allah kulunun kötülüğünü istemez ve ona asla zulmetmez. O kullarının şükürüne, kulluğuna razı olur; inkâr, nankörlük türünden tavırlarına asla razı olmaz.⁸⁵

Bilindiği gibi fert olarak değil de cins ve nevi olarak mutlak manada insan fiilleri iyi-kötü (hüsün-kubuh), bu fiilleri sonuçları da hayır-şer şeklinde değer hükümleri taşımaktadır. İşte bu fiillere bu vasıfları belirleyip takdir eden insan aklı değil, bizzat Allah’tır. Mesela, hayra yardım etmek, kendiliğinden iyi değil, Allah iyi dediği için iyidir. Allah bunu önceden takdir etmiş ve bildirmiştir. Akıl da bunu kavrama yeteneğine sahiptir.

Akıbetine mükâfat bağlanan fiil hayır, akıbetine ceza ve ikab bağlanan fiil ise şerdir. Mükâfat ve cezayı belirleyip takdir eden ise Allah’tır. Tevhit inancının esaslarını açıklayan “amentü” cümlesinde yer alan “ve bi’l kaderi” (kadere de inandım) unsurunu tefsir edip açıklayan “hayrihi ve şerrihi minalahi teala” kısmında, “kader denince kastedilen hayrın, hayır tanrısı, şerrinde şer tanrısı şeklinde düalist şirk anlayışı değil,

⁸² Şurâ, 42/30.

⁸³ Nisa, 4/111.

⁸⁴ Al-i İmran, 3/165.

⁸⁵ Fussilet, 41/46; Zümer, 39/7.

her ikisinin de belirleyip takdir edici kaynağının sadece Allah olduğu vurgulanmaktadır. Kader kavramının özetle bu çerçevede ele alınması halinde, geleneksel nitelikte birçok problem ortadan kalkmış olacaktır. Tabiidir ki sistemin diğer kısımlarının da bu anlayış istikametinde gözden geçirilmesi gerekmektedir.⁸⁶ Kur'an, yapmış olduğumuz fiillerin kaderle bağlantılı değil insanın kendi iradesiyle iyiyi ve kötüyü tercihinden kaynaklandığını beyan ederek, kötülüklerin kişinin kendi nefsinden olduğunu ifade etmiştir.

مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا

“Sana isabet eden iyilik Allah’tandır. Sana isabet eden kötülük de nefsendendir. İnsanlar için biz seni elçi olarak gönderdik. Şahit olarak Allah yeter.”⁸⁷

Zuhaylî bu ayetten önemli iki hususu nazara vermiştir. 1. Her şey Allah katındandır. Yani her şeyin yaratılması insanın çalışması ve kazanması ile ulaşacakları prensipleri kanunları kaideleri koyan O’dur.

2. İnsana dokunan fenalık ve şer ise, insanın bu konu ve prensipleri, sebepleri anlamadaki kusurundan, ihmalinden kaynaklanmaktadır. *Hepsi Allah tarafından* ile *sana gelen her fenalık kendindendir* ayetleri arasında bir tenakuz(çelişki) yoktur. Çünkü birinci ayet yaratılması ve var edilmesi itibariyle her şeyin Allah’tan olduğu kastediliyor. İkinci ayet günahlar yahut dünya hayatındaki genel kanun ve prensipleri anlamadaki kusuru sebebiyle kulun kendi iradesiyle kazanması ve sebebiyet vermesi bakımından fenalığın kendisinden kaynaklandığı manasındadır.⁸⁸

Razî bu ayetteki haseneyi iman olarak anlamış ve bunu Allah’tan olduğunu açıklamıştır. Aynı zamanda bütün iyiliklerin öncüsü iman olduğundan bütün güzellikler Allah’tandır demiştir. Razî; kul iradesiyle imanı da elde edebilir veya küfrü de elde edebilir diyerek bu konuyu şöyle bağlar: İmanın kulun kudreti ile meydana gelmesindeki şüphe, küfrün yine kulun kudreti ile meydana gelmesindeki şüpheden daha fazladır. Bundan dolayı iman, kişinin kendisinden ise, küfürde kendindendir. Bundan dolayı küfrü zikretmemiştir.⁸⁹ İyiliği iman, kötülüğü küfür olarak izah etmiştir.

⁸⁶ Yeprem, Saim, “İrade Kader ve Mes’uliyet İlişkisi”, *Kur’an-ı Kerim’de Mes’uliyet*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006, 400.

⁸⁷ Nisa, 4/79.

⁸⁸ Zuhaylî, age., III, 148.

⁸⁹ Razî, age., VIII, 176-177.

Razî aynı yerde Ali el-Cübbai'nin görüşüne de yer vermiş O'na göre iyi fiiller Allah'tandır, kötü fiiller ise Allah'tan değildir. Çünkü Allah onları ne irade etmiş, ne de teşvik etmiştir.⁹⁰ Bundan dolayı kötü fiillerinin kaynağı Allah olamaz.

Seyyid Kutup, Nisa 79. ayetle ilgili olarak Allah hayrın yollarını göstermiş, şerrin bataklığını işaretlemiştir. Ne zaman ki insan nizama uyar şeriatın yolunda yürür, iyilik için çırpınır, kötülükten sakınırsa Allah onu hidayete ermesinde daima yardımcı olur. Çünkü iyilik ancak Allah Tealâ'nın mizanında ve katındadır. Nizamı koyan şeriatı çizen Allah'tır. Hayra davet eden, kötülükten sakındıran yine Allah'tır. Şayet kişi Allah'ın rızasına uymaz, Allah'ın göstermiş olduğu yoldan gitmez Allah'ın sakınmasını istediği kötülükten sakınmazsa o zaman kötülüğe giriftar olmuş olur. Bu kötülük ahiretle ilgili olsun, dünya ile ilgili olsun, kötülükler insanoğlunun kendisindendir.⁹¹

Aynı zamanda iyilik ve kötülüğün ancak Allah'ın kudretiyle, kuvvetiyle meydana geldiğini ifade ediyor. Çünkü Allah meydana gelen her şeyin yaratıcısıdır.⁹² Her şeyin yaratıcısı Allah'tır fakat birçok kötülük insanın kendi günahı yüzünden meydana gelir. İnsanın başına gelen iyiliklerin Allah'ın lütfü, kötülüklerin kendi kusuru yüzünden olduğu belirtilmiştir.⁹³

Mevdudî; kalbinde nifak olanlar Peygamberimizi başlarına gelen musibetlerden sorumlu tutuyorlar ve Allah da bunu reddediyor ve başlarına gelenlerin kendilerinden olduğunu beyan ediyor.⁹⁴

İnsan; Allah'ı tanımak, ibadet etmek için yaratılmış ve bu son nefesine kadar bu göreve devam etmekle yükümlü kılınmıştır. O inancı, sözleri, eylemleri, davranışları sahip olduğu nimetleri, görevleri kısaca hayatı ve ölümü ile sınava tabi tutulmuştur. Yüce Allah insana akıl, kitap ve peygamberlerle rehberlik etmiş doğru ve yanlış göstermiş, irade özgürlüğü vermiş ve onu tercihlerinde serbest bırakmış, buna mukabil ahirette peygamberleri de insanları da hesaba çekeceğini bildirmiştir.⁹⁵

فَلَنَسْأَلَنَّ الَّذِينَ أُرْسِلَ إِلَيْهِمْ وَلَنَسْأَلَنَّ الْمُرْسَلِينَ “Elbette kendilerine peygamber gönderilen kimseleri de gönderilen peygamberleri de mutlaka sorguya çekeceğiz.”⁹⁶

⁹⁰ Daha geniş bilgi için bkz., Razî, age., 177-178.

⁹¹ Kutup, age., III, 352.

⁹² Kutup, age., III, 352.

⁹³ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Yay., İstanbul, 1989, II, 327.

⁹⁴ Mevdudi, age., I, 383.

⁹⁵ Karagöz, *Kur'an'ı Anlamak*, 273.

⁹⁶ Araf, 7/6.

Ümmetlere peygamberlerine inanarak yolundan gidip gitmedikleri, peygamberlere de tebliğ vazifelerini yapıp yapmadıkları sorulacaktır. Allah'ı seven kul, kendisine Allah tarafından gönderilen her emri severek ve hoşnut olarak yapar. Allah'a karşı yaptığı kötülüklerden dolayı nefsini kınar ve bir daha benzer hatalara düşmemek için elinden geldiğince özen gösterir. Böyle kullar imanın tadına varmış ve hakiki manada Allah'ı sevmiş olurlar ve yaptıklarını da Allah için yaparlar. Çünkü seven, sevdiğine itaat eder, sevdiğine muhalefet etmekten korkar.

Yukarıda değinmiş olduğumuz müfessirlerin görüşlerinden de anlaşıldığı üzere Allah iyiyi de kötüyü de yaratmıştır. İyiye ve kötü olana giden yolları başta peygamberleri ve vahiyleriyle olmak üzere açıklamıştır. Kul burada özgür iradesiyle istediği yolu seçer. Yaratılanın iyi ve güzel yanlarından faydalanacağı gibi kötü yanlarından da faydalanabilir. Mesela ateş yaratılmıştır. Eğer biz ateşi ısınmak ve sanayilerde ürün meydana getirmek için kullanırsak ondan iyi yönde istifade etmiş oluruz. Başkalarının evini ocağını yakıp yıkmak için kullanırsak veya Nemrut gibi insanları ortadan kaldırma aracı olarak kullanırsak, o zaman ateşten kötü yönde faydalanmış oluruz. Bunun sorumlusu olarak Allah'ı göremeyiz. Bunun sorumlusu biziz ve hesabını da Allah'a vereceğiz.

2.2. Peygamberlere Karşı Nefis Muhasebesi

İnsanın iyilik ve güzellik gördüğü herkese karşı belli bir sorumluluğu ve mesuliyeti vardır. Bundan dolayıdır ki insanlığın en büyük iyilik gördüğü kişilerin başında peygamberler gelmektedir. Onların insanlığın saadeti için yapmış olduğu ve çekmiş olduğu sıkıntılara bakıldığında insanoğlu kendini bir kez daha sorguya çekip nefis muhasebesi yapmalıdır. Acaba bize mutluluk yollarını göstermek için ateşe atılanlara, çarmığa gerilmek istenenlere, yerinden yurdundan kovulanlara karşı getirmiş oldukları o ölümsüzlük iksirine, ne kadar sahip çıkıp hayatımıza tatbik ettik, yüce davayı yaşayıp yaşatmak için ne gibi zorluklarla karşılaştık. Bunun muhasebesini yapmak her inanan kişi için bir sorumluluktur.

Kur'an kıssalarında peygamberlere ait bir takım özellikler anlatılmıştır. Peygamberler, tebliğ ettikleri fikirler, ifade ettikleri görüş ve ortaya koydukları ilkeler ile toplum yapısını yenileyen kimselerdir. Onlar toplumların ihtiyaçları ve zamanın gereklerine uygun hareket ederler; toplumların imarını isterler ve onları zayıflık ve çözülmeden uzaklaştırmaya çalışırlar. Toplumları ilerlemeye hazırlayan ve onlara

eskinin etkilerinden kurtulma gücünü veren kişiler olarak anlatılmıştır. Onlar olmadığı zaman toplum bu gücü kaybeder, adetlerin artan baskısı altında kalır, toplumu gelenekler ezer; sonuçta toplum bu adet ve geleneklerden kurtulamaz; iki eli bağlı, hayatın akışı içerisinde aciz kalır.⁹⁷

Her peygambere karşı sorumluluğumuz vardır. Ancak kişinin en büyük sorumluluğu mensup olduğu veya ümmeti olduğu peygambere karşıdır. Havarilerin Hz. İsa'ya sorumluluğu neyse, bizimde Hz. Muhammed (s.a.s)'e karşı sorumluluğumuz odur. Hz. İsa Allah yolunda benim yardımcılarım kimdir dediğinde Havariler hiç düşünmeden Allah yolunda senin yardımcılarını biziz deme konusunda hiç tereddüt etmemiştir.

Hatta burada bizim kendi peygamberimize olan sorumluluğumuz havarilerden daha fazladır. Muhammed Hamidullah bunun için şöyle der: “O sadece kendi ülkesine yani Mekke'ye veyahut da umumiyetle bütün Arabistan'a değil, fakat aynı zaman da bütün dünyaya gönderilmiş bir Resul olduğunu insanlara bildiriyor. Kendisinin insanlara gönderilmiş Allah'ın en son Peygamberi olduğunu beyan ile açıkladığı ilahi tebliğin sadece kendi nesil ve devri için değil, ebediyete kadar geçerli olduğunu etrafındakilere anlatmaya çalışıyordu.”⁹⁸ Buradan da anlaşıldığı üzere Peygamberimizin hem bütün insanlığa hem de son peygamber olması hasebiyle O'na olan sorumluluğumuz diğer ümmetlerin kendi peygamberlerine olan sorumluluğundan bizim peygamberimize olan sorumluluğumuz çok daha fazladır. Peygamberler insanları Allah'ın varlığına, birliğine, ondan başkasına ibadet edilmeyeceğine, Allah'tan başkasının önünde el pençe divan durup, secdeye kapanılmayacağına, O'nun nelerden razı olup, nelerden razı olmayacağına ve cennete gitmenin, cehennemden kurtulmanın yollarını göstermişlerdir. Kısaca insanları kötülüğe karşı uyarmak, iyi olanlara müjde vermek için Allah tarafından gönderilmişlerdir. Bunun için “mübeşşir” (müjdeci) ve “ihtar verici” terimleri Kur'an'da ve özellikle ilk nazil olan ayetlerde sık sık geçmektedir.⁹⁹ Bu vazifeyi yaparken çok çetin zorluklarla karşılaşmışlar. Ancak yılmamışlar. Peygamberlerin yılmadıklarını gören insanlar bu sefer onlara maddi ve manevi hediyelerle insanlığı kurtarma yolundan alıkoymaya çalışmışlar; ancak bunda da başarılı olamayınca onlara işkence etmeye, vatanlarından çıkarmaya ve öldürmeye

⁹⁷ Halefullah, Muammed Ahmed, *Kur'an'da Anlatım Sanatı (el-Fennu'l-Kasasi)* (çev. Şaban Karataş), Ankara Okulu Yay., Ankara, 2002, 99-100.

⁹⁸ Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), İmaj Yay., Ankara, 2003, II, 717.

⁹⁹ Fazlurrahman, age., 135.

kadar çeşitli yollara başvurmuşlardır. Bunca badirelere göğüs geren ve yüce kâmetlere karşı görevimizi yapıp yapmadığımız konusunda nefis muhasebesi yapmak onlara inandığını söyleyen herkes üzerinde bir görevdir. Çünkü peygamberler sadece anlatmakla görevli ve insanlar üzerinde bir baskıcı veya zorlayıcı değiller.¹⁰⁰ Buna rağmen peygamberler insanlığı kurtuluşa kavuşturmak için çalışmışlardır.

Eski kavimler içerisinde peygamberlerine karşı sorumluluk duygusu içerisinde hareket eden toplumlar dünyada başarılar elde ettikleri gibi ahirette de büyük mükâfatlara nail olacaklardır. Ama bu konuda sorumluluklarının gereğini yapmayanlar ise helak olmuşlardır. Dünyada rezil ve rüsva oldukları gibi ahirette de cehennem azabına maruz kalacaklardır.¹⁰¹ Bu konuda Kur'an bu gerçeği şöyle dile getiriyor. *“Onlara kendilerinden evvelkilerin, Nuh, Ad ve Semud kavimlerinin, İbrahim kavminin, Medyen halkının ve altüst olan şehirlerin haberi ulaşmadı mı? Peygamberleri onlara apaçık mucizeler getirmişti. Demek ki Allah onlara zulmedecek değildi, fakat onlar kendi kendilerine zulmetmekte idiler.”*¹⁰² Bu ayetten de anlaşılacağı üzere bu kavimler peygamberlerini yalanladılar, onlara karşı sorumluluk duygusuyla davranmadılar. Yaptıklarının nefis muhasebesini yapıp, yaptıklarından vazgeçmediler. Allah Tealâ da her birini bir felaketle helak etti. Nuh peygamber, kendi kavmine gönderildi, kavmi onu inkâr edince meşhur Nuh tufanında boğulup helak oldular. Ad kavmine Hud peygamber gönderildi, onlar da şiddetli rüzgâr ile helak oldu. Semud kavmine Salih peygamber gönderildi, onlarda depremle helak oldular. Hz. İbrahim'in kavmi ise sinekle helak oldu. Medyen halkına Şuayb peygamber gönderilmiştir. Onlar da ateşle helak oldular. Şehirleri altüst olarak helak olan kavmi ise Lut peygamberin kavmidir. Bütün bu felaketlerin sorumlusu, sorumluluğunu yerine getirmeyen insandır.

Daha önceki kavimler peygamberlerine itaatle mükellef oldukları gibi son ümmet olan Müslümanlarda Hz. Peygambere itaatle yükümlüdürler. Ve her Müslüman bu yükümlülüğün gereğini yapmak zorundadır. Allah pek çok ayette Müslümanlara Hz. Peygambere itaati emretmektedir.¹⁰³

قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ

¹⁰⁰ Bkz. Fâtır, 35/22; Hud, 11/12; Gâşiye, 88/21; Al-i İmran, 3/20; Mâide, 5/92-99; Kaf, 50/45.

¹⁰¹ Aydar, agm., 266.

¹⁰² Tevbe, 9/70.

¹⁰³ Aydar, agm., 267.

*“De ki: Allah’a ve resulüne itaat edin. Eğer yüz çevirirlerse bilsinler ki Allah kâfirleri sevmez.”*¹⁰⁴

Aşırı düşünceler benimseyen insanlara itidal yolun Hz. Muhammed’in gittiği yol olduğu anlatmaktadır. Allah’ı sevmek O’nun buyruklarını tutmakla olur. Kuru sözle olmaz. Onun buyruklarını da insanlara duyuran da Hz. Muhammet’tir. O halde, elçinin getirdiklerini kabul etmek, onun yolunda gitmek lazımdır. Çünkü O, Allah’ın insanlara elçisidir. Elçiye itaat, elçiye gönderene itaat demektir.¹⁰⁵ Daha öncede belirttiğimiz gibi seven sevdiğine itaat eder.

Niçin Peygamberimizi çok sevmemiz gerektiğini Salih Suruç şu şekilde dile getirmiş. Peygamberimiz İslam’a gizli gizli davetten sonra çok çetin bir zorbalık olan kavme İslam’ı anlatmaya başlamıştı. Görevinin ne denli zor olduğunu biliyordu. Nereden başlayacak nasıl anlatacaktı, bu kaba, sert topluma ruhlarına, yüreklerine bir sürü çirkin ve kötü adetleri adeta kazıyan bu insanlara mesajını nasıl ulaştıracaktı. Kendini beğenmiş, gurur, kibir yarışına tutuşmuş, para pul, şehvet arzularıyla delirmiş, âma elleriyle yaptıkları taştan, tahtadan putlar önünde ezilip büzülen ve küçülen bu sözde büyüklere, kutlu mesajı nasıl iletecekti. Sert kayalar üzerine tohum serpip, oradan filizlenmesini beklemek kadar zordu. Makam sahipleri, zenginler, şehrin ileri gelenleri tıpkı birer sert kaya gibi karşısında duruyordu.¹⁰⁶ İşte Hz. Muhammed (s.a.s)’de böyle zorlu bir toplumu ıslah ederek İslam’ı bizim gönüllerimize kadar ulaştırmıştır. Kendisine çıkarılan hiçbir zorluk karşısında yılmamış, sunulan maddi ve manevi bütün imkânlarla boyun eğmemiş, yerinden ve yurdundan çıkarılmayı göze almış bir peygamber herkesten daha çok sevimli ve itaat edilmeyi fazlasıyla hak etmiştir.

“أَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ” *“Allah’a ve resulüne itaat edin ki rahmete kavuşturulasınız.”*¹⁰⁷

Cenâb-ı Hak, *“Allah’tan korkunuz ki, felaha eresiniz”* buyurmuştur. Bu nehy hakkında Allah’tan ittikâ etmenin vacip olduğunu ve felahın da ittikâyâ dayandığını bilmeli. Binaenaleyh bir kimse emre uymasa ve ittikâ etmese, felah söz konusu olamaz. Çünkü taat ve ibadât kul içindir. İbadet ve tatta fani olmak dahi muhakki’e mahsustur. Teatin neticesinde Allah durumlarını düzelttikleri için dünyada insanlara merhamet

¹⁰⁴ Al-i İmran, 3/32.

¹⁰⁵ Ateş, age.,II, 38.

¹⁰⁶ Suruç, Salih, *Allah’ın Elçisi Hz. Muhammed (s.a.s)’in Hayatı*, Timaş Yay., İstanbul, 2009, 197-198.

¹⁰⁷ Al-i İmran, 3/132.

etsin, ahirette de amellerine güzel bir mükâfat vermek suretiyle onlara rahmet buyursun.¹⁰⁸ Kur'an bir başka ayette, Allah'a itaatten hemen sonra elçisine itaati emretmiştir.

وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ

*“Allah ve Resulüne itaat edin. Birbirinizle çekişmeyin, sonra korkuya kapılırsınız da kuvvetiniz gider, bir de sabredin. Çünkü Allah sabredenlerle beraberdir.”*¹⁰⁹

Allah ve Resulüne, kulun emrolunduğu ve nehyolunduğu her şeyde itaat etmek. Allah'ın bize emrettiği şeyi emir bilip yapmamızı, nefyettiği şeyden çekinmemiz. Çünkü Allah'a ve Resulüne itaat, savaşta ve savaş dışında başarı ve zaferi gerçekleştirmenin sebeplerindendir. Çünkü itaat, düzen ve intizamı sağlar, anarşi ve dağınıklığı giderir. Saf, söz ve hedef birliği, çekişmeye ve ayrılığa düşmemek. Çünkü düşmanla karşılaşıldığında saflarda ve sözlerde birlik temel kuraldır. Çekişme ve ayrılığa düşmekse, gevşeme ve korkaklığı, bozguna uğrayıp, düşmana yenilmeyi gerektirir. O halde birbirinizle çekişmekten sakının. Çünkü bu gücü kıran, toplumların bünyesine engel olan, kahramanlık duygusunu yok eden ve kuvveti parçalayan, devletin varlığını, düşmana yönelme gücünü ortadan kaldıran şeydir. Milletler, içine düştükleri ayrılıklar, görüş farklılıkları ve itirazları sebebiyle yok olmuştur.¹¹⁰

Neticede iman dairesinde toplanmış olan müminler Allah'a onun peygamberine itaatle emrolunuyorlar. İmanlı olan insan, Allah'ın emirlerine itaat eder. Peygamberlerinin irşatlarını dinler, onların buyruklarına uyar. İnancıyla, davranışıyla, tutumuyla daima nurlu iman dairesinde döner dolaşır. Başiboş bir halde bırakılmış gibi hareket etmez. Dinin emirlerine boyun eğer, doğru yolda gider, dünya ve ahiret saadetine erer.¹¹¹ Böylece hem Allah'a olan sorumluluğunu yerine getirmiş hem de peygamberimize karşı sorumluluğunu yerine getirmiş olur.

2.3. Kendi Nefsimize Karşı Nefis Muhasebesi

İnsan Cenab-ı Hak'ın mülküdür ve netice itibarıyla varacağı yerde Onun yanındır. İnsan'ın sahip olduğu nimetlerin hepsi Allah'tandır. Kur'an'da: وَمَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ

¹⁰⁸ Razî, age., VII, 63; İbn Arabî, *Marifet Kitabı*, (çev. H. Şemsi Ergüneş) İz Yay., İstanbul, 2009, 224; Zuhaylî, agm., II, 347-348.

¹⁰⁹ Enfal, 8/46.

¹¹⁰ Zuhaylî, age., V, 260-262.

¹¹¹ Keskiöğlu, Osman, *Kur'an Yolunda*, Kılıç Kitabevi, Ankara, trs., 34.

“Hem sizde nimet namına ne varsa hepsi Allah’tandır.”¹¹² Bu ifade de bunu göstermektedir. Herhangi bir mal sahibi birinin yanına emaneten bir şey bıraktığında, bilahare onu geriye istemesi onun en tabii hakkıdır. Aslında insan da bu dünyada bir emanetçidir. Dolayısıyla kendisine emanet olarak bırakılan şeyler istendiğinde gayet olgun davranmalı, emanetçi olduğunu asla unutmamalıdır.¹¹³

Hayat tecrübesi oldukça fazla olan şeytanın insanoğlunun başlangıcıyla beraber onun en azılı düşmanı olarak Allah’tan izin alarak görevine başlamıştır.¹¹⁴ Yüce Yaratıcı, Kur’an’ın pek çok yerinde ‘şeytan sizin için apaçık düşmandır’ gibi hatırlatmalarda bulunarak şeytanın hilelerine karşı âdemoğlunu uyarmaktadır. Bundan dolayıdır ki insan şeytanın oyununa düşmemek ve onun insanlığın atası olan Hz. Âdem’i düşürdüğü tuzığa düşmemek için hep dikkatli olmalı ve onun şerrinden Allah’a sığınmalıdır. Nitekim onun şerrinden Allah’a sığınmakta yine Allah’ın emridir. Kur’an-ı Kerim’de bu konuda Allah şöyle buyurmaktadır:

وَمَا يَنْزَغُكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْعٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

“Eğer şeytandan gelen kötü bir düşünce seni dürtecek olursa, hemen Allah’a sığın. Çünkü O, işiten ve bilendir.”¹¹⁵

İnsan, Allah tarafından yeryüzünün halifesi kılınmış ve eşref-i mahlûk olarak vasıflandırılmıştır. Bu görev ve vasıflandırma gerçekten çok zor ve güç bir iştir. Bundan dolayı Fazlur Rahman insanın çok büyük riskler altına girdiğini söylüyor.¹¹⁶ İnsan nereye meyletmek isterse Allah’ta oraya giden yolları o kullara kolaylaştıracağını beyan ediyor. “Kendisi için doğru yol belli olduktan sonra kim peygambere karşı çıkar ve müminlerin yolundan başka bir yola giderse onu o yönde bırakırız ve cehenneme sokarız. Orası ne kötü bir yerdir.”¹¹⁷

Komşumuzu, eşimizi, arkadaşımızı, dostumuzu düşündüğümüz kadar kendimizi, yani Allah’a karşı sorumluluğumuzu da düşünmeliyiz ve Allah’ın ayetlerini veya rızasını hiç bir zaman eşin, dostun hoşnutluğunun gerisinde bırakmamalıyız. Çünkü o insanlar mahşerde bizim günahımıza ve hatalarımıza ortak olmayacaklar. “Kâfirler iman edenlere bizim yolumuza uyun, sizin günahlarınızı biz yüklenelim derler. Hâlbuki

¹¹² Nahl, 16/53.

¹¹³ Akgül, Mühittin, *Kur’an İnsan ve Toplum*, Işık Yay., İstanbul, 2002, 41.

¹¹⁴ A’raf, 3/11-17.

¹¹⁵ Fısılet, 41/36.

¹¹⁶ Fazlurrahman, age., 52.

¹¹⁷ Nisa, 4/115.

*onların hiç bir günahı yüklenecek değildir. Gerçekte onlar kesinlikle yalan söylemektedirler.”*¹¹⁸ Bu ayet kâfirlerin veya başka birinin, diğerinin yardımına gelmesi ya da günahına ortak olması asla mümkün değildir.

Kendimize karşı o kadar nefis muhasebesi yapmalıyız ki, hiçbir zaman “ben artık kazandım” dememeliyiz. Nice insanlar vardır ki kazanma kuşağında farkına varmadan kaybetmişlerdir. *“Onlara (Yahudilere), kendisine ayetlerimizden verdiğimiz ve fakat onlardan sıyrılıp çıkan o yüzdende şeytanın takibine uğrayan ve sonunda azgınlardan olan kimsenin haberini oku.”*¹¹⁹ Müfessirlerin çoğunluğuna göre ayette adı zikredilmeyen bu kişi İsrail oğullarından Bel’am b. Baüra’dır. Önceleri Hz. Musa’nın dinini kabul etmiş, iyi ve duası makbul bir mümin idi. Ancak Hz. Musa’nın kendilerini yenilgiye uğratmasından korkan kavminin ısrarına dayanamayıp Musa’nın aleyhine beddua etmiş; kavmine onu yenebilmeleri için hileler öğretmiş; fakat Allah onun bedduasını kavmine çevirmiş, kendisini de cezalandırmıştır. Sahip olduğu manevi mertbe ve meziyetlerden mahrum bırakmıştır. Mutasavvıflar da Bel’am b. Bâürâ’yı kibir ve dünyevi arzuları sebebiyle sapıklığa düşenlerin bir örneği olarak takdim ederler.

Fakat bir insan nasıl ve neden belli bir yolu seçer? İnsan kendi kendini Allah’a nasıl yöneltir veya O’ndan nasıl yüz çevirir? Öyle görünüyor ki insanın alçalması, bencilleşmesi, günlük hayatın çekiciliği içinde kaybolması ve arzularının esiri olması için pek fazla çaba harcaması gerekmez. Yalnız bu demek değildir ki, böyle durumlar insan fitratı için daha uygundur. Belki bu Kur’an’dan iktibas ettiğimiz ibarede olduğu gibi “alçalmanın” faziletin şahikalarına yükselmekten çok daha kolay olmasındandır. Onun için Allah’ın rolü, yani onun yardımı ve desteği ahlakî yükselmeye çok önemlidir. Hiç bir kimse “iyi bir insan olacağım” deyip otomatik olarak iyi bir insan olamaz. Bunun için mücadele etmesi şarttır ve mücadelesinde Allah onun gönüllü yardımcısıdır. Ama Allah’ın yardımı sanki otomatik gelecekmiş gibi o hiçbir zaman mecburiyet altına alınamaz. Bu yardım daha ziyade mücadelenin nitelik ve niceliğine bakar ve hemen hemen kelimenin tam anlamıyla Allah’ın merhameti olarak tavsif edilebilir.¹²⁰

İnsan dünyaya belli amaçlar ve gayeler çerçevesinde gönderilmiştir. Dünyanın içindekilerin de amaç ve gayesi vardır. Nasıl ki sorumluluğumuz altındaki talebeyi, işçiyi, memuru veya çocuğumuzu başıboş olarak bırakmıyor ve onları sürekli

¹¹⁸ Ankebut, 29/12.

¹¹⁹ A’raf, 7/175.

¹²⁰ Fazlurrahman, age., 55-56.

sorguluyor ve yargılıyorsak, mutlaka bir günde bizim, sorumluluğu altında bulunduğumuz Allah'a karşı sorumluluk hissiyle O'nun huzuruna çıkmaya hazırlanmamız lazımdır. Bu konuda Kur'an şöyle der:

أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ *“Sizi sadece boş yere yarattığımızı ve sizin hakikaten huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız.”*¹²¹ Ayetten de anlaşılacağı üzere dünyadaki bütün canlılar içinde vazife ve sorumluluk taşıyan yegane varlık insandır. Esasen insan hayatını anlamlı kılan, ona değer katan temel özellik insanın vazife ve sorumluluk varlığı oluşudur. Bu sebeple vazifelerini ihmal eden ve sorumsuz bir hayat yaşayan insanlar, gerçek anlamda insanlık değerini yitirmiş olurlar. Bu dünyada bir kısım insanlar insanlığının gereği olan vazifeleri ihmal etmiş ve bunların sorumluluğundan kurtulmuş olabilirler. Ancak bu ayet açıkça gösteriyor ki ilahi sorumluluktan kurtulmak ve Allah'ın huzurunda hesap vermekten kaçmak, hiç kimse için mümkün değildir. Bunun aksini düşünmek ahlak nizamını ve bu nizamın temeli olan mutlak adaleti inkar etmek sonucuna götürür.

Bu konuda Kur'an'da pek çok ayet mevcuttur. *“İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır.”*¹²² Bu ayette insanın başıboş yaratılmadığı ifade edilmektedir. Yaratılmışların en şerefli olan insan boş yere yaratılmadığı gibi dünyada da başıboş bırakılmamıştır. Her insanın yaratıcısına, kendine, eşi ve çocuklarına, anne, baba, kardeş ve yakınlarına, doğal çevre ve topluma, peygamberlere ve tebliğ ettiği dine karşı görev ve sorumlulukları vardır. İnsan gözü kulağı, eli, ayağı, dili ve kalbinin yaptıklarından ilmi ve ameli sahibi olduğu bütün nimetlerden sorguya çekilecektir.¹²³

Faydasız iş ve mücadeleden elini çek, samimiyetin ve toprağın boynuna sarıl. Yani ciddiyetten ve tevazudan ayrılma. Allah mutlaka seni bir hikmete mebni olarak yaratmıştır. Abes olarak yaratmamıştır ve fitratın temizdir. Aslında kirlilik yoktur. Fena davranışların sebebiyle seni nefsin kirletmemiş olsaydı, fenalıklara bulaşmasaydın, nefsin arzularına uymak haram olduğu halde nefsin atının dizginini salıverdin. O da nehyedilen tarafa gidiyor. Kulluk cihetinin dışındaki taraflar insan için tehlikelidir.¹²⁴

¹²¹ Mü'minun, 23/115

¹²² Kıyâmet, 75/36.

¹²³ Karagöz, *Kur'an'ı Anlamak*, 229.

¹²⁴ Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed İbn Ömer, *Altın Kûpeler*, (çev. Rahmi Serin), Bedir Yay., İstanbul, 2000, 412.

Müddesir süresinin 38. ayetinde *كُلُّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ رَهِينَةٌ* “*Her nefis, kazandığına karşı bir rehindir.*”¹²⁵ Bu ayet insanların yaptıklarının yanına, bir kâr olarak kalmayacağını göstermektedir. Herkes, yaptıkları büyük olsun küçük olsun mutlaka eylemlerinden ve söylemlerinden hesaba çekilecektir. Her şahıs yaptığı amellerden sorumludur. Yaptıklarının hesabını da verecektir. Mükellef, hür, bâliğ, gücü yettiği müddetçe yaptıklarından sorumludur.¹²⁶

Her nefis kazandıkları karşılığında rehin alınmıştır. Ameli karşılığında Allah nezdinde rehindir. Onu ya kurtarır ya da helak eder. Anlamı şudur: Her nefis kazancı karşılığında Allah’ın elinde çözülmemiş bir rehindir. Allah ise cennet ehlinen kimseyi rehin tutmaz. Yani her nefis ameli karşılığında alıkonulmuş ve onun karşılığında rehin olarak alınmış, kıyamet gününde daha önceden işlemiş olduğu ameller sebebiyle tutuklanmış olacaktır. Eğer hayır işlemişse bu onu kurtarır ve hürriyetine kavuşturur, şayet işlediği şer ise bu da onu helâke sürükler.¹²⁷

Kendi kendimizi Allah’ın rahmetine mağfiretine güvendirerek aldatmamalıyız. Çünkü Allah’ın mağfireti ne kadar engin ve gerçekse azabı da o kadar gerçek ve çetindir. Orada bir dostluk ve yardımcı yoktur. Yukarıdaki ayete benzer Bakara süresinin 254.ayetinde Kur’an şöyle diyor:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ

“*Ey iman edenler, kendisinde artık alış-veriş, dostluk ve kayırma bulunmayan gün (kıyamet) gelmeden önce size verdiğimiz rızktan, hayır yolunda harcayın. Gerçekleri inkar edenler elbette zalimlerdir.*” Aynı surenin 123.ayetinde de benzer şeylerden bahsedildiği görülecektir. “*Ve bir günden sakının ki, o gün hiç kimse başkası namına bir şey ödeyemez. Kimseden fidye kabul edilmez. Hiç kimseye şefaaf fayda vermez. Onlar hiçbir yardım da görmez.*” Bu konuda benzer ayetlerin¹²⁸ Kur’an’da oldukça sık olduğu görülecektir.

İnsan kendine ne kadar zulmeder veya haksızlık ederse etsin, yine de Allah’ın o engin rahmetinden ümidini kesmemelidir. Çünkü ümidi kesmek başka kapılardan bir şeyler beklemek anlamına gelir ki, başka kapı da hiçbir zaman olmamıştır ve olmayacaktır.

¹²⁵ Müddesir, 74/38.

¹²⁶ Serbasî, Ahmet, *Dinden ve Hayattan Sana Soruyorlar*, Daru’l-Cil Yay., Beyrut, I, 655, trs.

¹²⁷ Zuhaylî, age., XV, 231.

¹²⁸ Zümer, 39/23, 44.

Fazlur Rahman, hem gurur hem de ümitsizlik küfür ve inkardır, küfür ve inkar ise tüm ahlaki enerjinin kaybolmasının değişik bir ismidir¹²⁹, diyerek ümitsizliğin insanı küfre düşüreceğini açıklamıştır. Nitekim Hz. Yakub oğullarına şöyle hitab ediyor:

يَا بَنِيَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَأَخِيهِ وَلَا تَبْتَئِسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِنَّهُ لَا يَبْتَئِسُ مِنْ رَوْحِ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ

*“Ey oğullarım! Gidinde Yusuf’u ve kardeşini iyice araştırın Allah’ın Rahmetinden ümit kesmeyin çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah’ın rahmetinden ümit kesmez.”*¹³⁰

Beden bir ilahi emanettir. Kul bu emaneti yasak ve haram kılınan davranışlara alet etmeksizin koruyup zamanı gelince de sahibine tevdi etmelidir. Sorumluluğunu bilen her kişi, organlarla yapılan her türlü eylem ve davranıştan dolayı insanların hesaba çekildiği günde sıkıntıya düşmemek için organlarını ilahi emir ve tavsiyeler doğrultusunda eğitip istimal eder. Onlarla yasaklanan hiçbir eylemi yapmaz. Bu organların dolayısıyla parçası oldukları bedeninin, başka bir ifadeyle nefsin, kişinin kendi üzerinde ki hakkıdır. Kişi bunlardan mesuldür. Onlara hakkını vermek yönünde mes’uliyete riayet etmek durumundadır. Aksi taktirde hem bu dünyada, ama özellikle ahirette bundan dolayı cezaya çarptırılır.¹³¹ Çünkü nefis mahşerde Allah’ın elinde rehin durumundadır.

Yine Kur’an organların hesaba çekileceğini ve yaptıklarına şahitlik edeceğini bazı ayetlerde şöyle dile getirilmektedir:

الْيَوْمَ نَحْتِمُ عَلَى أَفْوَاهِهِمْ وَتُكَلِّمُنَا أَيْدِيهِمْ وَتَشْهَدُ أَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ

*“O gün ağızlarını mühürleriz, elleri bize (yaptıklarını) söyler; ayakları yaptıklarına şahitlik yapar.”*¹³²

Kişi düşüncesini ve hareketlerini kontrol etmelidir. Ameli Allah için mi yoksa nefsi arzuları ve şeytana uymak için mi yapıyor. Hakikat, hak nuru ile kendisine açılınca kadar durup düşünür, Allah için ise ameli devam ettirir. Allah’tan başkası için ise Allah’tan utanır, o işten vazgeçer. Kötü olana rağbet ettiği, meyil gösterdiği için nefsini kınar. Nefsine işlediğinin kötü olduğunu, kendi kendinin düşmanı kesildiğini

¹²⁹ Fazlurrahman, age., 64.

¹³⁰ Yusuf, 12/87; Ankebut, 29/33; Zümer, 53/39.

¹³¹ Aydar, agm., 287-288.

¹³² Yasin, 36/65.

öğretir. İşin bidayetinde bu bekleyiş, durum tesbiti mesele açıklığa kavuşuncaya kadar, herkes için kesin bir vecibedir, bundan kimse kurtulamaz.¹³³

وَلَا تَمْشُ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا

“Yeryüzünde böbürlenerek yürüme, çünkü sen (ağırlık ve azametle) ne yeri yarabilir nede dağlarla ululuk yarışına girebilirsin.”¹³⁴

Yüce Allah’ın: “Yeryüzünde kibir ve azametle yürüme” şeklindeki bu buyruğu, böbürlenip kibirlenmeyi yasaklamakta, alçak gönüllülüğü emretmektedir. Böbürlenmek, kibirlenmek, “aşırı derecede sevinip şımarık” demektir. Büyükleme, yürürken kibirlenmek anlamında olduğu söylendiği gibi, insanın kendi haddini, hududunu aşması diye de açıklanmıştır. Yine bunun, azgınlık etmek ve kibirlenmek anlamında olduğu söylendiği gibi, gayret ve çalışkanlık ile işe sarılmak anlamında olduğu da söylenmiştir. Bu görüşler birbirlerine yakın olmakla birlikte, iki kısma ayrılırlar: Bu kısımların birisi yerilmiştir, diğeri övülmüştür. Büyükleme, azmak, böbürlenmek, insanın haddini aşması yerilmiştir. Ama sevinmek ve gayret ise övülmüş bir şeydir. Şanı yüce Allah, bunlardan birisi ile kendisini vafetmiş bulunmaktadır. Tembellik ise şer’an yerilmiş bir şeydir ama, ciddiyet ve gayret onun zıddıdır. Hatta bazen büyükleme ve onun anlamındaki tutumlar da övülen bir davranış olabilir. Bunun hükmü, Allah’ın düşmanlarına ve zalimlerine karşı yapılırsa böyledir. Yeryüzünde ancak mütevazı olarak yürü. Çünkü onun altında senden çok daha yüce nice kimseler vardır. Eğer sen güç, kuvvet, koruma ve koruyuculara sahip isen, senden daha güçlü ve daha çok korumaları bulunan nice kimseler ölmüş bulunuyor.¹³⁵

Nefis bir takım meziyetleri sebebiyle gururlanmak ister. İnsanoğlunun yaratılışı kuru balçıktandır, içi ise kibir ve gurur ile doludur. Bazen geçmişinle övünüyor, bazen servet, makam, asaletle övünüyor, kibir ve gururla başkalarına hor bakmak, küçük görmek, yüz çevirmek kula yakışmaz. Mesela güzelliğine aldanır, servetine güvenir, saltanatıyla hava atmak ister. Güç ve kudret sahibi olduğunu zanneder, sanatıyla mağrur olur. Halbuki bunların nereden ve kimden geldiğini akıbetlerinin ne olacağını düşünse kibirden gururdan vazgeçer. Mesela aldanmış olduğu güzelliği ârizî ve geçici bir güzelliştir. Ayaz vurmuş çiçeklerin pörsümesi gibi ihtiyarlık mevsimi geldiğinde yüzü

¹³³ Gazâlî, *İhyâ’u Ulûm’id- Dîn*, (trc. Sıtkı Güllü), Huzur Yay., İstanbul, 1998, IV, 805.

¹³⁴ İsra, 17/37.

¹³⁵ Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkami’l-Kur’an*, (çev. Eryaysoy, M. Beşir), Buruç Yay., İstanbul, 1996, X, 396-397.

buruşacak, o güzellikten eser kalmayacaktır. Güvenmiş olduğu servet bu gün var yarın yok türünden bir şeydir. Ekonomik bir krizle bütün serveti sıfırlanabilir. Hatta sıfırın altına düşebilir. Hava attığı saltanat gibi geçicidir. Firavun gibi nice zorba hükümdar daha dünyada iken saltanatlarını kaybetmişlerdir. Var mı benim gibi güçlü biri deyip gururlanırken, vücuduna giren bir mikrop onu yere serer. O güç ve kudretten geriye bir eser kalmaz.¹³⁶ Her şey Allah'ın bir bela vermesine bağlıdır. Ancak inanmış bir insan için bela ve musibetin anlamı çok farklıdır. Çünkü; peygamberimiz, *“Balanın büyüklüğü ölçüsünde mükâfat vardır, kuşkusuz Allah bir topluluğu sevdiğinde onları sınar(çeşitli sıkıntılarla), kim halinden hoşnut olursa ona hoşnutluk vardır. Kim darılırsa ona da saht(Allah'ın gazabı vardır).”*¹³⁷ Buyuruyor.

Kendini bilmeyen insan yani evvelinden ve sonundan haberdar olmayan kişi gururlanıp kibirlenir. Sanki küçük dağları kendisinin yarattığını zanneder. Hâlbuki insan önündeki bir yudum suyu bile içmekten acizdir. Bunu bilen kişi haddini bilip ona göre hal ve hareket, eylem ve söylem içerisinde olmaya gayret gösterir.

Aynı zaman da nefis hemcinsine ilgi ve alaka duyar. Bunun için daldan dala uçar, uçsuz bucaksız zevk âlemlerini arar, evlenip çoluk çocuk sahibi olunca mala mülke hırsı başlar, dağ taş demeden mal için koşar, ölür öldürür, doyacağı yerde daha da acıkir, malı elde edince riyaset sahibi, baş olma sevdasına yakalanır. Alkışlanmak, omuzlara alınmak ister, herkesin kendisinden bahsetmesini ve kendisine hürmet göstermesini arzular. Arzuladığı makama mevkîe gelince ayakları yerden kesilir. Kendisini dev aynasında görmeye başlar. Nasihat etmeye yol göstermeye tevessül eder. Eski çevresini unuttur gurur ve kibir küpü haline gelir.¹³⁸ Onu doyuma ulaştırmak oldukça zor, razı etmek ise hiçbir zaman mümkün değildir.

Kur'an, insanların nefislerini temizleyen, ruhlarını besleyen, iradelerini takviye eden ve olgunlaştıran kendisine ve topluma faydalı kılan, ibadet yolunu da ıslah etmiş ve kulluğu yalnız hak mabut olan Allah'a tahsis etmiş, halkın ahlakını düzene koymuş, güzel huy ve faziletlere teşvik etmiş, çirkin davranışlardan da nefret etmelerini sağlamıştır.¹³⁹ Bundan sonrasının uygulanıp uygulanmamasının kulun iradesine

¹³⁶ Zemahşerî, age., 405; Eren, age., 100.

¹³⁷ Tirmizî, İman, 2396.

¹³⁸ Karataş, age., 189.

¹³⁹ Karaçam, İsmail, *Sonsuz Mucize Kur'an İlmi ve Edebi Sırları*, Ensar Neşriyat, 2007, 808.

bırakmış. Kişi dilerse ilahi nizama uyar, dilerse sorumsuzca heva ve heveslerinin peşinde koşar.

Bedenimizin bize tevdi edilen ilahi bir emanet olduğu gerçeğinden hareketle onu aşırı bir şekilde yorup halsiz bırakmanın da sorumluluk anlayışıyla bağdaşmadığını söylemeliyiz. Kur'an birçok ayette insanlara verilen göz, kulak, dudak, el, ayak vs. organları zikrederek bunların önemine işaret etmektedir. Yukarıda zikredilen bazı ayetlerde, insanın el, ayak ve dilinin kıyamet günü şahitlik yapacağı dile getirilmişti. Bedenimizi temiz tutmak, onu hırpalamamak aşırı bir şekilde yormamak, bedenimize karşı olan bazı sorumluluklarımızdır. Hatta fazla ibadetle dahi bedenimizi yormak hoş görülmemiştir.¹⁴⁰ İşte Allah kuluna bu kadar kolaylıkların sonucunda iki yol göstermiş ve tercihi kulun kendisine bırakmıştır.

إِنَّا هَدَيْنَاهُ السَّبِيلَ إِمَّا شَاكِرًا وَإِمَّا كَفُورًا “Şüphesiz biz ona (doğru)yolu gösterdik. İster şükredici olsun, ister nankör.”¹⁴¹

İnsan fıtratında yer alan bu kabiliyetlerden hangisine uyarsa sonuçta onun yansımasıyla karşılaşır. Yani takvasına aykırı hareket edip nefsinin hevasına uyarsa küfür ve günah yoluna... Takva bilinciyle yola çıkarak vahyin ışığında yürürse, şükür yoluna girmiş olur. İnsanın kendi takvasının (iyilik yapma kabiliyetine) uygun bir yola tabi olması, onun akıl ve irade gücünü müspet yönde ve halife olma potansiyelini amacına uygun bir tarzda kullandığı anlamına gelmektedir. Aksi yöndeki hareket ise insanlığa bağışlanan gücü ve imtiyazı kendi bencil menfaati için harcaması demektir.¹⁴²

Netice itibarıyla insan Allah'ın emirlerine muhalefet ederek nefsine zulmetmemek, kendisine verilen eli ayağı, gözü kulağı, dili dudağı, kalbini ve zihnini Allah'ın koyduğu sınırlar istikametinde kullanmak üzere bu organlarından sorumlu ve mesuldür. Bu uzuvlarını ilahi nizamın koyduğu çerçevede kullanıp kullanmadığından dolayı her daim nefis muhasebesi yapmalıdır. Aksi takdirde mahşerde hesaplar tersine dönerek uzuvlar insandan hesap sormaya başlayacaktır.

2.4. Ailemize, Topluma Karşı Nefis Muhasebesi

İnsan sadece Allah'a, peygamberlerine ve kendine sorumlu olmakla kalmaz. Aynı zamanda bunların bir nevi tamamlayıcısı olan ailesine, toplumuna, bunun yanında

¹⁴⁰ Aydar, agm., 289.

¹⁴¹ İnsan, 76/3.

¹⁴² Muhsin Demirci, *Kur'an'da Toplumsal Düzen*, 132.

çevresindeki canlılara karşı da sorumludur. Bu sorumluluk bize diğer sorumluluklarda olduğu gibi Allah tarafından verilmiştir. Kur'an-ı Kerimde kişinin eş ve çocuklarına karşı sorumluluğu şöyle ifade edilmiştir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ
وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ

*“Ey İman edenler kendinizi ve Ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun, onun başında acımasız, güçlü Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler vardır.”*¹⁴³

Bu ayet, aile sahibi her ferdi, eşinden ve çocuklarından sorumlu tutmakta ve onların yanlış yollara, hallere düşmemeleri için çalışmasını şart koşmaktadır. Ayetin tefsiri bağlamında pek çok müfessirimiz aile reisinin eş ve çocuklarını Allah'a itaat ve günahlardan korunma konusunda eğitmeleri gerektiğini, bunun aile reisinin bir vecibesi olduğunu vurgulamaktadırlar. Zira aile bireylerine gerekli eğitim ve terbiyeyi vermemesi hem onun hem de aile fertlerinin dünya ve ahiret hayatlarında felaketler yaşamalarına sebep olabilir. İçinde yaşamakta olduğumuz toplumumuzda ne yazık ki her gün ayette belirtilen sorumluluğun gereğini yapmadıkları, aile fertlerini gerektiği şekilde eğitmedikleri için dünya hayatında büyük acılar ve ızdıraplar yaşayan nice aileler görülmekte ve duyulmaktadır. Bunların dünya hayatı tam anlamıyla bir felakettir. Ahiret'te ise şayet affa mashar olmazlarsa daha büyük bir felaket yaşayacaklarından şüphe yoktur. Nitekim kıyamet günü en şiddetli azaba çarptırılacaklardan birinin de aile bireylerine karşı sorumsuz davranıp onlara hiçbir eğitim vermeyen kimsenin olacağı söylenmiştir. İşte bu acı felaketle karşılaşmamak için aile bireylerine karşı sorumluluğun gereği neyse onu yapmalı, Kur'an'ın yüklediği mesuliyyete riayet edilmelidir.¹⁴⁴

Bu ayette, aile reisi bir bireyin, raiyeti altındakilerin sadece dünyaya bakan yönleriyle değil ahirete bakan yönüyle de onları tehlikeden uzak tutması gerekir. Şayet aile reisi “nemelazımcılık” anlayışıyla hareket ederse ahirette, yapılan suça ortak olmuş olur. Aile reisi (görüp-gözetici), aile bireylerinin yemesini, içmesini, giyimini kuşamını vb. ihtiyaçlarını giderdiği kimselerin, ahiret saadetini düşünmek onların ahiret yoluna girmesini ve onların bu yolda devamı için gayret etmek durumundadır.

¹⁴³ Tahrim, 66/6.

¹⁴⁴ Aydar, agm., 285.

Aile kurumunun en tatlı meyvesi olan çocuklar, bizim günlümüze neşe ve sevinç, hayatımıza anlam katan değerli varlıklarımızdır. Ancak çocuklarımızı gerektiği gibi yetiştirmek, onları dünyaya getirmek kadar önemli ve sorumluluk isteyen bir iştir. Bir milletin geleceği çocuklarının iyi yetişmesine bağlıdır. Bunun için anne-baba olarak çocuklarımıza karşı bazı görevlerimiz ya da başka bir deyişle, çocuklarımızın bizim üzerimizde bazı hakları vardır. Bunlar çocuğa güzel bir isim koymak, çocuklar arasında eşit muamelede bulunma, maddi ve manevi ihtiyaçlarını karşılama, çocuklara model olacak tavır ve davranışlarda bulunmadır.¹⁴⁵ Şayet biz onlara model olamazsak onlar kendi çevrelerinden kötü alışkanlıkları olan, konu komşuyu rahatsız eden, kötü alışkanlıkları olan insanları örnek alırlar ki; bu bir baba ve anne için canı gibi sevdiği evladı için en büyük kötülük olacaktır.

Sabunî de yukarıdaki ayetle ilgili olarak şu görüşleri dile getirmiştir. Ey Allah ve Rasûlüne inanmış ve kendilerini Allah ve Resulüne teslim etmiş aile bireylerini sevdiğini iddia eden müminler! Kendinizi, eşlerinizi ve çocuklarınızı, alevli kızgın ateşten koruyun. Bu da günahları bırakıp itaat etmekle ve onları eğitip öğretmekle olur. Mücâhid şöyle der: “Allah’tan korkun ve aile fertlerinize Allah’tan korkmayı tavsiye edin.” Hazin de şöyle der: “Onlara hayrı emredin ve kötülükten nehyedin. Onları öğretip terbiye edin ki, bu şekilde onları ateşten korumuş olasınız.” Ayetteki ehl’den maksat, hanımlar, çocuklar ve bunlara katılabilenlerdir. Cehennem ateşinin tutuşturulduğu odun, insanlar ve taşlardır. Tefsirciler şöyle der: Taştan maksat kükürt taşıdır. Çünkü o, ısısı en fazla olan ve en çabuk yanan şeydir. Yani cehennem ateşi aşırı derecede sıcak olup bu anlatılanlarla yakılır. Odun ve benzeri şeylerle yanan dünya ateşine benzemez. İbn Mes’ud da şöyle der: Cehennemın içine atılan odun, insanoğlu ve kükürt taşıdır. Bunlar leşten daha pis kokar. O ateşin başında katı kalpli Zebaniler vardır. Hiç kimseye acımazlar. Bunlar, kâfirlere işkence etmekle görevlendirilmiştir.¹⁴⁶

Çağımızın en kötü hastalıkları olan internet, popüler kültür, kap-kaç gibi kötü alışkanlıklardan çocuklarımızı bir şekilde uzak tutmaya çalışmalıyız. İnternette çet yaparken, tanıştığı arkadaşlarla evlenmeye varıncaya kadar giden ilişki, genelde dramatik bir sonla bitiyor. Buluşmadan sonra eve gidiyoruz laflarıyla organ mafyasının, fuhuş ve uyuşturucu çetelerin ellerine düşen gençler bir daha bu kötü yerlerden kurtulamayarak hem dünyalarını hem de ahiretlerini heder edip gidiyorlar. Şayet bu

¹⁴⁵ Uysal, Enver, “*İnsanlara Karşı Görevler*” *İslam’a Giriş*, Diyanet Yay., İstanbul, 2007, 343-344.

¹⁴⁶ Sabunî, age., VII, 496-497.

gençler sorumluluğunu bilen bir anne ve baba tarafından, Allah'ını, peygamberini, ahiretini bilerek yetiştirilseydi bu kötü yerlere düşme de olmayacaktı. Bu çocukların bu hallere düşmesinde, anne ve babanın çocuklarına karşı görev ve sorumluluklarını ihmal etmeleri vardır.

Aile reisi, sorumlusu olduğu bireyleri, cehennem ateşine sürüklenmelerine sebep olacak fitne ve isyandan koruyarak, Allah'ın emirlerine itaate götürmelidir. Çünkü aile sahibi, kendinden sorumlu olduğu gibi ailesinden de sorumludur.¹⁴⁷ Bu konuda peygamberimizin bir hadisi şöyledir. *“Adam ailesinin çobanıdır ve raiyetindekilerden sorumludur, kadın kocasının evinde çobandır ve raiyetindekilerden sorumludur.”*¹⁴⁸ Kişi şayet bu sorumluluğunu yerine getirmese bu durumda çocuklarından ve ailesinden gerekli olan saygıyı ve sevgiyi alamaz. Çünkü Allah bilincinden mahrum olan evlatlar anne ve babasına gerekli olan değeri vermez. Yeri geldiğinde onlara karşı gelirler, aşağılarlar, hatta servetine ya da makamına veya sevdiği kız uğruna annesini ve babasını çok rahatlıkla öldürebilirler. Bunun için peygamberimizin şu hadisi hem anne ve babasına hem de çevresindeki insanların anne ve babasına olan sorumluluğunu hatırlatmaktadır.

*“Kişinin anne babasına lanet okuması (sövmesi) en büyük günahlardandır. Sahabiler; Yâ Rasulallah kişi anne ve babasına nasıl söyler. Başkasının babasına kişi sövdüğünde oda, onun anne babasına söyler, böylece insan kendi anne ve babasına sövmüş olur.”*¹⁴⁹

Çocuklarımız anne ve babasına gerektiği saygıyı ve sevgiyi göstermese bunun sorumlusu yine anne ve babalardır. Eğer ebeveynler çocuklarının dünyasını mamur etmeye çalıştıkları kadar Allah ve ahiret bilincini de vermeye çalışsalar hem kendilerinin hem de çocuklarının dünyalarını ve ahiretlerini mamur etmiş olacaklardı. Zamanında raiyetlik görevini ihmal eden ebeveynler çocuklarından yeterince saygı ve hürmet göremezler.

Bu ayetlerden ve hadisten anlaşılması gerekeni Zuhaylî şöyle ifade eder: Ey Allah'ı ve peygamberini tasdik edenler! Kendinizi terbiye edin, ateşten korunacak tedbirler alın, Allah'ın emrettiklerini yapmak, yasakladıklarını yapmamak suretiyle bu tedbirleri alın. Aile efradınızı eğitin, onlara Allah'a itaat etmelerini emredin, Ona karşı

¹⁴⁷ Yazır, age., XIII, 161.

¹⁴⁸ Müslim, İmare, 5.

¹⁴⁹ Buhârî, Edep, 69.

isyan sayılacak şeyleri onlara yasak edin, onlara nasihat edin, terbiye edin ki normal ateşin odunla tutuşturulması gibi insanlarla ve taşlarla tutuşturulan o korkunç ateşe onlarla beraber gitmeyin. Yani cehennemde oranın işlerini yürüten, cehennem ehline azap etmekle görevli melekler vardır. Bunlar iri yapılı, kalplerinden Allah'ı inkâr edenlere karşı merhameti alınmış, cehennem ehline karşı sert, görünüşleri korku veren, kendilerinden merhamet isteyene merhamet etmeyen, sırf azap için yaratılmış melekler vardır.¹⁵⁰

Günümüz de insanlar aile bireylerine olan sorumluluğun sadece dünyaya bakan yönleriyle, yani gelecekte iyi bir meslek sahibi olması için imkânları dâhilinde ne gerekirse onları yapma, başkalarına muhtaç etmeden onları yetiştirme, belli bir yaşa gelince, evlendirip yuva kurmasını temin etme, gibi rutin görevler olduğu sanılmaktadır. Aslında bir babanın çocuklarına vereceği şeylerin başında, bu dünyaya neden geldiği, Rabbinin, peygamberinin kim olduğu, kitabım dediği Kur'an-ı Kerim'in nelerden bahsettiği veya çocuğun ebedi saadetine ya da şekavet'ine yol açabilecek ilahi kuralları öğretip öğretmeme konusunda üzerine düşenleri yapmak durumundadır. Aksi takdirde canından çok sevdiği aile bireylerinden ileride takdir beklerken, ahrette mesul bir duruma gelmesi kaçınılmaz olur. Bundan dolayı aile reisleri, önce raiyetlerindeki kime kime kulluk yapacaklarını, yarın yaptıklarından kime hesap vereceklerini öğretmek durumundadırlar.

Sonuç itibariyle kişi başta kendi olmak üzere hem kendini hem de aile bireylerini Kur'an ahlakıyla ahlaklanıp, terbiye etmeli ve aynı terbiyeyi sorumluluğu altındakilere de vermelidir. Onlara iyiliği emredip, kötü olan şeylerden uzak tutmaya çalışmalıdır. Razî bu ayeti öz olarak şöyle açıklar. Allah'ın sizi nehyettiği şeylerden vazgeçmek suretiyle, kendinizi ailenizi koruyun. Yine bu ifadeye, "Kendinizi, nefsinizin davet ettiği şeylerden koruyun. Çünkü nefis, size kötü şeyleri emreder." manası verilmiştir.¹⁵¹ Zaten bir insan nefisine ne kadar muhalefet ederse Allah'a o kadar yakınlaşmış olmaktadır.

Bireylerin içinde yaşadığı topluma karşıda sorumlulukları da vardır. Toplumsal hayat, bizim içinde doğup büyüdüğümüz, içinde yaşadığımız karşılıklı ilişkiler kurduğumuz, bizden önce var olan, bizden sonrada var olacak olan dinamik ve zamanla değişen bir hayattır. Ancak toplumsal hayatta değişmeyen şey hangi dönemde yaşarsa yaşasın insanın bazı toplumsal görev ve sorumluluklarının olduğudur. Bu görev ve

¹⁵⁰ Zuhaylî, age., XIV, 555.

¹⁵¹ Razî, age., XXI, 558.

sorumlulukların tamamını toplumsal ahlak olarak adlandırmak mümkündür. Böyle bir ahlaktan; toplumsal görev ve sorumluluk bilincinden yoksun bir toplumda insanı mutlu edecek bir şey bulunamaz. Orada mutsuzluk, güvensizlik ve tedirginlik yaygındır.¹⁵²

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

*“Sizden hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”*¹⁵³

Hayra davet (çağırma), dine ve dünyaya ait bir iyiliği içeren herhangi bir şeye davettir ki, birliğin ve İslâm’ın esasıdır. İyiliği emretmek ve kötülüğe engel olmak da bunun önemli bir kısmıdır. Maruf (iyilik), İslâmın gereği olan Allah’a itaat; münker (kötülük) de İslâmın gereğine uymayıp, Allah’a karşı gelmek demektir. İyiliği ve kötülüğü Allah’ın ipinden başka ölçü ile ölçmeye kalkmak, isteklere ve nefse ait arzulara uymaktır ki, bu da ayrıcalık yapmaktır. Müslümanların vazifeleri, içlerinden bunu yapacak belli, özel bir topluluk meydana getirmek, onlara yardım ederek ve uyarak o vasıta ile bu görevi yerine getirtmektir. Bunlar tayin ve görevlendirildikten sonra emretmek ve yasaklamak bizzat onlar üzerine farz-ı ayın olur. Fakat bunlar görevlerini yerine getirmezlerse, sorumluluk önce bunlara, ikinci olarak herkese teveccüh eder. Tevhit nizamı bozulduğu zaman, ortaya çıkacak şer ve bela da yalnız zalimlere isabet edip kalmaz, herkese yani topluma bulaşır.¹⁵⁴

Toplumda huzur ve güven ancak bu prensibin tatbikiyle mümkündür. Bu yüzden vurdumduymazlığın ve nemelazımcılığın kol gezdiği toplumlarda iyilik ve güzellik vasfını taşıyan her fiil yerini kötülüğe ve şerre bırakabilir. Bunun sonucunda ihtilaflar çoğalır. Sapıklıklar yayılır, cehalet her tarafı sarar. İnsanlık fesada uğrar. Zamanla dini hayat silinip ortadan kalkabilir. İşte toplumsal hayatta çok önemli olmasından dolayıdır ki bu prensip bir anlamda batıl karşısında hakkı savunmak için peygamberlerin gönderildikleri ilahi maksadı sembolize eder.¹⁵⁵

Müfessirler, bu ayetin emri uyarınca, Müslümanlar içerisinde, iyiliği emreden kötülükten alıkoyan bir içtimai kontrol müessesesinin bulunmasının faz-ı kifaye olduğunu belirtmişlerdir. Bu duruma göre iyiliği emreden kötülükten meneden insanların bulunmadığı toplumda ki bireylerin hepsi sorumludur.

¹⁵² Uysal, agm., 353.

¹⁵³ Al-i İmran, 3/104.

¹⁵⁴ Yazır, age., II, 407.

¹⁵⁵ Demirci, *Kur’an’da Toplumsal Düzen*, 184.

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ

“Siz insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah’a inanırsınız.”¹⁵⁶

Şanı Yüce Allah’ın: “Marufa emreder, münkerden alıkersunuz” buyruğu, Hz. Muhammed ümmetine, bunu yerine getirdikleri ve bu niteliğe sahip oldukları sürece bir övgüdür. Eğer, münkere karşı çıkıp onu değiştirmeyi terkedecek, münker işlemek üzere birbirleriyle anlaşacak olurlarsa, o takdirde bu övgüyü hak etmezler, bunun yerine yerilirler. Bu, onların helak edilişlerine de sebep teşkil eder.¹⁵⁷ Peygamberimiz bir hadisinde;

“Sizden biri bir kötülük gördüğünde onu eliyle düzelttsin, buna gücü yetmiyorsa diliyle düzeltsin, buna da gücü yetmiyorsa kalbiyle buuz etsin, bu da imanın en zayıf noktasıdır.”¹⁵⁸

Bu hadisin şerhinde muhaddisler ve müfessirler şöyle bir izah yapmışlardır; elle düzeltmek umeraya (devlet yetkililerine), dille düzeltmek ulemaya (din adamlarına), kalple buuz etmek ise inanmış olan herkesedir. Bunun için içinde yaşadığımız topluma karşı sorumluluklarımızın başında gelen emr-i maruf neh-i münker her Müslüman için önemli bir görevdir. Bu aynı zamanda bir peygamber mesleğidir. Şayet toplumda ki kötülöklere engel olmaya çalışmazsak, birgün bu kötölöklör bizi yada yakınlarımızı kendi kötü dairesi içine çekecektir. Aynı zamanda bu görevi terk etmek ilahi azabını gelmesine de davetiye çıkarmak olur. Geçmiş kavimlerin helakına sebep olan en önemli husus, içlerinden iyiliği emredip, insanların yaptıkları kötölöklere engel olan birilerinin olmamasıdır. Toplumdaki bir diğör önemli sorumluluğumuz yardımlaşma ve dayanışmadır.

وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

“...İyilik ve (Allah’ın yasaklarından) sakınmak üzere yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın. Allah’tan korkun, çünkü Allah’ın cezası çetindir.”¹⁵⁹ Bu ayetin açıklamasında peygamberimiz “Bir güzel ahlaktır. Günah ise göğsü daraltan ve insanların muttali olmasını istemediğın şeydir.”¹⁶⁰ Başka bir hadiste

¹⁵⁶ Al-i İmran, 3/110.

¹⁵⁷ Kurtubî, age., IV, 332.

¹⁵⁸ Nevevî, *Riyâzu’s Sâlihîn*, (tcr. Abdülkadir Akçiçek), Sağlam Yay., İstanbul, trs., II, 77.

¹⁵⁹ Mide, 5/2.

¹⁶⁰ Müslim, Biir, 14.

peygamberimiz kötülüğün hemen arkasından bir iyilik yapılarak o kötülüğün yok edilmesini istemiştir.

*“Nerede olursan ol Allah’tan çekin kötülüğün peşinden bir iyilik yap, iyilik o kötülüğü siler. İnsanlarla güzel huyla geçin.”*¹⁶¹

İyilik ve takvada yarışın, her zaman iyilikten ve güzellikten yana tavır alın. Kur’an kin, haset, düşmanlık gibi duyguları yok etmek için insanlar arasında sevgi, saygı bağlarını kuvvetlendiren iyilikte bulunmayı emretmiştir. Bu şekilde sevgi havuzunun içinde buzlanmış kalplerin eritilmesi amaçlanmıştır. Bu ayetin bir benzerinde Salih ve hayırlı, iyi insanın özellikleri dile getirilmiştir.

يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ

*“Onlar, Allah’a ve ahiret gününe inanırlar, iyiliği emreder, kötülükten menederler, hayırlı işlere koşuşurlar, işte bunlar iyi insanlardır.”*¹⁶²

وَالَّذِينَ هُمْ لِأَمَانَاتِهِمْ وَعَهْدِهِمْ رَاعُونَ *“Yine onlar (o müminler) ki, emanetlerine ve ahitlerine riayet ederler.”*¹⁶³ Bu ayetin benzeri bir hadiste peygamberimiz, emanete ihanetin ve vefasızlığı münafıklığın üç alametinde biri olarak zikretmiştir.

*Münafıklığın alameti üç’tür: Konuştuğu zaman yalan söyler, ahdettiği zaman ahdinde durmaz, emanete ihanet eder.*¹⁶⁴

Müslüman, bu ayetlerin ve hadisin vermek istediği mesajları çok iyi kavrayıp, hayatının kılavuzu haline getirmeye çalışmalıdır. Çünkü bizim peygamberimizin en önemli vasfı güvenilir olmasıydı. Bu aynı zamanda her Müslüman da olmazsa olmaz özellik durumundadır. Güvenilir olmayan insan helal ve haram ayırımı yapmaz, topluma her türlü vefasızlıkta bulunabilir. Yine başkalarının malını haksız olarak kendi zimmetine geçirebilir. İşte Kur’an bunların önüne geçmek için insanları uarmıştır.

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ إِلَّا بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ حَتَّىٰ يَبْلُغَ أَشُدَّهُ وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ إِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْئُولًا

*“Yetim malına, rüştüne erinceye kadar, ancak en güzel bir niyetle yaklaşın. Verdiğiniz sözü de yerine getirin çünkü verilen söz sorumluluğu gerektirir.”*¹⁶⁵

Verilen sözde durmak; bireye toplumsal görev ve sorumluluklar yükleyen ilahi prensiplerden biridir, yani ahde vefa göstermektir. Toplumda güvenin temini için

¹⁶¹ Nevevî, age., I, 343.

¹⁶² Al-i İmran, 3/114.

¹⁶³ Mümin, 23/8.

¹⁶⁴ Tirmizî, İman, 2631.

¹⁶⁵ İsra, 17/34.

emanete riayet etmek, toplumda emin olmak, toplumdaki güven duygularını geliştirerek ilişkilerin ve safların sıklaşmasına vesile olacaktır.

İslam dini ferd ve toplumlara yönelik bütün tecavüzleri yasaklamış, rüşvet, işi ehline vermeme, kişisel çıkarlar uğruna toplumun menfaatlerini geri plana itme, görevi kötüye kullanmak, kamuya ait olan malları haksız yere kendi zimmetine geçirme, ya da onlardan haksız istifadede bulunma, aldatma, karaborsacılık yapma, fitne-fesad çıkarma, kişilerin namusuna ırzına, malına mülküne dil uzatma, toplumu rahatsız edecek tavır ve davranışlarda bulunma, içki, kumar, faiz, şans oyunları, vb. kötü davranışlarla topluma kötü örnek olmayı yasaklamış, böylece toplumdaki huzuru tesis etmeye çalışmıştır. Bunun yanında toplumda ki kötü insanlara dur deyecek, onlara kötülük yapma ortamının oluşmasını engelleyecek bir gurubun olmasını yüce Allah emretmiştir.

Doğruluk ve kardeşlik duygularının gelişmesi ve aradaki uzaklıkların yakın edilmesi için birbirinizi Allah için sevmeliyiz. Dostlukların geliştiği toplumlar artık birler iki, ikiler dört, dörtler sekiz, sekizler on altı şeklinde artmaya başlar. Çünkü birinin gözünden bir şey kaçsa da diğerinin gözünden kaçmaz. Birinin elinin uzanamadığı yere diğer dostun eli uzanmaktadır. İşte İslam kardeşliği bunu gerektirir.

3. KUR'AN'DA NEFİS MUHASEBESİNİN ÖNEMİ VE ŞARTLARI

Nefis muhasebesi, rotasını kaybetmiş, Allah'ın rızasından uzaklaşarak, gazabına yaklaşan bir Müslüman için yolunu tekrar bulması ve istikametini koruyabilmesi için hayati öneme sahiptir. Bundan dolayıdır ki; her inanmışın bunu bilip önemini anlaması çok önemlidir. Çünkü bir insanın hayatında başarılı olabilmesi için mutlaka dostunu ve düşmanını bilmesi gerekir. Nefis düşmanı ise düşmanların en çetini ve en yamanıdır.

Bir insanın nefis muhasebesi yapabilmesi için, öncelikle nefsini tanıması, vicdanının sesine kulak verebilmesi, özeleştiri yapabilme olgunluğuna sahip olabilmesi gerekir. Nefsini tanımayan, vicdanının sesini dinlemeye tahammül edemeyen, özeleştiriden mahrum olan birinden, nefis muhasebesi yapması ve yanlışlarından dönmesi beyhude bir bekleyiştir. Nefsinin ayıplarının farkında olmayan biri, her daim başkalarının en ufak hatasını bile affetmez. Kendi kusurları ne kadar büyük olursa olsun, onlara karşı sağır ve dilsizdir.

Bir insan düşmanla savaşırken o düşmanı görür ve ona göre tedbir alır ve mümkün mertebe şerrinden emin olmaya çalışır. İçimizdeki düşman ise hep farkına

varamayanlar için gizlidir. Nerede, nasıl, ne şekilde bizi avlayacağından haberimiz olmaz. Bizi ansızın yakalar ve mağlup eder. Nefse karşı mücadele devamlıdır, düşmana karşı yapılan mücadele ise böyle değildir. Düşmanı sindirebilirsin, ama içimizdeki düşman olan nefsimizi sindiremeyiz. Bundan dolayı nefsimize karşı sürekli teyakkuz halinde olmalıyız.

Nefis taşıyan her insan, hayatın her karesinde nefsin istekleri ile Allah'ın istekleri arasında bir tercihle baş başadır. Her insan'ın önünde nefsin ilk görünüşte biraz tatlı, süslü püslü, neticede ise acılı ve pişmanlıklar getiren istekleri durmaktadır. İşte gerçek mümin, imanın verdiği basiret, feraset ve izanıyla nefsin ve rabbın isteklerinin arkasını ve neticesini çok rahat gören ve ona göre hareket edebilen insandır.¹⁶⁶ Unutmamak gerekir ki Allah'ın huzuruna kendi hesabımızı vermek için çıktığımızda yanımız da bize fayda sağlayacak yakınlarımız ya da dostlarımız olmayacaktır. Malımızın mülkümüzün ya da saltanatımızın da bizim için bir imtiyazı söz konusu değildir. Bunu hatırlatma babından Kur'an şöyle der:

وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ

*“Öyle bir günden korkun ki; o gün hiç kimse başkası için herhangi bir ödemedede bulunamaz. Hiçkimseden (Allah izin vermedikçe) şefeat kabul olunmaz, fidye alınmaz, onlara asla yardım da yapılmaz.”*¹⁶⁷

Kur'an; Allah'ın tek tek insanların yaptıkları güzel ve faydalı eylemleri mükafatlandığı gibi, işledikleri hataları da bizzat kendisinin affedebileceğini ifade ederken, birey için Allah'ın yeterli olduğunu ve bireyin bir başkasını aracı kılarak şefeat dilememesi gerektiğini vurgulamaktadır. Yine Kur'an hataların ancak hatayı işleyen kişi tarafından vakit geçirmeden yapılacak içten ve samimi bir tövbeyle affedilebileceğine dikkat çekerken, insanları bir başka önemli noktaya yönlendirmektedir. Oda suç ve cezanın bireyselliği ilkesidir. Her birey ancak kendi işlediği suçun hesabını vermekle yükümlüdür. Dolayısıyla bazı dinlerde olduğu gibi Allah ile insan arasına herhangi bir aracının girmesine müsaade edilmemektedir. Çünkü bunu aksi, kişinin bireyselliğinin ihlali olurdu. Onurlu birey Allah'ın karşısında tek başına dimdik ayakta durabilme cesaretine ve gücüne sahip olmakla sorumludur. Kıyamet gününde ki durumu tasvir

¹⁶⁶ Camcı, Selçuk, *Mümin Kimdir*, Rehber Yay., İstanbul, 2005, 95.

¹⁶⁷ Bakara, 2/48.

eden benzeri ayetlerde, bireyselliğin ve tek başınalığın doruk noktası olarak görülebilir. Böyle bir güne hazır olmanın ön şartı birey olmayı başarabilmektir.¹⁶⁸

Burada vurgulanan ifade kişi dünyada babasına, oğluna yada şeyhine veya bir yakınına güvenerek bireysel sorumluluklarından asla kurtulamayacağıdır. Herkesin yaptığı şeyler -iyi yada kötü olsun- mahşerde yaptıklarıyla baş başa kalacaktır. Kimse dalalete sapmakla kimseye zarar veremeyeceği gibi, biri diğerinin ne günahına ne de sevabına ortak olamayacaktır. Kur'an bunu açık bir şekilde beyan etmiştir.

مَنْ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا

*“Kim hidayet yolunu seçerse, bunu ancak kendi iyiliği için seçmiş olur; kimde doğruluktan saparsa kendi zararına sapmış olur. Hiç bir günahkar başkasının günah yükünü yüklenmez. Biz bir peygamber göndermedikçe (kimseye) azap edecek değiliz.”*¹⁶⁹

Her insanın amelinin kendi boynuna takılmasının manasının özü daha fazla açıklanarak buyruluyor ki: *“Kim doğru yola gelirse, sırf kendi iyiliği için gelir. Kim de saparsa, ancak kendi aleyhine sapar.”* İyi ama herkes hidayet ve sapıklığı nasıl belirlesin, denecek olursa, bu varsayılan soruya cevap olarak buyruluyor ki: *“Biz bir peygamber göndermedikçe kimseye azap etmeyiz.”* Peygamber gönderilince de hidayet ve sapıklık tebliğ edilmiş olur. Fakat onu kabul edip etmemek herkesin kendi boynuna, kendi iradesine bağlıdır.¹⁷⁰ Kişi iradesinin hakkını vererek, Hak’a kulluk edebileceği gibi, iradesinin hakkını veremeyerek de halka ya da başka varlıklara kulluk etme de Allah tarafından muhayyer bırakılmıştır.

Her kim Allah'ın çizmiş olduğu sınırlar dairesi içinde kalarak hayatını tanzim eder, günah kabul edilen davranışlardan hicret ederse bu kişinin lehine olan bir davranıştır. Kim de kısacık mutlulukları için, Allah'ın yasakladığı haram olan şeylere yönelir ve onlarla içli-dışlı bir hayat benimser, yolunu ve yöntemini buna göre ayarlarsa bu da kendi aleyhinedir. Kişinin sapması ya da hidayete girmesi Allah'a ne bir şey kazandırır, nede Allah'tan bir şey eksiltir. Sonuçta insan, nasıl ki dünyada yaptığı ufak bir suç bile eninde sonunda karşısına çıkıyor ve hesabını veriyorsa aynı şekilde,

¹⁶⁸ Yaperel, Recep, *“Birey; Özgür ve Sorumlu Varlık,” İslam’a Giriş*, Diyanet Yay., İstanbul, 2007, 363.

¹⁶⁹ İsra, 17/15.

¹⁷⁰ Yazır, age., V, 297.

mahşerde de burada yaptıkları, mutlaka huzuruna çıkacak ve onların hesabını tek başına verecektir. Bu suçunu bir başkasına ödetme veya kefaletle kurtulma asla söz konusu değildir. Bundan dolayı birey yaptıklarını ve yapacaklarını buna göre belirlemelidir.

وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَنَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظِلُّمُ رَبُّكَ أَحَدًا

“Kitap ortaya konmuştur. Suçluların, onda yazılı olanlardan korkmuş olduklarını görürsün. “Vay halimize!” Derler, bu nasıl kitapmış! Küçük büyük hiçbir şey bırakmaksızın (yaptıklarımızın) hepsini sayıp dökmüş! Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Senin rabbin hiç kimseye zulmetmez.”¹⁷¹

İşte böyle bir ortamda amel defteri ortaya konulduğunda, hesap görüleceği vakit, her insanın amel defteri verildiğinde müminin defteri sağına, kâfirinki soluna koyulduğunda suçluların onda yazılı olandan korktuklarını görürsün ve derler ki: *“Vah bize, eyvah bize; helak olduk, gittik.”* Ey ölüm, haydi gel, tam geleceğin zamandır. Küçük büyük, bütün günahlarınızı bir şey bırakmaksızın hepsini saymış, sayıp dökmüş, tespit etmiş. Yazıklar olsun bizlere, ameldeki kusurumuz dolayısıyla çok yazık bize! Şu kitaba ne oluyor ki küçük olsun, büyük olsun hiçbir günahı bırakmamış. Giden gelen ne varsa hepsini kaydetmiş, tespit etmiş. O her şeyi kapsamaktadır. Evet, onlar bütün işlediklerini hazır bulurlar. Defterlerinde yazılıp tespit edilmiş yahut da onların her birisinin kitabında ayrı ayrı yazılmış olarak göreceklerdir. Rabbin kimseye asla zulmetmez. Belirlenmiş olduğu sevap ve cezanın sınırlarını aşmaz. Günahsız kimseye ceza vermeyeceği gibi, hiçbir müminin sevabını de eksiltmez.¹⁷²

Bu ayetten hareketle şöyle bir düşünelim; yaptığımız yanlışlıklardan dolayı bu dünyada hesaba çekileceğimizi bilsek, bu yanlışlardan ötürü, ağır bir şekilde cezalandırılacağımızı bilsek; aynı zamanda yanlışlarımızı inkar etme veya o yanlışlara bir takım uydurma yalanlarla çarpıtma yapamayacağımızın bilincinde olsak, acaba aynı yanlış yapma konusunda ısrarcı olabilir miyiz? Eğer hala birey, bu yanlış üzerinde ısrar etse, mutlaka onlara kendince bir takım mazeretler üretecektir. Ancak biz öyle bir Zat’a hesap vereceğiz ki, bu saydıklarımızın hiç birisinin anlamı olmayacak. Bunlardan hiç birisini gizleyemeyeceğiz, hiç birisine o işi yaparken kalbimizden ne geçirerek o işleri yapmışsak, o şekilde mükafat yada mücazat ile karşılaşacağız.

¹⁷¹ Kehf, 18/49.

¹⁷² Zuhaylî, age., IIIV, 230.

Nefis muhasebesinde, insanın hatasını görüp, öğrendikten sonra kalben, içten, samimiyetle, bütün uzuvlarıyla yaptıklarından son derece pişman olması gerekir. O pişmanlık öyledir ki, çok sevdiği hatta toz kondurmadığı nefisini yerden yere vurur. Onun kusurlarını, kötülüklerini bir bir vicdanında sayar her biri aklına geldiğinde adeta yerin derinliklerine girip, yok olup gitmek ister. Her nerede olursa olsun, ne zaman o hataları, günahları hayaline geldiğinde, kül olup savrulmak ister. Allah hakkı varsa tövbe eder, Allah'tan affını diler. Şayet yaptıklarında kul hakkı varsa o hakları ödemek için hak sahiplerinin kapısına gider ve helallik alır. İşte bu pişmanlık kulun tekrar Allah'ın rahmet kapısından içeri girmesine vesile olur.

Böylesine bir nedamet içinde olan insan eski yanlışlıklarına asla gerisin geriye dönmez. Önceden yaptıklarını büyük bir kusur olarak görür ve o kusurların, hataların kıyısından köşesinden asla geçmez. Nedameti süreklilik arzeder. Yüce Allah kullarından tövbe ederek günahı terk edenlere bu konuda samimi, azimli ve kararlı olunmasını emrediyor.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يُكَفِّرَ عَنْكُم سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُم جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ

*“Ey iman edenler! Samimi bir tövbeyle Allah’a dönün. Umulur ki Rabbiniz sizin günahlarınızı örter. Peygamberi ve onunla birlikte iman edenleri utandırmayacağı günde Allah sizi, içlerinden ırmaklar akan cennetlerine koyar.”*¹⁷³

Tevbe-i nasûh: Nasuh bir tevbe; İmana dair makamların ilki, hak yolculuğunun başlangıcı, (sevgiliye) ulaşma kapısının anahtarıdır. Vicdanında meydana gelen günahın çirkinliğinden dolayı değil de bedenine, malına veya şerefine zarar verme gibi herhangi bir korku yahut ümit sebebiyle vazgeçmek, tevbe değildir. Asıl tevbe, yaptığı kabahatin bir menfaatini görse de esasen onun çirkinliğini duyup tiksinererek vazgeçmektir. Yine bağış ve sevab ile güzel bir şekilde kabul edilme ümidini besleyerek tevbe etmek, tevbenin hâlis ve nasûh olmasına mâni değil bilakis şiddetli bir arzu ve istek verir. Kabahati ve kötülükleri kötü ve çirkin oldukları için pişmanlık duyup terketmek, yalnız kendi nazarında değil, esasen Hak Teâlâ'nın katında çirkin olduğu için vazgeçmek, O'nun rızasına uygun hareketle, geçmişte olan kötülüklerin yapılmamış gibi

¹⁷³ Tahrim, 66/8.

örtölmelerini ve tam bir günahsız gibi rızaya ermesini istemekten başka bir şey değildir.¹⁷⁴

Hz. Ali (r.a) tevbenin şartlarını altı olarak saymıştır: Nasuh tevbenin altı özelliği vardır. Geçmiş günahlara pişmanlık duymak, farzları iade etmek, mazlumun hakkını vermek, düşmanlarla helâllaşmak, bir daha ona dönmemeye azmetmek, nefsi günah içerisinde büyüttüğün gibi Allah’a itaatte eritmek ve ona günahların tadını tattırdığın gibi itaatın da acısını tattırmaktır.¹⁷⁵

Yukarıda da değinildiği gibi tövbe, yalnız Allah rızası için ve O’nun azabından, korkarak, rahmetine sığınmadır. Bunu yanında bedene, mala, makamına, mansıbına zarar verdiği için yapılan tövbe, Yaratıcının rızası gözetilmediğinden makbul olmaz. Kur’an’da tövbenin şartlarını zikrederken, bilmeden günah işleyip, sonrada tez elden Allah’a yönelenlerin¹⁷⁶, ölüm gelip çatmadan önce yapılan¹⁷⁷ tövbelerin Allah katından kabul edileceğini belirtilmiştir. Her şey yerli yerinde yapıldığında makbuldür, öyle ki o şey, yapıldığında diğer zamanlara göre önemi ve kıymeti daha fazladır. İşte Allah katında makbul olan pişmanlık iş işten geçmeden evvel, yapılan pişmanlıktır. Bir insan sürekli göz zinası işlerken, günün birinde kör olursa, ondan sonrada ben bundan sonra göz zinası işlemeyeceğim dese, bu insanın tövbesi Allah katında makbul olunan bir pişmanlık olarak kabul edilmez. Çünkü istese de artık böyle bir günaha giremez. Burada pişmanlığın şartı, kişinin kendi iradesiyle daha önce işlediği günahlara gerisin geriye dönebilme imkânının olması gerekir.

3.1. Nefsin Yerilmesi

Bu dünyada görünüş itibariyle kişinin en büyük dostu nefsidir. Hayırlı bir iş yapacağı zaman, sanki o işin ileride daha güzelini yapacağını içten içe fısıldar, o iyi davranıştan o anda kişiyi vazgeçtirir. Aynı şekilde kötü bir iş yapmaya karar verse, bu sefer o işi erteletmeyip, hemen yapmamasını, bir defada bir şey olmayacağını, Allah’ın gafur ve rahim sıfatlarını içten içe fısıldayarak kötü eylemi gerçekleştirmeye zorlar. Nefsin bu hilelerini bilen biri asla onun bu sinsi tuzağına düşmez. Nefsinin kötülüklerinden gafil olan ise anında nefsine aldanır ve ona mağlup olur. İşte Hz. Yusuf nefsin bütün sıfatlarını bildiğinden şöyle demiştir:

¹⁷⁴ Yazır, age., VIII, 164.

¹⁷⁵ Yazır, age., VIII, 165.

¹⁷⁶ Nisa, 4/17.

¹⁷⁷ Nisa, 4/18.

وَمَا أُبْرِئُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي إِنَّ رَبِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ

“(Bununla beraber) *nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis aşırı bir şekilde kötülüğü emreder; Rabbim acıyıp korumuş başka, şüphesiz Rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir.*”¹⁷⁸

Kur’an’daki bu ayetin, Hz. Yusuf’un ifadesi mi yoksa sultanın hanımının ifadesi mi olduğu konusun da müfessirler ihtilaf etmişlerdir. Bir kısmı bu ifadelerin Hz. Yusuf’un ifadesi olduğunu belirtirken, bir kısmı da ayetlerin siyak ve sibak’ına bakarak ayette ki sözün Hz. Yusuf’un efendisinin hanımına ait olduğunu beyan etmişlerdir. Şahsi kanatım ve inandığım, bu ayette ki sözler Hz. Yusuf’a ait olduğudur. Bundan dolayıdır ki biz bu ayeti Hz. Yusuf’un sözü olarak yorumlamaya çalışacağız.

Hz. Yusuf; ben nefsimi bütün kötülüklerden arındırmıyorum. Temiz olduğunu söylemiyorum. İnsanoğlunun nefsi kötülüğü emreder. Şehvi duygulara çok meyillidir. Şehvi istekleri elde etmek için gücü ve aletleri kullanıyor. Zemahşerî; Hz. Yusuf’un böyle söylemesini o zaman peygamber olmadığı veya küçük yaşta olduğu için söylemiştir diyor.¹⁷⁹ Ben nefsimi temize çıkarmam, zira nefis konuşur, temennide bulunur. Nefis kötülüğü çokça emreder, ancak Allah’ın esirgediği bir nefis bundan müstesnadır. Nefis yücelse dahi, zikzak yapan bir hareket gibi daima emmare bölgesine düşebilir. Eğer iyi bir davranışı kendimiz yaptık sanıyorsak bu nefsi emmarenin oyunudur. Gönül daima uyanık olmalıdır. Nefsin her an kötülük hatırlayarak Gafur’u Rahim olan Rabbinden merhamet dilemelidir.¹⁸⁰

Dihlevî bu ayetle alakalı şöyle bir yorum da bulunmuş, bil ki; nefis yaratılış itibariyle şehvani şeylerin arkasından gitme eğilimindedir. İman nuru inip de onun gözünü açmadıkça nefis asli hali üzere olmaya devam eder. Hz. Yusuf (a.s)’un diliyle ifade edilen “*ben nefsimi temize çıkaramam; şüphesiz nefis hep kötülüğü emreder; Rabbimin acıyıp koruduğu hariç*” ayeti kerimesi bu manayı ifade eder.¹⁸¹

Nefis nasıl ki yemeyi-içmeyi şiddetli bir şekil de arzular aynı şekilde yerilmeden de şiddetli bir şekilde kaçmak ister ve kendisini yargılayan veya kendisinin hatalarını ortaya koyan yerlerden uzaklaşmak ister. Yerilmeden korkan nefis, hep övülmeyi,

¹⁷⁸ Yusuf, 12/53.

¹⁷⁹ Alusî, Ebu’l-Fad’l-Şahabuddin Seyyid Muhammed el-Alusî el-Bağdadî, *Tefsi’ru’l-Kurâni’l-Azım ve Seb’il-Mesânî*, Daru’l-Fikr, Beyrut-Lübnan, 1987, VII, 2-3.

¹⁸⁰ İbn Kesir, VIII, 4091; Nurbaki, Haluk, *Süre-i Yusuf’un Yorumu*, Damla Yay., İstanbul, 2005, 61-62.

¹⁸¹ ed-Dihlevî, Şah Veliyyullah, *İslam Düşünce Rehberi*, (çev. Mehmet Erdağ), İmaj Yay., İstanbul, 2003, II, 263.

herkesin kendisinden ve başarılarından bahsedilmesini ister. Herkes ona saygı göstersin, karşısın da el pençe divan dursun arzusundadır. Şayet başkalarından bu beklentisini alamazsa bu durumda insanları küçük görmeye ve kendi meziyetlerinden ve başarılarından her yerde bahsetmeye çalışır. Unutmamak gerekir ki övülmek ve başkaları tarafından takdir edilmek kişinin fıtratında vardır. İşte bazı insanlar bu fitri arzularına başkaları tarafından ulaşamadıkları takdirde kendileri bunu yapma yoluna gidiyorlar.

Hatalarımızı görebilmek nefsimizin eksiklerini ve zayıf noktalarını bilebilmek bir peygamber ve Hz. Yusuf ahlakı olduğu unutulmamalıdır. Kimse ben kötüyüm, ahlaksızım, başkalarının malında, canında, kanında, ırzında, namusunda gözüüm var demez. Hep iyi olduğundan dürüst olduğundan ve insanlara ve canlılara karşı muhabbet beslediğinden bahseder. Bizim burada dikkate almamız gereken husus kişinin kendisinde olduğunu beyan ettiği meziyetlerin, o şahısta varlığına başkaları, çevresi ve yakınları şahitlik ediyor mu? Şayet bir şahsın iyiliği hakkında yakın ve uzak çevresi hüsnü şahadette bulunmuyorsa kişi tarafından dile getirilenler nefsinin kusur ve ayıplarını örtme çabasından başka bir şey değildir. Allah Kur'an'da nefsini temize çıkarıp kusurlarını görmeyenleri kınamıştır. وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا “Nefsini kötülöklere gömen de ziyan etmiştir.”¹⁸²

Dess ve dessise, bir şeyi bir şeyin altına gömüp gizlemek ve toprağa gömmek manasındadır. Desis, hiçbir ilaç ile giderilmeyen koltuk kokusuna, casusa ve küle gömölüp kebab olmuş ete denir. Dessas da bir tür pis ve kötü yılanı denir. İşte tedsis ve tedsie bu manalarla ilgili olarak bir şeyi iyice gömmek ve hile yapmak, bir şeyi hile ile bozup fenalaştırmak ve iyice örtüp gizlemek, gömmek manalarını ifade eder. Demek ki nefsi tedsie, ruhu faziletli ve erdemli şeylerle temizlemeyip kötü işler ve kötü ahlâk ile fesada vermek, sonunda kokup gömölümeye mahkûm bayağı beden kirleri, katı hayvani gayeler, gösteriş gibi şeytani ve karanlık hislerle çürütüp kokutarak, maddiyata gömmek ve ahirette, küle gömölümüş “kebab” gibi cehennem ateşine kapatmaktır.¹⁸³

Nefis çocuk gibidir. Düşmanı olan şeytan ona bir şeyi musallat kılar. Nefiste küçüklüğü ve önemsizliği sebebiyle onu tasdik eder. Çünkü şeytan oyun ve hileler konusunda mahir ve ustadır. İhlâs kapısı hariç her kapıdan ve yoldan insana girer ve her hayra mani ve akla zıttır. Çünkü nefis kötü huyları ve çirkin fiilleri meydana getirerek

¹⁸² Şems, 91/10.

¹⁸³ Yazır, age., IX, 245.

mürüvvet perdesini yırtar ve şer kapısını açar. Nefsin hilesini gizleyerek kötü fiillere karşı aklı yaldızlar böylece akıl çirkinini güzel ve zararı faydalı olarak tasavvur eder.¹⁸⁴

Onu günahlardan korumayıp, günahlarla alçaltarak kötülüğe gömen hileci kimseler yahut başka bir mânâ ile Allah'ın öyle alçaltıp gömdüğü günahkâr ve alçak nefis de gerçekten zarar edip hüsrana uğradı. Kendini kurtaramayıp bütün hayalleri ters yüz olmuş ve her ümitten mahrum olarak “*Allahım ne olurdu, hayatım için önceden hayır yapsaydım.*”¹⁸⁵ Diye diye sonsuz azap, kopmaz bağ içinde hasret ve hüsrana düştü gitti.¹⁸⁶

Nefsi tezkiye etmek, nefsin temiz olduğunu takdir veya son derece feyiz alıp gelişmiş olduğuna hükmetmek suretiyle temize çıkarmak, övmek manasına gelir. Henüz akıbetini görmeyen ve kaderin sırrını bilmeyen insan için böyle bir iddia ile böbürlenme gurur ve cehalet ile düşüştür. Kur'an'da başka bir ayette nefislerin açıkça temize çıkarılıp kötülüklerden arındırıldığının iddia edilmesi yasaklanmıştır.

فَلَا تُزَكُّوا أَنْفُسَكُمْ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقَى “*Kendinizi temize çıkarmayın; çünkü O, kötülükten sakınanı daha iyi bilir.*”¹⁸⁷

O, sizi yani babanız Âdem'i topraktan yarattığı zaman ve siz henüz analarınızın karınlarında ceninler halinde olduğunuz sırada sizi çok iyi bilendir. Bunun için kendinizi överek, iyi işlerinizi sayıp dökerek, temize çıkarmayın. O, henüz daha yaratmadan önce sakınan kimdir, çok iyi bilendir.¹⁸⁸ Bu ayetten de anlaşıldığı üzere kişi nefsini yükseltip yüceltme yerine, onun ayıp ve kusurlarını görmeye çalışarak, başkalarının kusurlarını görmeye zaman bırakmayarak gurur, kibir, büyüklenme gibi nefsin tuzaklarından kendisini korumalıdır.

3.2. Nefsin Hesaba Çekilmesi

Bir insan yaptığı işin ve yapacaklarının hesabını kitabını, kârını, zararını hesaplar ve bu çerçevede işlerine, hal ve hareketlerine özen gösterirse böyle bir insanın her iki âlemde de başarıya ulaşması mukadderdir. Şayet biz şu kısacık dünyamızı nefsimizin

¹⁸⁴ Necmüddîn, Kübrâ, *Tasavvufî Hayat*, (haz. Mustafa Kara), Dergah Yay., İstanbul, 1980, 102; İmam Mâverdi, *Edep'üd Dünya Ve'din* (Dünya ve Din Edebi) (çev. Ali Akın), Çelik Yay., İstanbul, 1998, 23-28

¹⁸⁵ Fecr, 89/24.

¹⁸⁶ Yazır, age., IX, 243.

¹⁸⁷ Necm, 53/32.

¹⁸⁸ Zuhaylî, age., XIV, 105.

arzu ve istekleri çerçevesinde şekillendirip bu yönde bir kalıba sığdırmaya çalışırsak unutmayalım ki bu işin sonu hüsrarla bitecektir.

Nefse mücahede ve murakabe şuuru kazandırmak gerekir. Çünkü mücahede mümine İslam ahlakını kazandırır. Nefs ile mücadele nefsin istediğini değil istemediğini yapma, murakabe ise nefsin Allah tarafından denetlendiğinin farkında olmasıdır. Murakabenin alameti ise Allah'ın tercih ettiğini tercih etmek, O'nun yücelttiğini yüceltmek ve küçülttüğünü de küçültmektir. Çünkü murakabe; korumak, kontrol etmek, gözetmek Allah'ı kalp ile düşünmektir. Nefs ve şeytana karşı yapılan mücahede, şüphesiz müminin takva derecesine ulaşmasını sağlar. Nefsinin isteklerinin sınırlamayan azgınlığa ve sapıklığa düşer. Şeytanın aldatmasına erken kanar.¹⁸⁹

Kur'an mahşerde insanın kendi kitabını okuyup kendi hesabını kendi yapacağı gerçeğine vurgu yapmaktadır.

اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا “*Kitabını oku! Bu gün sana hesap sorucu olarak kendi nefsin yeter.*”¹⁹⁰

Bu ayet, insanların sözlerinden, eylemlerinden, nimetlerden sorgulanacakları bilincinde olmalarını sağlamaya yöneliktir. İnsanların iyi ya da kötü hayır ya da şer sevap veya günah, bütün inanç, söz, eylem ve davranışlarının kaydedildiği amel defterine, Kur'an kitap ismini vermekte ve bu kitabın kıyamet gününde kimisine sağ elinden kimisine sol elinden ve arkasından verileceği belirtilmektedir. Bu kitapta az çok, küçük büyük, her şey yazılı olarak bulunacaktır. Hiçbir şeyi gizlemek ve inkâr etmek mümkün olmayacaktır. Çünkü o gün diller susacak eller konuşacak, ayaklar, kulaklar, gözler, deriler kişinin yaptıklarına tanıklık edecek. Kitap gerçeği söyleyecek, hatta yeryüzünde işlenen her şeyi haber verecektir.¹⁹¹

Katade, bu ayetin sadece kâfirlere has olmadığını beyan ediyor. Müminlerde günah ve sevap defterlerini okuyacaklar. Bu hadise mahşerde toplanmış olanların göreceği bir şekilde olacaktır. Her ne kadar okumuşluğu olmasa bile ahirette kitabını okuyacak, kıyamet koptuğunda, insan için o karanlık beden derinliklerinden dünyevî haller sebebiyle gerçekleşen bütün bu tesirleri kapsayan bir kitap çıkarırız. Ve bu kitap, o vakitte açılmış olur. Çünkü bu ruh, o bedende iken bu haller onda saklı ve adeta durulmuş, katlanmış gibiydi. Ama ruhun bedenle olan münasebeti sona erdikten sonra,

¹⁸⁹ İbn Haldun, age., 344-345; Cebecioğlu, age., 442-445; Ece, age., 431;

¹⁹⁰ İsra, 17/14.

¹⁹¹ Karagöz, *Kur'an'ı Anlamak Kırk Ayet ve Yorumu*, T.D.V., Yay., Ankara, 2008, 276.

bütün bu haller ortaya çıktı, tecellî ederek inkişâf tahakkuk etti. Böylece de, daha önce bürünmüş iken açılmış ve yayılmış; daha önce gizli iken de, ortaya konulmuş gibi olur. İşte o esnada, aklî kuvvet, bütün bu eser ve neticelerin, ruh cevherinde zatî bir yazılışla yazılmış olduğunu müşahade eder. Ve o esnada ona, “*Oku kitabını!*” Denilir. Biraz sonra da: “*Bu gün sana karşı, iyi hesap görücü olarak kendi nefsin yeter*” denilir. Çünkü o neticeler, eğer mutluluğu gerektiren şeylerden ise, hiç şüphesiz mutluluklar meydana gelir. Yok, eğer, bedbahtlığı gerektiren şeylerden ise, yine hiç şüphesiz bedbahtlık meydana gelir.¹⁹²

Zuhaylî bu ayette benzer görüşü dile etmiştir. Kıyamet gününde her bir insana önünde açılmış olarak göreceği bir kitabı karşısına çıkartacağız. Onda hayrıyla, şerriyle bütün amelleri kaydedilmiş olacaktır. “*Oku kitabını. Bugün kendi hesabını görmek için kendin yetersin.*” Kitabın ile karşılaşacağın vakit sana: “*Oku kitabını!*” Yani dünyada işlediğin amellerin yazılı olduğu kitabı oku, denir. Kendi amellerini hesap edip tespit edecek, hesapçı olarak sen kendine yetersin insandan sadır olan hayır ve şerden dolayı hesaba tabi tutulacaktır. Sorgulanacak ve cezalandırılacak. İnsanoğlunun ameli ister çok ister az olsun, kendisi için ameli saklanır. Sabah akşam, gece gündüz bütün ameli yazılır. Allah, insanın kendi nefsinin hesabını kendine yüklemekle adil davrandığı açıktır.¹⁹³ Peygamberimiz (s.a.s), bir hadislerinde nefsini hesaba çekenleri zeki kimse olarak ifade etmiştir: “*Zeki olan nefesine divan durdurandır. Ölümünden sonrası için amel işleyendir. Aciz, nefsinin kendi hevasına bırakan, sonra Allah’tan bazı temennilerde bulunandır.*”¹⁹⁴

Mevlana da kişinin nefsiyle nasıl mücadele ettiğini şöyle anlatır: Adam; Nefsin hırs ve arzuları ile savaşmak için her gün gümüş para bulunan kâsesinden hendeğe ayrı ayrı olarak bir dirhem atıyordu. Nefs; madem her gün hendeğe atıyorsun bir defa da at kurtulayım.” Çünkü ümitsizlik iki rahattan biridir. Adam; “nefis vesvesesine bu rahatı da vermem dedi.”¹⁹⁵

Dünyada gerek çevrenin olumsuz şartları, gerekse insanın birçok kötü arzu ve ihtirasları, onun kalp ve basiretini bağlayabilmekte, iyilik ve kötülükleri görmesini önleyebilmektedir. Buna karşılık bu ayete göre ahirette insan söz konusu olumsuz amillerden kurtulacağı için kendi hesabını bizzat kendisi yapacak, dünyadaki

¹⁹² Razî, age., XIV, 423; Alusî, age., VIII, 33.

¹⁹³ İbn Kesir, age., IX, 4702; Zuhaylî, age., VIII, 31-32.

¹⁹⁴ Nevevî, age., I, 363.

¹⁹⁵ Mevlana, age., 699.

amellerinin değeri hakkında hüküm verecek ve kendisini ibra veya mahkûm edecek bir ruh olgunluğuna ulaşacaktır. Zaten bazı yaptıklarını inkâr etmeye kalksa bu seferde organlar devreye girecektir.

يَوْمَ تَشْهَدُ عَلَيْهِمْ أَلْسِنُهُمْ وَأَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ

“Yapmış olduklarına dilleri elleri ve ayaklarının aleyhlerinde şahitlik edeceği gün onlar için çok büyük bir azap vardır.”¹⁹⁶

El, ayak ve dil dünyada da zalimin sırrına şahitlik eder. Bu dünyada elin ve ayağın senin içinekinde tanıklık eder. Vicdanın “sen söyle inancını gizleme” diye sana bekçi olduğunda, özellikle öfke ve dedikodu anında sırrını inceden inceye ortaya koyar. Neticede, onların kıyamet günündeki azabı, dilleri, elleri ve ayakları vb. azalarıyla işledikleri söz ve fiiller sebebiyle kendilerinin aleyhine şahitlik edecekleri günde olacaktır. Zira onları Allah, kudretiyle konuşturacaktır. Kavlen ve fiilen bütün yaptıklarına şahitlik edecek o gün kıyamet günüdür.¹⁹⁷ Nitekim bir başka ayette şöyle buyrulmaktadır:

وَقَالُوا لَجُلُودِهِمْ لَمْ شَهِدْتُمْ عَلَيْنَا قَالُوا أَنْطَقَنَا اللَّهُ الَّذِي أَنْطَقَ كُلَّ شَيْءٍ وَهُوَ خَلَقَكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ

“Derilerine; niçin aleyhimize şahitlik ettiniz? Derler. Onlar da: Her şeyi konuşturan Allah bizi de konuşturdu. İlk defa sizi O yaratmıştır. Yine O’na dönüyorsunuz derler.”¹⁹⁸

Ta ki oraya vardıklarında, yapa geldikleri şeyler sebebiyle kulakları, gözleri ve derileri aleyhlerine şahitlik eder. Kıyamet gününde Allah düşmanları, yani Allah’ı inkâr edip peygamberleri yalancılıkla suçlayan nankör zâlimler, Cehennem’e doğru sürülüp götürülürken, belli bir noktada bekletilirler. Böylece arkalarından sürülüp getirilenlerle birleştirilip bir arada bulundurulurlar. Meleklerin yazıp tespit ettiklerine ve onların şahitliğine itiraz eder gibi bir tavır takınırlar. Bunun üzerine her şeyi konuşturan Allah, onların kulaklarını, gözlerini ve derilerini konuşturur. Diller tutulur, ağızlar mühürlenir, düşünceler alt-üst olur. Allah’ın kudreti bir şeyi, bir olayı oluşturmada “kün emri” ile iki ayrı anlamda tecelli eder. Biri, sebepleri oluşturup, olacak şeyi öylece gerçekleştirir. Lût Kavmi’ni helak ile görevli iki meleğin, ‘kün emri’ nin tecellisiyle şehrin altını üstüne getiren deprem veya yanar dağın sebeplerini harekete geçirmeleri bu cümledendir.

¹⁹⁶ Nur, 24/24.

¹⁹⁷ Mevlana, age., 699; Cezairî, age., II, 506; Zuhaylî, age., IX, 434.

¹⁹⁸ Fussilet, 41/21.

Diğeri ise, sebepler zincirini kaldırıp olağanüstü bir olayı hemen anında vücuda getirir. Kıyamet gününde ise, ‘kün emri’ nin bu ikinci tecellisi söz konusudur.¹⁹⁹

Mümin hayatı boyunca Allah’ın nurundan istimdatla nefisine karşı mücadele verir. Her ne zaman içinden şeytani bir fitne geçse, hemen Allah’a sığınır. Allah’ın celal ve azametini hatırlar. İteatkarlar için vaat buyurduğu sevabı, isyankarlar için hazırladığı azabı düşünür ve bunun üzerine kalbinden ve aklından hak şimşeği çıkar. Batıl düşüncenin kafasına indirir ve o batıl düşünce sanki hiç olmamış gibi olur.²⁰⁰ Nefsin tuzaklarına karşı uyanık olmak gerekir. Çünkü uyanıklık hatırlamayı gerektirir, hatırlama tedbir almayı doğurur, tedbir araştırmaya sevkeder, araştırmada Allah’ın sevdiği ve sevmediğini ortaya çıkarır. Korkuyla hasıl olan bu ayırım kişiyi verdiği söze sadık kalmaya götürür.²⁰¹ Bu düşünce ve nefsin arzu ve istekleri karşısında uyanık olan kişinin nefisine yenilmesi ve onun istekleri karşısında iradesinin yok olması söz konusu değildir.

3.3. Kur’an’da Nefis Muhasebesi Örnekleri

Kur’an, her konuda olduğu gibi insanlar Allah’ın emirlerinin dışına çıkıp nehyettiklerinin dairesi içine girdiklerinde, onlara nasıl davranmaları gerektiğini de göstermiştir. Yani Allah’ın gazabına uğrayacak eylem ve söylem içine girildiğinde Allah’ın razı olduğu yolun nasıl elde edildiğini peygamberleri aracılığı ile kullarına göstermiştir. Bu konuda Hz. Âdem, Hz. Nuh, Hz. Yunus’un nefislerini yargılamalarına Kur’an’daki ayetlerle örnek vermeye çalışacağız.

قَالَا رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ

“(Adem ile eşi) dediler ki: Ey rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.”²⁰²

Bu ayet Hz. Âdem ve Hz. Havva’nın günah işlediklerini itiraf ederek, Allah’tan affedilmelerini dilediklerini haber veriyor. Halbuki melun İblis bunlar gibi yapmamış. Hatasını itiraf ederek bağışlanmasını dileme yerine kendisine mühlet verilmesini istemiştir. Allah’da her ikisinin istediğini vermiştir. Hz. Âdem ve eşi bu hatanın farkına varıp niyaz kapısını çalıp her ikisi de: “Rabbimiz, gerçekten biz senin emrine aykırı

¹⁹⁹ Yıldırım, age., X, 5406.

²⁰⁰ ed-Dihlevî, Şah Veliyyullah, *İslam Düşünce Rehberi*, (çev. Mehmet Erdoğan), İmaj Yay., İstanbul, 2003, II, 263.

²⁰¹ el-Muhasibî, *er-Ri’aye (Kalb Hayatı)*, (çev. Abdulhakim Yüce), Işık Yay., İstanbul, 2005, 91.

²⁰² A’raf, 7/23.

davranıp, senin de bizim de düşmanımız olan şeytana itaat etmek suretiyle kendimize zulmettik. Eğer günahımızı örtmez, bizden razı olmaz, tövbemizi kabul buyurmazsan şüphesiz ki dünyada da ahirette de zarara uğrayanlardan oluruz.”²⁰³ demişlerdir.

Hiz. Âdem ve eşi Hiz. Havva kendilerine yasaklanmış olan ağaçtan, şeytanın hilesi ve kandırması üzerine yemelerinin akabinde hemen Yüce Allah'ın azabından yine O'nun merhametine ve kullarına olan şefkatine sığınmışlardır. Sünnetullah'ın bir gereği olarak Allah kendi kapısına gelip kendisinden af ve sığınma isteyen kullarına rahman ve rahim kapılarını açarak onları bağışlıyor. Burada en önemli husus kişilerin yaptıkları hataların farkına varıp o hatalardan vazgeçmek için bir irade ortaya koymasıştır.

Aynı zaman da Hiz. Âdem, Allah'ın merhametinin çok geniş ve engin olduğunu biliyordu. Bunun yanın da Allah'ın gazabının da aynı ölçüde şiddetli ve çetin olduğunu da farkındaydı. Şayet bu bilinç olmamış olsaydı ne Hiz. Âdem o kapıyı çalardı ne de Allah kulunun pişmanlığını kabul ederdi. Bunun yanında Hiz. Âdem yaptığı hatadan dolayı, nefesine mağlup olup gurura, kibire kapılmamış, şeytanın düştüğü büyüklenme hatasını yapmadığından, Allah'ın sevgili bir peygamberi olmuştur. Hatadan sonra pişmanlık duymak yerine, o hatalara meşrutiyet kazandırmaya çalışmak, şeytanın özelliğidir. Bu özellik onun cennetteki makamının kaybolmasının yanında ebedi olarak lanetlenerek, Allah'ın huzurundan kovulmasına sebep olmuştur. Böyle bir talihsizliğe düşmemek için insanlığın atası olan Hiz. Âdem'in yaptığını yaparak, hem Allah'ı razı etmeliyiz hem de şeytana muhalif olduğumuzu fiillerimizle göstermiş olmalıyız. Hiz. Nuh (a.s)'da iman etmemiş olan çocuğunun kurtuluşu için dua ettiğinde Allah onun bu duasının doğru olmadığını haber verince, kemal-i edeple Allah'tan af dilemiştir.

وَنَادَى نُوحٌ رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ إِنَّ ابْنِي مِنْ أَهْلِي وَإِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَأَنْتَ أَحْكَمُ الْحَاكِمِينَ قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْأَلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّي أَعْطُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ قَالَ رَبِّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ أَنْ أَسْأَلَكَ مَا لَيْسَ لِي بِهِ عِلْمٌ وَإِلَّا تَغْفِرْ لِي وَتَرْحَمْنِي أَكُنْ مِنَ الْخَاسِرِينَ

“Nuh Rabbine dua edip dedi ki :Ey Rabbim ! şüphesiz oğlumda ailemdendir. Senin vaadin ise elbette haktır. Sen hakimler hakimisin. Allah buyurdu ki: Ey Nuh! O asla senin ailenden değildir. Çünkü onun yaptığı kötü bir iştir. O halde hakkında bilgin olmayan bir şeyi benden isteme. Ben sana cahillerden olmamanı tavsiye ederim. Nuh

²⁰³ Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'an*, (çev. Kerim Aytekin, Hasan Karakaya), Hisar Yay., İstanbul, 1996, IV, 27; Zuhaylî, age., IV, 458.

*dedi ki: Ey Rabbim! Ben senden hakkında bilgim olmayan şeyi istemekten sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve esirgemezsen ben ziyana uğrayanlardan olurum.”*²⁰⁴

Hiz. Nuh; Ey Rabbim! Oğlum, ailemin bireylerinden biridir. Sen ailemin kurtulacağım bana vaat etmiştin. Senin vaadin gerçektir. Senin hükümlerinin en yerinde hükümler olduğu kesindir. Verdiğin her hüküm mutlaka bir gerekçeye, bir ön tasarıya dayanır. Hiz. Nuh, yüce Allah’a böyle seslenirken yüce Allah’tan, ailesini kurtaracağına ilişkin vaadini yerine getirmesini istediğini belirten bir dil kullanıyor. Yüce Allah’tan bu vaadine ve bu hükmüne ilişkin hikmetini gerçekleştirmesini diliyor. Yüce Allah, Hiz. Nuh’un bu isteğine hemen cevap veriyor. Bu cevapta kendisine aklından çıkarmış görüldüğü şu önemli gerçeği hatırlatıyor: Senin kurtuluşuna eren değil yahut senin dininin mensubu olan dininden değil, onun kurtulmasını benden isteme çünkü o kâfirdir. Kâfirler için asla kurtuluş yoktur. Yüce Allah’ın katında, O’nun dininde ve değerlendirme terazisinde aile birliği, soy ve kan bağı ortaklığına değil, inanç ortaklığına dayanır. Bu delikanlı mümin olmadığına göre Hiz. Nuh’un ailesinden değildi. Çünkü Hiz. Nuh, mümin bir peygamberdi. Hiz. Nuh’a verilen bu cevabın dili kesin, açıklamalı ve vurguludur. Hatta oldukça serzenişli, paylamalı ve azarlayıcıdır.²⁰⁵

Yüce Allah bu ayetler de, bu dinin son derece önemli bir gerçeğini ifade ediyor. Bütün bağların kendisine bağlandığı kulpu, ana halkayı tanıtıyor bize. Bu ana halka, inanç halkasıdır. Fertleri birbirine bağlayan budur; yoksa soy bağı, kan bağı değildir. Ne onun seninle bir bağı var ve ne de senin onunla bir bağın var. İsteddiği kadar soyca senin oğlun olsun. Çünkü aranızda bulunması gereken ana halka kopuktur. Bu halka kopuk olduktan sonra aranızdaki hiçbir ilişkiden, hiçbir bağdan söz edilemez. Yüce Allah’ın bu sert cevabı üzerine Hiz. Nuh, kendisi gibi mümin bir kuldan bekleneceği gibi, ürperiyor, titremeye başlıyor. “Acaba Rabbime karşı bir kusurum mu oldu?” Endişesine kapılıyor. Bu endişe ile Rabbine dönüyor, O’nun dergâhına sığınarak affını ve merhametini diliyor. Bunun üzerine yüce Allah’ın rahmeti Hiz. Nuh’un imdadına yetişerek kalbine huzur serpti; kendisine ve soyundan gelecek olan iyi kullara bereket ve mutluluk yağdırdı. Fakat soyunun öbür kanadı, yani kötülerini ise acıklı bir azaba çarpılacaktır.²⁰⁶

وَذَا النُّونِ إِذْ ذَهَبَ مُغَاصِبًا فَظَنَّ أَنْ لَنْ نَقْدِرَ عَلَيْهِ فَنَادَى فِي الظُّلُمَاتِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ

²⁰⁴ Hud, 11/45-46-47.

²⁰⁵ Razî, age., XIII, 41-42; Celaleyn, age., II, 142.

²⁰⁶ Kutup, age., VI, 81.

“Zünnun’u da (Yunus’u da zikret). O öfkeli bir halde geçip gitmişti; bizim kendisini asla sıkıştırmayacağımızı zannetmişti. Nihayet karanlıklar içinde: “Senden başka hiçbir tanrı yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben zalimlerden oldum diye niyaz etti.”²⁰⁷

Hiz. Yunus kavminin iman etmemesine öfkelenerek, kavmine öfkeli bir halde ayrıldı. Fakat Hiz. Yunus (a.s)’un bilmediğı bir şekilde tövbe etmeleri sebebiyle bu azap onlara gelmedi. Hiz. Yunus (a.s) Allah’ın hükmünden hoşlanmadığı için yahut Rabbine öfke beslediğı için ayrılmamıştı. Aksi takdirde peygamber bir yana, normal bir kişiden bile beklenmeyen büyük bir günah işlemiş olurdu. Hiz. Yunus (a.s) Rabbinin rızası için öfkelenmişti. Nefsini zalimlerden olmakla tavsif etmesi de buna delildir. Bu görüş müfessirlerin çoğunluğunun görüşüdür. *“Bizim kendisini asla sıkıştırmayacağımızı sanmıştı.”* Yani balığın karnında ona darlık vermeyeceğimizi yahut ona ceza ile hükmetmeyeceğimizi zannetmişti. Sonunda karanlıklar içinde şöyle niyaz etti: *“Senden başka hiçbir ilâh yoktur. Seni tenzih ederim.”* Yoğun karanlıkların derinliğinde yahut üç karanlığın yani balık karnının, denizin ve gecenin karanlığı altında Rabbine dua etti: *Seni tenzih ederim ya Rabbi! Sen tek ilahsın. Senin hiçbir ortağın yoktur. Sen dilediğini yaparsın. Dilediğine hükmedersin. Yerde ve gökte hiçbir şey seni aciz bırakamaz. “Gerçekten ben zalimlerden oldum.”* Senden emirsiz veya senden izinsiz çıkmakla nefsinde zulmedenlerden oldum. Bunun üzerine biz de onun duasını kabul ettik. Balığın karnında gerçekten ben zalimlerden oldum diyerek Hiz. Âdem ve Hiz. Nuh gibi suçunu kabul etti. Karanlıklar içinde kalan insan, hatasını anlayıp tesbih ve tövbe eden kurtuluş kapısını aralamaktadır. O’nun tesbih ve tövbesi Allah’ın yardımını, merhametini, rahmetini ve lütfunu harekete geçirir. Yani pişmanlık ve tövbe izhar ettiği duasına icabet ettik. Onu kederden kurtardık. İşte biz müminleri böyle kurtarıyoruz. Yani Hiz. Yunus (a.s)’u balığın karnından ve karanlıklardan çıkarttık. Onu sıkıntı ve dertten kurtardığımız gibi bizden yardım diledikleri ve rahmetimizi istedikleri zaman sadık müminleri de kurtarıyoruz.²⁰⁸

Allah’ın lütuf ve rahmetinden biri de Allah’a yalvaran ve O’nun yardımını isteyen kimsenin kurtuluşu sadece Hiz. Yunus (a.s)’a özel bir durum olmamasıdır. Bu kurtuluş Allah’a yalvaran ve O’nun rahmetini talep eden bütün müminlere şamildir. Zira Cenab-ı Hak, önceki amelleri sebebiyle onları kederlerinden kurtarır. Bu lütuf Allah’ın kulu

²⁰⁷ Enbiya, 21/87.

²⁰⁸ Celaleyn, II, 440; Zuhaylî, age., IX, 107-108; Bayraklı, age., XII, 507-508.

Yunus'u himaye etmesinin gereğidir. Allah, onun hakkıyla kulluk etmesini gözetmekte ve daha önce yaptığı ibadetin hakkını korumaktadır. Allah, nerede olursa olsun dua edenlerin duasına icabet eder.²⁰⁹

Seyyid Kutup da bu konuda şunları söylemektedir: Hz. Yunus, peygamberliğin yükümlülüklerine sabre dememiş, milletin inanmaması yüzünden canı sıkılmıştı. Davet sorumluluğunu bir kenara bırakmış, öfkeyle bulunduğu yeri terk etmişti. Göğsü daralmış ve canı sıkılmış olarak çekip gitmişti. Bunun üzerine yüce Allah onu öyle bir sıkıntıya sokmuştu ki, yalanlayanların verdiği sıkıntılar bunun yanında çok basit kalırdı. Eğer Rabbine dönmeseydi, kendisine, davetine ve görevine karşı haksızlık ettiğini, zulüm işlediğini itiraf etmeseydi, yüce Allah onu bu sıkıntıdan kurtarıp düze çıkarmayacaktı. Ama ilahi güç onu korumuş ve kendisini kuşatan sıkıntıdan kurtarmıştır.²¹⁰

Sonuçta başta Allah'ın rızasına ve cennete giden yol oldukça sıkıntılı ve meşakkatlidir. Bu yola girildiğinde maddi ve manevi sıkıntılara göğüs germek gerekir. Şayet insan olmanın verdiği zaafılarla karşılaşılırsa, hemen pişmanlık duyup Allah'ın af ve merhamet kapıları çalınarak hatadan vazgeçmek gerekir. Hatada ısrar etmek ne bir peygambere ne de sıradan bir kula yakışmayan bir davranış şeklidir. Diğer taraftan hatasını anlayıp suçunu itiraf ederek tövbe etmenin önemi de burada anlatılmaktadır.

²⁰⁹ Zuhaylî, age., IX, 110.

²¹⁰ Kutup, age., VII, 299-300.

İKİNCİ BÖLÜM

TASAVVUFTA NEFİS VE NEFİS MUHASEBESİ

1. TASAVVUFTA NEFİS KAVRAMI

Tasavvuf'un pek çok tanımı yapılmıştır. Bunlardan bazıları şunlardır: “Kötü huyları terk edip, güzel huylar edinmektir”; “Hak ile birlikte ve O’nun huzurunda olma halidir”; “Tasavvuf, baştanbaşa edeptir”; “nefisten fani, hak ile baki olmaktır”; “Hakk’ın seni sende öldürmesi ve kendisiyle diriltmesidir”; “temiz bir kalp, pak bir gönül sahibi olmaktır”; “herkesin yükünü çekmek, kimseye yük olmamaktır”; “kimseden incinmemek, kimseyi incitmemektir.”¹ Tasavvuf; zühdü, güzel ahlakı, kalp temizliği, nefisle mücadele, Allah’a tam teslimiyet, rabbanîliktir.²

Başka bir tanımda tasavvuf; zühd-ü takva ile ruhu temizlemek, kendi varlığını Allah’ın sevgisinde eritmek, kalbini bütün masivadan boşaltıp Hakka tahsis etmek, kendini yok bilip Allah’ın varlığını yaşamak, onun bütün emirlerine uymak, yasaklarından kaçınmak ve böylece en büyük mutluluk olan Allah’ın cemalini müşahedeye erip, rızasına nail olmaktır. Yani kişiye Allah’ı görürmüşçesine ibadet etme hazzına erişmesinin yolunu gösteren ilimdir. Tasavvuf’un gayesi insanı Kur’an’ın bahsettiği miraci faaliyete istiğrak ettirmektir. Bu faaliyetin Allah’ın en güzel tecellilerini bize sunacağı için Allah aşkını beraberinde getireceği muhakkaktır.³

Tasavvufta Nefs lafzı, kayıtsız olarak zikredildiğinde ne varlık ne de cisim murat olunur. Neftsen maksat, kulun mazmun (çirkin) fiil ve ahlakını kastedilir. Kulun çirkin vasıfları ikidir: a) günahlara ve şeraite muhalefetleri gibi, onun kesp ettiği, b) kişinin çirkin ahlaklarıdır. O ahlaklar temelinde çirkindirler, ne zaman kul o ahlakları müspet yönde tedaviye uğraşırsa, mücadele neticesinde o ahlaklar o kuldan gider.⁴

Tasavvufi olarak nefis, Keşanî’nin ifade ettiği gibi kendisinde irade, hareket, his ve hayat kuvveti bulunan latif, buharlı bir cevherdir. Kötülüğü emreden manasında anlaşıldığı gibi, Allah tarafından insana üflenene ruh-ı rahmani, ilahi ben manasında da

¹ Canbulat, age., “*Tasavvuf mad.*”, 634.

² Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007, 23.

³ Ateş, Süleyman, *İslam Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 2004, 11; Canbulat, age., “*Tasavvuf mad.*”, 634; Öztürk, Yaşar Nuri, *Tarih Boyunca Tasavvufi Düşünce*, Sümer Mat., İstanbul, 1974, 19.

⁴ Kuşeyrî, İmam Ebul Kasım Abdullah Kerim el-Kuşeyrî Havazin bin Abdülmelik, *Risale-i Kuşeyrî*, (çev. Ali Aslan), Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2006, 150.

kullanılmıştır.⁵ Nefs, kulun kötü ve günah olan hal ve huyları, behimi, hayvani ve sufli arzularının kaynağıdır.⁶

Nefs, beden kalıbına tevdi edilen ve kötü huyların mahalli sayılan latifedir. Sufilere göre nefis; kula ait vasıflardan illetli olanları, insanın kötü huy ve fiilleridir. İnsanın illetli fiilleri ise iki türdür. İradesiyle kazandığı günah, isyan gibi yasaklar ile nefsin aşağı ve bayağı huyları kibir, öfke, kin, haset gibileridir. Nefsin kötülüklerinden en çetini ve en zoru nefsin bu gibi şeylerin güzel olduğu vehmine kapılmasıdır. Yaptığı çirkin fiilleri beğenmesi, kendisinin bir değerinin olduğunu sanmasıdır. Tasavvufta bu durum gizli şirk sayılmıştır.⁷

Nefs; benliğin çirkin kötü ve isyankâr davranışlarına denir. Bedensel istek ve arzuların tümünü kapsar. Nefsin özelliklerine gelince; yalancılık, zulüm, gurur, şehvete aşırı düşkünlük, öfke, kin, cimrilik vs. gibi Yüce Yaratıcıyı tanımayan nankör, kendi varlığını her şeyin üstünde tutan, hep kötülüklerle çalışan tutumuyla yanılığın kaynağıdır. Nefs, insan yaratılışının negatif kutbunun temsilcisi ve Cenab-ı Allah'ın celal sıfatının görüntüsüdür.⁸ Bundan dolayı insanın fıtratına aykırı her davranışın kaynağı olarak nefis gösterilir. İnsandaki bu duygu kişiye günü birlik hazların ve zevklerin peşinde olmayı telkin ederek insanı yaratıcısına karşı muhalefet etmeye sevk eder. Bu şekilde yaratılış gayesinden uzaklaştırarak insana kişiliğini ve kimliğini kaybettirir.

Tasavvuf ıstılahında, 'nefs' kavramıyla nefsin çeşitli bölümlerinden en aşağısı kabul edilen ve kötülüğü emreden nefsi emmare kastedilmiştir. Bu manada nefis, kötü huyların ve erdem dışı davranışların ortaya çıkmasının, hayır ve iyilikten uzaklaşmanın sebebidir. İnsanın manevi yaşamdan uzaklaşmasının, dünyanın maddi yanına dalmasının failidir. Nefs, cahil ve zalim olduğu için her türlü çirkin söz ve davranış bu cehalet ve zulümden kaynaklanır.⁹

Yukarıdaki tanımlardan hareketle nefis; insanın fıtratına aykırı, Allah'ın rızasından uzak, insanın başta kendisine ve çevresine zarar verebilecek kötü, çirkin ve sufli arzu ve istekleri, insana sadece kötü fiilleri dayatmaya çalışan gücün kaynağı

⁵ Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Anka Yay., İstanbul, 2005, 472.

⁶ İbn Haldun, *Tasavvufun Mahiyeti*, (çev. Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İstanbul, 1977, 345.

⁷ Yılmaz, Hasan Kamil, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007, 341.

⁸ Kaynak, Mesut, *Kur'an'da Sevgi*, Yay Mat., İstanbul, 2000, 163.

⁹ Kasaboğlu, Abdurrahman, *"Yusuf ve Züleyha açısından Kur'an da Nefs-i Emare Kavramı Freud'un "id" Kavramıyla bir Mukayese"*, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara, 2006, Sayı 17, 61.

olarak tanımlayabiliriz. Zaten mutasavvıflar, bulundukları duruma göre herkes kendince bir tanım yapmıştır. Burada ortak olan özellik nefsin kötülük ve çirkinliklerin kaynağı olarak tanımlanmasıdır.

2. TASAVVUFTA NEFİS MUHASEBESİ

Kul, sağ-salim sabaha çıkıp sabah namazını kıldı mı nefsinin karşısına almalı, kendi hesabına ticaret yapacak ortağına malını teslim ederken şartlar koşan bir tüccar gibi bir takım şartlar koşmak üzere ona: “Bak benim ömrümden başka sermayem yoktur, ömür tükendikçe sermayede tükeniyor. Ticaretten ve kazançtan umudum kesiliyor. Bu yeni günde Allah bana müsaade verdi, ecelimi geri bıraktı, bugün bana hayatımı lütfetti. Eğer beni öldürseydi salih ameller yapabileyim diye bir günlüğüne beni dünyaya geri göndermesini isteyecektim! Öyle ise ey nefsim! Farzetki canım alındı, sonra geri döndürüldüm, aman aman sakın bu gününü heder etme. Her nefes, karşılığı olmayan birer cevherdir. Tembelliğe, atalete, gevşekliğe, istirahataya meyletme. Bir gün yirmi dört saattir.¹⁰ Bu saatlerin her bir dakikasını en kıymetli bir şekilde kullanmak gerekir. Aksi takdir de mahşerde kitap önümüze konulduğunda, yaptıklarımızla karşılaşınca ne yapacağımızı bilemeden şaşırıp kalırız.

وَوُضِعَ الْكِتَابُ فَتَرَى الْمُجْرِمِينَ مُشْفِقِينَ مِمَّا فِيهِ وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَالِ هَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا وَوَجَدُوا مَا عَمِلُوا حَاضِرًا وَلَا يَظْلِمُ رَبُّكَ أَحَدًا

“Kitap ortaya konmuştur. Suçluların, onda yazılı olanlardan korkmuş olduklarını görürsün. ‘vay halimize derler, bu nasıl kitapmış! Küçük büyük hiçbir şey bırakmaksızın (yaptıklarımızın) hepsini sayıp dökmüş!’ Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır. Senin Rabbin hiç kimseye zulmetmez.”¹¹

Allah, bunun için sık sık kullarını yaptıklarından sorguya çekeceğini belirtiyor. ¹²“وَلْتَسْأَلَنَ عَمَّا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ”¹²“Yaptıklarınızdan mutlaka sorumlu tutulacaksınız.”

Gönül gözleri gören kimseler, zikrettiğimiz ayeti delil göstererek, Allah’ın kullarını gözetleyici olduğuna, kulların yakında pek çetin sorguya çekileceklerine, zihinlerinden geçirdiklerinden bir anlık düşüncelerinden bile sorgulanacaklarına istidlalde bulunmuşlardır. Onlar kendilerini bu tehlikelerden kurtaracak şeyin sürekli muhasebe, doğru murakabe, soluklarında ve hareketlerinde nefsin yakasına yapışmak,

¹⁰ Gazâlî, age., IV, 794.

¹¹ Kehf, 18/49.

¹² Nahl, 16/93.

zihinlerinde geçenlerden ve her anında onu sorguya çekmektir. Hesaba çekilmeden önce nefisini hesaba çekenin kıyamette hesabı hafif, sorgu anında cevabı hazır ve son karargâhı mamur olur.¹³

Her nefse yaptığıyla nîgahban olan, her organı, işlediği ile denetleyen, gönüllerden geçen gizli niyetlere muttali olan, kullarının depreşen hatıralarına vakıf bulunan, ister hareket etsin ister sakin bulunsun yerde ve göklerde ne varsa zerre miktarı bilgisi dışında kalmayan, ne kadar gizli olursa olsunlar az-çok, değerli-değersiz, çöp kadar bir amel için bile sorguya çekecek olan, az da olsa kullarının taatlarını kabul etme faziletini gösteren, ne kadar çok olursa olsun kullarının günahlarını af eden Allah, kullarından her nefsin ne hazır ettiğini, önceden gönderdikleri ile gönderemediklerini bilsin diye sorgulayacak. Böylece herkes dünyada mücahede, muhasebe ve murakabeden sonra da Allahütealâ'nın, insanların değersiz sermayesini kabul etme lütfünü göstermeseydi, zarar edip gideceğini anlardı.¹⁴

Nefsi iyi tanımadan onunla mücadelede başarılı olmak mümkün değildir. Yaratılış icabı insan nefsini sever, hatta ilk önce yalnız kendini sever. Başka her şeyi nefsine feda eder, mabuda layık bir tarzda nefsini metheder. Mabut gibi onu hatasız ve kusursuz olarak görür. Elden geldiğince kusurları kendine layık görmez ve kabul etmez, kendini över, göklere çıkartır. Nefsini bir avukat gibi savunur. Temize çıkarmaya çalışır.¹⁵ İşte böyle insanlar nefislerini ayıp ve kusurlarına karşı kör, sağır ve dilsiz olurlar. Nefsinin her ne kusuru olursa olsun mutlaka ona bir masumiyet urbası giydirir. O urbanın altında nefsini çevresine güzel göstermeye çalışır. Bu tip insanların ahirette ki hesap ve kitap işleri, dünyadaki kadar kolay olmayacaktır.

İnsan nefisle beraber insan olduğu zaman kıymetlidir. İnsan da şayet nefis olmasa, melekten bir farkı kalmaz. Hâlbuki insanlık mahiyeti nefisle beraber tamam olmaktadır. İnsan var olan nefisten dolayı imtihan edilmekte ve sorguya çekilmektedir. Böylece insanların dereceleri ortaya çıkmaktadır. Unutmamak gerekir ki, büyük zatlar, mübarek bir nefis taşıdıklarından değil, nefisleriyle Allah'ın emrettiği şekilde mücadele ettiklerinden dolayı büyük olmuşlardır.

Ahirette hesabı hafif olanlar, dünyada iken nefislerini daima muhasebe eden bir topluluktur. Tartıları ağır gelecek olanlarda, dünyada iken sürekli kendilerini tartanlar

¹³ Gazâlî, IV, 792.

¹⁴ Gazâlî, IV, 791.

¹⁵ Döğen, Şaban, *365 Günde İslam*, Gençlik Yay., İstanbul, 2000, 307.

olacak. O gün gerçek ve kusursuz tartı konacak ve sadece hakta olanların terazîsi ağır basacak, nefis muhasebesi ise ancak vera (Allah korkusu) ile olur.¹⁶ Allah korkusundan yoksun, ahirette ki kitaptan, hesaptan, mizandan, sırattan habersiz birinin de vera sahibi olması düşünülemez. Bu durumdaki bir insan tek kanatlı kuş gibidir. Gökyüzünün özgür dünyasında uçamaz, özgürlüğe kanat çırpamaz. Çünkü bir kanadı eksiktir. İşte mümin için özgürlük ülkesi olan ahiret, tek kanatlı (sadece dünya buutlu) düşünen, hal ve hareketlerini buna göre ayarlayanların ülkesi olmayacaktır.

İnsanın eksilme ve noksan içinde olması, içinde bulunduğu gaflet halindendir. Gaflet ise nefsin türlü afetlerinden doğar. Nefs, daima hareket etme tabiatı üzere yaratılmış, Allah tarafından da daima en büyük imtihanı olan sükûnete çağrılmıştır. Çünkü nefis ancak sükûnete erip, kendi güç ve engellenmesinden beri kaldığı ve mevlasına muhtaç olduğunu bildiği zaman istikamet bulabilir.¹⁷

Nefse muhalefet etmek ibadetin başıdır. Kişi nefsiyle olmayıp, her işi hakkın emriyle, hakkın rızası için tutmalıdır. Nefse muhalefet etmek öyle bir şey ki, nefis ondan hazlana, o şey her ne kadar mübah ve şer'an caiz ise de, o şeyden uzaklaşmak gerekir. Ta ki nefse muhalefette bulunulsun.¹⁸ Meşayih'a İslamın ne olduğu sorulduğunda, onlar nefsi muhalefet kılıcıyla kesmektir diye cevap vermişler. Ala; nefis su-i edep üzerine yaratılmıştır. Oysa kul da edepten ayrılmamak üzere yaratılmıştır. Nefis, tabiatı icabı muhalefet meydanında gezer. Kul onu, iradesinin hakkını vererek kötü isteklerinden çevirir. Öyleyse onun dizginini bırakan onun yaptığı fesada ortakır.¹⁹ Nefsi terk edip onu aşmak ise farzdır. İnsanın başına gelen her bela, nefsiyle olan ilişkisinden gelir. Nefsin elinden kurtuluş gerçekleştiği zaman, şanı yüce Hakkın dışındakilerden kurtuluş gerçekleşmiş olur. Hatta putlara tapanlar dahi kendi nefislerine tapmaktadır. İnsan nefsi terk ettiği zaman, rahata erer, huzura kavuşur.²⁰

Meşayikı kiramdan birçoğu kulluk yolunda nefis muhasebesi yolunu seçmişlerdir. Her gece yatmadan önce o gün yapmış olduğu işlerini, sözlerini, hal ve hareketlerini, düşüncelerini, her birinin nedenini anlar. Aziz ve gaffar olan yüce Allah'a

¹⁶ El-Mekkî, Ebu Talip, *Kütü'l-Kulub (Kalplerin Azığı)*, (trc. Muharrem Tan) İz Yay., İstanbul, 2004. I, 265.

¹⁷ El-Mekkî, age., I, 292.

¹⁸ Seyyid, Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf Sözlüğü (İstilahat-ı İnsan-ı Kâmil)*, (çev. İhsan Kara), İnsan Yay., İstanbul, 2008, 1123.

¹⁹ Kuşeyrî, age., 224.

²⁰ İmam Rabbani, Ahmet bin Abdullah bin Zeynelabidin es-Sahandi el Faruki, *Mektubat* (çev. M. Metin Zirek), İstanbul, 2006, 276.

yönelip, yalvararak, tövbe ve istiğfar ile kusurlarını ve kötülüklerini affettirmeye çalışırlar. İbadetlerinin ve iyiliklerinin yüce Allah'ın ihsanına ve tevfikine bağlı olduğunu bilirler. Nasip ettiği salih ameller için yüce Allah'a ham ve şükürlerle meşgul olurlar.²¹

Nefsin azgınlıklarıyla mücadele edebilmek için mutlaka, meşayıkın yaptığı gibi günü gününe nefsin ayıplarıyla ve kusurlarıyla yüzleşmek gerekir. Yapılan kusurlardan dolayı Allah'tan af ve afiyet dilerken, bir daha benzer kusurların sadır olmamasına dikkat edilmelidir. Aksi durumda nefsin dizgini elimizden kurtulursa, bir daha onu, olması gereken yerdeki istikamete sokmak oldukça zorlaşacaktır. Bunun neticesinde başımızdan belalar ve musibetler hiç eksik olmayacaktır. Bundan dolayı nefsin azgın isteklerine karşı koymak ve bütün gücümüzle ona hâkim olmaya çalışmalıyız.

Nefse hâkim olmak; arzu ve isteklerine veya öfkesine hâkim olmak, sabretmektir. Nefisle mücadele dünyevi muharebeden göç etmektir. Nefsini bilen yani kendisini acz ile noksanlıkla, bilgisizlikle, yoklukla bilen rabbini bilir. Yani rabbinin kudretiyle, yüceliğiyle, kemaliyle, bilgisiyle, varlığıyla bilir. Nefse hâkim olmanın ilk adımı onu her an hesaba çekmemiz, her hesabında dikkatlice murakabe etmemizdir. Ondan gelen her sesi titizce incelememiz gerekir. Eğer içten gelen bu ses Allah rızasına matuf ise, ölümle yarışır ve onu biran önce elde edebilmek için çabalar. Eğer Allah rızasından başka bir şey ise, hiç vakit kaybetmeden o sesi yok etmeye çalışmamız gerekir.²² Çünkü Allah bizim her düşündüğümüzü ve yaptıklarımızı gözetleyip muhafaza etmektedir.

أَقْمَنُ هُوَ قَائِمٌ عَلَى كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ

*“Herkesin kazandığını gözetleyip muhafaza eden, (hiç böyle yapmayan gibi olur mu?) Onlar Allah’a ortak koştular.”*²³

Burada murakabe, kulun her halini Allah'ın görüp bildiğini, içinden geçenlere vâkıf olduğunu düşünmesi ve sürekli olarak bu düşüncede kalmasıdır. Gerçek murakabe bütün çaba ve iradesiyle kendisini gözetleyeni düşünmektir. Muhasebe ise, kulun geçmiş günahlarını düşünüp iyiliklerinin mi kötülüklerinin mi çok olduğunu, ömrünü nasıl geçirdiğini hesap etmesidir. Bu işlem bazen amelden sonra, bazen de tahzir (nefsi sakındırmak) için amelden önce yapılır. Muhasebe gelecek içindir. Geçmiş için olmaz.

²¹ İmam Rabbani, age., 578.

²² El-Mekkî, age., 298; Cebecioğlu, , age., 472.

²³ Ra'd, 13/33.

Çünkü kul eksik ve fazlasını, kar ve zararını hesap için geçmişini ve bugününü düşünürse bundan sonraki işlerini ona göre düzenler.²⁴

Muhasebe ve murakabe işini yaparken (nefsi hesaba çekerken), bu işi ertelemek gerekir, çünkü biz biliyoruz ki, ölüm insanı ansızın yakalar, nerede, ne zaman, nasıl, ne şekilde insanla karşılaşacağı belli değildir. Aynı zamanda bizim için geçmiş yoktur, gelecek ise henüz gelmemiştir. Sadece bizim için nefes alıp vermiş olduğumuz zaman dilimi vardır. O zaman dilimini ne kadar iyi değerlendirirsek o kadar isabetli davranış sergilemiş oluruz.

3. NEFSİN KÖTÜ SIFAT VE ÖZELLİKLERİ

Cenab-ı Allah'ın özenle, ölümsüz olarak yarattığı ve halifelik görevi verdiği insan iki unsurdan ibarettir. Madde yönü ile madde ötesi tarafı benliğidir. Benlik, ilahi bir hikmetle yaratılan madde ötesi manevi şahsiyetimiz, kişiliğimizdir. Hayat, tabiat, huy, akıl, gönül, irade, düşünce gibi çeşitli unsurlarıyla bizdeki benlik duygusu ve insanın özü. Benlik iki kısımdır. Bir parçasını nefis, diğer bir parçasını da ruh teşkil etmektedir. İşte birbirinin zıddı bu iki yönümüzle dünya planında ya aşağılara ineceğiz ya da yükseltilere çıkarak yükseleceğiz.²⁵

İnsanların dünya ve ahiret saadetinin önünde ki en büyük engel nefistir. Zaman zaman insanı bir dost kılığında, zaman zaman da insanı büyük tehlikelere karşı koruma adı altında hep kötülüğe sevk eder. Bunu yaparken de asla düşman kılığına girmez. Hep masumiyet peçesi altından, insanın karşısına çıkar, böylece insanı her defasında mağlubiyetler yaşatır. Mevlana hazretleri de insanın akıllı ve irade sahibi olduğunu, cansız bir varlık olmadığını hatırlatarak, kötülükler konusunda duyarlı olmak gerektiğini aşağıdaki beyitlerinde belirtmiştir.

Kötülükten pişmanlık duyarsın kendi tercihinle doğru yola yönelirsin.

Bütün Kur'an emir ve nehyidir, korkutmadır,

Mermer taşa emredildiğini kim gördü, hiçbir bilgin, akıllı bunu yapar mı?

Kerpice veya taşa öfkelenip kinlenir mi?

Ey ölümler veya acizler şöyle yap, böyle yap dedim, niçin yapmadın denir mi?²⁶

²⁴ Ateş, Süleyman, *İslam Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 2004, 254-257.

²⁵ Kaynak, Mesut, age. 163.

²⁶ Mevlana, age., 673.

Kur'an hayat sahibi, canlı, iyiyi, kötüyü bilen, kârının ve zararının ne olduğunun farkında olan insana inmiştir. Şayet bu insan Kur'an'dan habersiz, Allah'tan gelen kutlu mesaja karşı sağır ve kör olursa, ölümler gibi veya cansız, şuursuz bir mermer hükmündedir. Allah bizden bir takım şeyler istemişse, mutlaka o istekleri yapabilecek gücü kudreti ve hazinayı beraberimizde yaratmıştır. İşte yaratılan bu hazinenin hakkının verilmesini bizden istemektedir.

Dünyada bizi Allah'tan, Rasûlullah'tan ve cennetten uzaklaştırıp, bizi şeytana ve cehenneme yaklaştıran, nefsin temel özelliklerine işaret etmeye çalışacağız. Bu özellikler genel itibarıyla, açık ve gizli şirk, riya, kibir, zulüm, eziyet etme, yalancılık, küfür, şehvetperestlik, haset, kıskançlık, cimrilik, heva ve heveslerin peşinde koşma, alaycılık, dedikodu, öfke, kin, nefret, çıkarıcılık, vefasızlık, ihanet gibi özelliklerdir. Bu kötü özellikleri üzerinde taşıyan bir insanın mutlaka nefis muhasebesi yaparak, nefsiyle hesaplaşıp, nefsinin bozulan ayarlarını düzeltmesi ve asli fitratına dönmesi gerekir.

3.1. Açık Şirk, Allah'a Ortak Koşma

Tevhid; Allah'ın bir olduğuna, zatında ve sıfatlarında ortağı ve benzeri bulunmadığına, bütün varlık âlemi, bütün zerrelere ile şahitlik etmektir. Bu husus peygamberler tarafından haber verilmiştir. Bütün hakiki dinler, Allah'ın bir olduğunu insanlık âlemine tebliğ etmiştir.²⁷ Bu bir olan Allah'a denk güçler ve kuvvetlerin varlığına inanmak, insanı affedilmez bir küfre sürükler. Allah'ın rahmet kapılarının, af kapılarının tamamen kapanmasına sebep olur.

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا

*“Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Ondan başka günahları dilediği kimse için bağışlar. Kim Allah'a ortak koşarsa büsbütün sapıtmıştır.”*²⁸

Şirk; mutlak yaratıcı kudret'e karşı ortak tanımadır. Cenab-ı Allah birdir, eşi benzeri, ortağı yoktur. Hiçbir şeye de muhtaç değildir. Müşrikler yani Allah'a ortak koşanlar ateist değildir. Allah'ı inkâr etmezler; ancak Allah'a ortak tanırlar. Kur'an'da belirtildiği gibi Cenab-ı Allah katilin bile günahlarını dilerse affedebilir. Ancak şirkin affı kesin olarak yoktur.²⁹ Ne yazık ki günümüzde insanlarımız bilerek veya bilmeyerek, bu kötü akıbete uğramaktadırlar.³⁰ Başta ramazan ayında, bayramda, seyranda da veya

²⁷ Karakaya, age., 312.

²⁸ Nisa, 4/116.

²⁹ Kaynak, age., 185.

³⁰ Bursevî, age., V, 632.

kendileri için önemli bir günde yatırımlara, türbelere, medyumlara, falcılara, önemli şahsiyetlerin kabirlerine giderek, Allah'tan beklemeleri ve istemeleri gerekenleri, buralardan isteyerek şirke giriyorlar. Allah'ın bir olduğuna zatında ve sıfatlarında ortağı ve benzeri bulunmadığına bütün varlık âlemi bütün zerrelere ile şahitlik etmektir. Bu husus peygamberler ve kitaplar tarafından haber verilmiştir.

Şirk bağışlanmaz ancak (iman ve tevhit ile) şirkten tövbe edilirse bağışlanır. Şirk ve küfrün dışında kalan bütün günahlar bağışlanır. İster sahibi tövbe etsin ve isterse tövbe etmesin. Lakin bu günahların bağışlanması herkes için değildir. Allah'ın mağfiret dilediği kimseler içindir. Allah'a şirk koşan haktan sapmıştır ve uzaktır. Çünkü şirk dalalet çeşitlerinin en büyüğüdür. Doğruluktan istikametten en çok uzak olan sapmadır.

Neticede İslam binası işte bu temel üzere kurulmuştur. Yani şirkin çeşitlerinden hiç birini, rengini kabul etmeyen kendini Allah ile kul arasında aracı ve şefaatçi görme ihtimali olan kişileri bile kesinlikle küfrün şumulüne alan, Allah'ın tek olduğu esasına dayanan, saf ve halis tevhit temeline dayanır.³¹

3.2. Zülüm, Eziyet Etme

Zülüm; sözlükte bir şeyi kendine mahsus yerinden başka bir yere koymak, noksan yapmak, sınırı aşmak, doğru yoldan sapmak, meyletmek, hakkını eksiltmek, hakkını vermemek, men etmek ve yapılmaması gereken bir davranışta bulunmak, eziyet, işkence etmek, gaddarlık, bütün kötülüklerin kaynağı anlamlarına gelir.³²

Zülüm Allah'ın kendi sıfatlarından biri olmadığı gibi kullarının da bir sıfatı olamaz ve olmamalıdır. Çünkü Allah Kur'an'ın birçok ayetinde kendisinin âlemlere ve insanlara asla zulmedici olmadığını belirtiyor.³³ Yüce Mevla kendisine yakıştırmadığı bir sıfatı kullarına da asla yakıştırmaz ve uygun görmez. Zaten zulmedicilik sıfatı bir şahıs da varsa bu şahsın Allah'ın ayetlerinden haberi yoktur veya bilerek Allah'a isyan etmektedir. *“Ey kullarım zulmü özüme haram kıldım, onu aranızda dahi haram eyledim. Artık karşılıklı zülüm etmeyiniz.”*³⁴ Yapılan zülüm ister bir şahsa, ister bir hayvana, isterse kendi nefesine olsun yasaklanmıştır. Hatta Allah'a iman ettiği iddiasında bulunan biri, bırakın canlılara zulmü, bitkilere bile haksız yere zulmedilemez.

³¹ İbn-i Haldun, age., 226.

³² İbn-i Teymiye, age., 114; Karagöz, age., 719; Ece, age., 783.

³³ Bkz. Al-i İmran, 3/108-117-182; Nisa, 4/40.

³⁴ Nevevî, age., I, 484.

وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرُ اللَّهُ لَهُ لَا يَأْتِ اللَّهُ بِشَيْءٍ يُصِرُّوا عَلَى مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ

*“Yine onlar ki, bir kötülük yaptıklarında, ya da kendilerine zulmettiklerinde Allah’ı hatırlayıp günahlarından dolayı hemen tövbe istiğfar ederler. Zaten günahları Allah’tan başka kim bağışlayabilir ki? Birde onlar, işledikleri kötülüklerde bile bile ısrar etmezler.”*³⁵

İnsan zulmü ya başkalarına karşı ya da nefesine karşı işler. Zülüm üç kısımdır: 1. İnsan ile Allah arasında vuku bulan zülüm, şirk, küfür, nifak ve isyandır. 2. Kişi ile insanlar arasındaki zülüm haksızlık, hırsızlık, öldürme, iftira vb. günahlar. 3. Kişi ile nefsi arasında zülüm, bu Allah’a karşı görevlerini yapmayan ve insanlara zulmeden kimsenin neticede nefesine zulmetmesidir.³⁶

Allah’a karşı zulüm insanların Allah’a şirk koşmaları veya küfretmeleridir.

İnsanlar arasında ki zulüm; insanların diğer insanlara içinde yaşadıkları topluma ve tabiata, diğer canlılara karşı işledikleri suçlar, haksızlıklar ve tecavüzlerdir. Bu kişi ve kamu haklarının ihlalidir.

İnsanın kendi nefesine zulmü; ya şirke veya küfre bulaşarak olur, ya da inandığı halde Allah’a isyan etmek yani günah işleyerek olur.

Ülkelerin toplumların çöküş sebebi zulümdür. Toplum içinde servetleriyle şımaranlar, ellerine iktidar gücünü geçirenler, adaletle iş göremezlerse zulme saparlar. Zalimler hevalarına (kendi nefislerinin arzularına) uyarlar. Onlar akıllarını yerli yerinde kullanamayan cahillerdir. Tuğyan eden, azıp yoldan çıkan tağutlar da zulüm yapmaktan geri durmazlar. Onlar adalet ölçülerine asla uymaz ve bulundukları konuma veya sahip oldukları güce ve iktidara hak ederek gelmedikleri için bunları korumak için zulme başvururlar.³⁷

*“Zulümden sakının, zira zülüm kıyamet gününde zulmetler halinde gelir. Şuhtan (cimrilik) sakının, zira şuh sizden öncekileri helak etti. Onları kanlarını akıttırmaya, haramlarını helal saydırmaya kadar götürdü.”*³⁸

İyilik ve güzelliğin kaynağı adalet iken kötülük ve çirkinliğin kaynağı zulümdür. Nerede adalet varsa orada insanlar mutlu, huzurlu, yarınları umutludur. Zulmün olduğu

³⁵ Al-i İmran, 3/135.

³⁶ Karagöz, age., 719.

³⁷ Ece, age., 788.

³⁸ Nevevî, age., III, 36.

yerde ise gözyaşı, huzursuzluk, emniyetsizlik ve anarşi vardır. İslam'ın barış ve esenlik anlamına gelmesi bunun için önemlidir. Bundan dolayı Kur'an Allah'ın mutlak adil olduğunu, kullara asla zulmedici olmadığını sık sık vurgulamıştır. Bu bağlamda doğal olarak Allah, kullarından Adil olmalarını ve zulümden sakınmalarını insanlara emretmiştir.

3.3. Cimrilik

Farsça da adı soysuz, alçak anlamına gelen cimri kelimesi Türkçeye geçmiş olup pintilik, hasislik, tamahkârlık, eli sıkıllık, anlamında kullanılmaktadır. “*Şuhl ve buhl*” kelimeleri Arapçada aynı anlamı ifade etmektedir.³⁹ Kur'an'da nefislerin cimriliğinden, cimrilikten nefislerini arındıranların kurtuluşa erişeceğinden, cimriliğin insanın yararına değil, zararına olduğundan bahseden ayetler mevcuttur.⁴⁰ Bu ayetlerden birinde Allah şöyle buyuruyor:

الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ

“Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size cimriliği telkin eder. Allah ise size katından bir mağfiret ve bir lütuf vaat eder. Allah her şeyi ihata eden ve her şeyi bilendir.”⁴¹

Şeytan insana vesvese vererek; malına sımsıkı yapış, onu tut, malını sadaka olarak verdiğin zaman elbet fakir düşersin. Çirkin, kötü şeyleri size emretmektedir. Size cimrilik ve sadaka vermemeyi, amirin memuruna dayatması gibi dayatmakta ve emretmektedir. Allah; infak ettiklerinizin yerine ondan daha çoğunu ve ondan daha fazlasını dünyada vermek ve ahirette de kat kat sevap vermeyi size vaat ediyor. Allah'ın kudret ve fazlı keremi geniştir. İnfaklarınızdan dolayı size vaat ettiği bağışlama ve infakın yerini doldurmaya gücü yeter. İlmi her şeyi hakkıyla bilmeye bağlıdır. Sizin infakınızı gereğince biliyor, bundan dolayı ecir ve sevaplarınızın zayi olması mümkün değildir.⁴²

Cimriliğin iki temel sebebi var: Mal ile ulaşabilecek arzular, bu arzular tul-i emel ile beraber bulunursa mal sevgisi doğar. İnsan yarın öleceğini bilse, belki cimrilik etmez. Ama hayatın uzun süreceğini dünyada daha çok yaşayacağını sanır. Hele evladı, akrabası da çok olursa onların rahatını düşünerek mal sevgisi artar. Çünkü insan

³⁹ Canbulat, age., “*Cimrilik mad.*”, 102; Karakaya, age., 99.

⁴⁰ Bkz. Nisa, 4/128; Haşr, 59/9; Teğabün, 64/16; Al-i İmran, 3/188.

⁴¹ Bakara, 2/ 268.

⁴² Bursevî, age., III, 186-187.

çocuklarının yaşamasını kendi yaşaması sayar. İnsanın atası Hz. Âdem de sürekli hayata kavuşmak için yasak meyveden yememiş miydi? İnsan bireysel ebediliği elde edemeyince üreyen nesil aracılığıyla yaşamak ister. Allah'ın herkesin rızkını garanti ettiğini unutunca çocuklar ve akrabalar için mal biriktirir.

Diğeri, malın kendisini sevmektir. İnsan ömrü boyunca kendisine yeteceğinden birkaç kat fazla mala sahip olduğu, çoğu da olmadığı halde yine malının zekâtını vermeye, hastalansa tedavi olmaya kıyamaz. Parasına, altınlarına âşıktır. Bir gün öleceğini, parasının başkalarına, hatta belki de düşmanlarının eline geçeceğini bilir ama yine de onu harcayamaz. Bir dirhem sadaka vermez. Bu tedavisi güç, hatta olunmaz bir ruh hastalığıdır.⁴³ Unutmamak gerekir ki; “Zenginlik malın çokluğu değil, nefis (kanaat) zenginlidir.”⁴⁴

Cimrilik yaptığımız mal aslında kendimizin değil, o mal mirasçılarımızdır. Mirasçılarımıza daha çok mal bırakabilmek uğruna kendimizi Allah'ın rahmetinden ve mağfiretinden uzaklaştırarak cehenneme sürüklemiş oluruz. Zaten cimrilik yaptığımız mal bizi zengin de etmeyecektir. Aynı zamanda mal konusunda gösterdiğimiz hırs bizim lehimize değil aleyhimize olduğunu Kur'an açıkça haber vermiştir.

وَلَا يَحْسِبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخُلُوا بِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ

“Allah'ın kereminden kendilerine verdiklerini (infakta) cimrilik gösterenler, sanmasınlar ki o, kendileri için hayırlıdır. Tersine bu onlar için pek fenadır. Cimrilik ettikleri şey de kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.”⁴⁵

Cimrilik öyle kötü bir özelliktir ki, bencillğe benzetilebilir. Nitekim bencil insan, maddî manevî her imkânı, kendi kaprislerini tatmin etmek için cimrilik ederek beşeri ilişkilerini keser. Sosyal bağları koparır. Örneğin Sıla-i Rahim; yakınlarla ilgiyi, hediyeleşmeyi, ihtiyaç sahiplerine yardım etmeyi gerektirir. Bencillikle cimrileşen kişi bu güzel hasletlerin hepsini de terk eder.⁴⁶ Göklerde ve yerde ne varsa hepsi Allah'ın mülküdür. Ondan yararlananlar hep onun mülkünü birbirinden devralmaktadırlar. O halde Allah'ın mülkünde cimrilik etmeleri ne kadar yanlışdır. Bir gün herkes ölecek ve

⁴³ Ateş, *İslam Tasavvufu*, 365-366.

⁴⁴ Tirmizî, Zühed, 2373.

⁴⁵ Al-i İmran, 3/180.

⁴⁶ Soysaldı, Mehmet, *Kalbin Manevi Hastalıkları*, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2006, 31.

malik olduğu şeyler üzerindeki mülkiyetini kaybedecektir. Hâlbuki Allah bakidir. Mülk yine onundur. Peygamberimiz bir hadislerinde; “*bir Müslüman’ın kalbinde cimrilik ve İman bir arada bulunmaz.*”⁴⁷

Cimrilik ahlaki ve psikolojik bir hastalık olduğundan bunun ilim ve amel yoluyla tedavi edilmesi gerekir. Cimriliğin ahlaki ve dini toplumsal zararlarını ve bunlardan kurtulma yollarını araştırıp öğrenmek ilmi yolunu, insanların dertleriyle ilgilenmek, insanlara yardım etmeye kendini zorlamak da ameli yolunu teşkil etmektedir.⁴⁸

3.4. Yalancılık, Gerçeği örtme

Tsavvuf ehli; Emmare nefsin başbakanı yalandır, önce o terk edilmelidir diye belirtilmiştir. Kötülüklerin başı olan yalancılığı adet haline getiren nefis en büyük sapıklığın içindedir. Hiçbir zaman doğru yola ulaşamaz. Çünkü yalan zırhı nefsin işlediği kötülükleri örter ve yeni kötülüklerle başlangıç zemini oluşturur. Nefsin arınması kulun yücelmesi yalancılığı kesin olarak terk etmekle başlar.⁴⁹

وَإِنْ يَكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ وَإِنْ يَكُ صَادِقًا يُصِيبْكُمْ بَعْضُ الَّذِي يَعِدُكُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ هُوَ مُسْرِفٌ كَذَّابٌ

“Eğer o yalancı ise yalanı kendisinedir. Eğer doğru söylüyorsa sizi tehdit ettiğinin (azabın) bir kısmı olsun gelip size çatar. Şüphesiz Allah haddi aşan yalancı kimseyi doğru yola erdirmez.”⁵⁰

Bir kimse sözünde yalancı çıkarsa, yalanı kendi boynuna geçer, vebalini, cezasını kendi çeker. Başkalarına zararı dokunmaz, dokunsa bile bu zarar geçicidir, dolayısıyla yalancılığı kendi aleyhinedir. Zaten toplumda da yalancılar fazla itibar görmez. Allah, bunun için Müslümanları yalandan sakındırmıştır. وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ “...Yalan sözden sakının.”⁵¹ Bir yalan, iki yalan derken üçüncüsünde yalanına kendisi dolanır. Peygamberimiz yalan konuşanların yalancılardan yazılarak cehenneme gideceklerini haber vermiştir.

“Doğruluk iyiliğe götürür. İyilik ise cennete götürür. Âdemoğlu doğru konuşa konuşa doğrulardan yazılır. Yalan fucura götürür. Fucur cehenneme ulaştırır. Kişi

⁴⁷ Nesai, Cihad, 8.

⁴⁸ Canbulat, “*Cimrilik mad.*,” 103.

⁴⁹ Kaynak, age., 188.

⁵⁰ Mü’min, 40/28.

⁵¹ Hac, 22/30.

*yalan konuşa konuşa yalancılardan yazılır.”*⁵² Başka bir hadislerinde yalancılığı münafıklığın üç alametinden biri olarak zikretmiştir.

*“Münafıklığın alameti üç’tür. Konuştuğu zaman yalan söyler, ahdettiği zaman ahdinde durmaz, emanete ihanet eder.”*⁵³

*“Kişi yalan sözü ve onunla amel etmeyi ve cahilliği bırakmadıkça Allah onun yemeğini, içmesini terk etmesine ihtiyacı yoktur.”*⁵⁴

Şeytanın en belirgin özelliklerinden biri yalandır. Şeytan, insanın içinde bulunan kötü düşünce ve arzuları körükler. İnsanın kötülük yapmasını kolaylaştırır. İmanı zayıf olan insanlarda şeytanın telkinine uyarak yalan söylemeye başlar. Nitekim yeryüzünde ilk yalan söyleyende şeytandır. İslam dini yalanı haram kılmış ve şiddetle yasaklamıştır. Aynı zamanda yalan dinimizde bütün kötülüklerin anası olarak kabul edilmiş ve insanların kesinlikle sakınması gereken manevi hastalıklardan biri olarak nitelendirilmiştir.⁵⁵

3.5. Şehvetperestlik

Şehvet; Nefsin en kötü sıfatlarından, insanın hayvan seviyesine düşerek, dünyada ki imtihanını kaybetmesine yol açar. Şehvet, kulları dünyaya bağlayan, çalışma ve yaşam arzusunu körükleyen, neslin devamı için de mutlaka gerekli olan, Allah’ın kullarına bahsettiği büyük bir lütuf ve ikramıdır. Seyyit şerif Cürcani şehveti, nefsin hoşlandığı şey, nefsin bir şeye meyletmesi şeklinde tanımlamış. İslam da şehvetleri yok etmek değil, terbiye etmek, meşru sınırlar içinde tutmak esastır. Cenab-ı Allah bu yönümüzü ilahi yasalara uygun ve dengeli bir biçim de helalinden kullanmamızı istemektedir.⁵⁶

Şehvet, aşırı istek nefis, cinsel istek, arzu, hayat sahiplerinin birbirlerine olan tabi meyilleri veya yaratılıştaki bulunan bir şeyi talep etme üzere nefsin harekete geçmesi şeklinde de tarif edilmiş. Şehvet kendisi ile bir şeye karşı meyil, arzu ve iştah meydana gelen meyil, kuvvettir. Şehvet, ahlak ve inanç ölçülerine aykırı olmasa hayırlıdır. Bütün canlıların çoğalması bu duygunun sonucudur. Cinsi arzu nikâhla tatmin edilirse bu meşru bir sonuç olur. Aksi davranış ise gayr-i meşrudur. Akli bastıran şehvet, çirkini

⁵² Nevevî, age., IV, 82.

⁵³ Tirmizî, İman, 2631.

⁵⁴ Buharî, Edep, 98.

⁵⁵ Soysaldı, *Kalbin Manevi Hastalıkları*, 235, 247.

⁵⁶ Cebecioğlu, age., 602; Kaynak, age., 188.

güzel gösterir. Şehvetlerini kontrol altına alıp meşruiyet çizgisinde tutmayan kimseler sonunda gerçek mutluluğu ve hürriyet neşesini tadamaz.⁵⁷

Şehvetperest, şehvetine çok düşkün olmak demektir. Kur'an nefsin kötü arzularından birinin de aşırı bir şekilde şehvi arzu ve isteklerine bağılılık ve tutku olarak ifade etmiştir. Nefsin, insanı en çok tuzağa düşürdüğü ve insanın en çok zafiyet gösterdiği nokta şehvi arzularıdır. Şehvi arzuların peşine tabi olanları Kur'an tamamen yoldan çıkanlar olarak ifade etmiştir.

وَاللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ أَنْ تَمِيلُوا مِيلًا عَظِيمًا

*“Allah sizin tövbenizi kabul etmek ister. Şehvetlerine uyanlar (kötü arzularının esiri) olanlar ise büsbütün yoldan çıkmanızı isterler.”*⁵⁸

Nefse kötü özellikleri veren Allah'tır. Bunun da sebebi insanı dünyaya imtihan için getirilmiş olmasıdır. Ancak Allah buna karşılık olarak da insana şehvi arzularına gem vurma ve kötülüklerden uzak durma kabiliyeti vermiştir.⁵⁹ İnsan da şehvi arzu ve istekler fitridir. Bu aynı zaman da üremenin de temelidir. Burada asıl olan nefsi öldürmek değil, nefsi ıslah etmektir. Nefsini ıslah eden hem bu dünyada hem de ahirette saadete erecektir. Nefsinin bu şehvi arzularına mağlup olan ve bu ihtiyaçlarını meşru olmayan yollara kanalize eden hem dünyada hem de ahirette hüsrana uğrayarak rezil rüsva olur. Böyle insanların aile yapısından ve aile mutluluğundan söz edebilmek oldukça zordur.

فَخَلَفَ مِنْ بَعْدِهِمْ خَلْفٌ أَضَاعُوا الصَّلَاةَ وَاتَّبَعُوا الشَّهَوَاتِ فَسُوفَ يَلْقَوْنَ غِيًّا

*“Nihayet onların peşinden öyle bir nesil geldi ki, bunlar namazı bıraktılar, şehvetlerinin (nefislerinin) arzularına uydular. Bu yüzden ileride sapıklıklarının cezasını çekecekler.”*⁶⁰

Peygamberlerden sonra onların evlatlarından bozuk toplumlar geldi. Bunlar namazı terk ettiler. Namazı vakit geçirinceye kadar geciktirdiler. Sonra namazın sevabını kaybettiler. Şehvetlerine tabi olarak değişik değişik günahlara dalmayı mubah görerek şehvetlerine tabi oldular. Taşkınlık yaparak, zarara uğratarak, şehvi arzularına

⁵⁷ Karakaya, age., 311.

⁵⁸ Nisa, 4/27.

⁵⁹ Demirci, *Kur'an ve Yorum*, 71.

⁶⁰ Meryem, 19/59.

uyan bu insanlar hüsrana uğrayacaklar veya yaptıklarının karşılığı olarak, kötülük bulacaklar yahut cehennemdeki gayya kuyusuna atılacaklardır.⁶¹

Şehevi istekler karşısın da insanın iradesi oldukça zayıflar ve aklı tamamen duyguların etkisi altında kalır. Bunun neticesinde sağlıklı bir karar vermek insan için oldukça zor olur. Bunun için Kur'an insanoğluna sakın zinaya yaklaşma diye uyarıda bulunmuştur.

وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنَىٰ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا “Zinaya yaklaşmayın zira o bir hayâsızlıktır. Ve çok kötü bir yoldur.”⁶²

Bu ayette “zina etmeyin” denilmeyip de “zinaya yaklaşmayın” buyrulması ilgi çekicidir. Buna göre yalnız zina değil, kişiyi zina etmeye sevk eden yollarda yasaklanmıştır. Esasen bir kere bu yollara tevessül ettikten, yani insanı zina etmeye zorlayan ve cinsi arzuları kabartan bir ortama girdikten sonra artık bu arzuların ağır baskısı karşısında iradenin gücü oldukça yetersiz kalır. Ve zinadan korunmak son derece güçleşir. İnsanın bu psikolojik zaafını dikkate alan Kur'an-ı Kerim prensip olarak insanı kötülöklere sevk edici sebepleri ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Buna İslam hukukunda Sedd-i zerâî⁶³ prensibi denir. Peygamberimiz bir hadisinde;“Cehennem şehvetlerle perdelidir, cennet ise istenmeyen şeylerle çevrilmiştir.”⁶⁴

Nefsin istekleri, kişinin hayatını sürdürmesini sağlar. Ama aşırı istekleri onu hataya ve çizilen sınırları aşmaya götürür. Söz gelimi kişinin yeme isteğı meşru bir ihtiyaçtır. Ama başkasının yiyeceğini çalarak, ihtiyacını gidermesi hatadır. Kişinin nefsi cinsel birleşmeye ihtiyaç duyar, ancak zina etmesi hatadır. İnsanın dünya malına ve geçimliğine sahip olmak istemesi ve sahip olması normaldir. Ancak nefsinin arzularına mağlup olup ahireti unutarak her yolu mubah görmesi hatadır. Kişilerin toplumu yönlendirmesi normal, ancak gurur ve kibre sevk etmesi, sınırı aşma ve hatadır.⁶⁵

Kur'an şehveti olumlu ve olumsuz anlamlarda kullanmaktadır. İnsandaki şehvet kuvveti tamamıyla kötü duygu değildir. Kişinin kendi çıkarlarının peşinde koşması, arzu ve emellerinin peşinde gitmesi, bazı isteklerini karşılamak istemesi onun

⁶¹ Bursevî, age., XVI, 344-345; Taberî, age., V, 420-421.

⁶² İsra, 17/32.

⁶³ Şa'bân, Zekiyyüddîn, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, (çev., İ. Kafi Dönmez), T.D.V., Yay., Ankara, 2000, 202.

⁶⁴ Nevevî, age., I, 467.

⁶⁵ Ece, age.,493.

özelliğidir. Hayatın ve neslin devamı için bu şehvet duygusuna ihtiyaç vardır. Yalnız İslam, ,insanda bulunan bu duygunun ve arzunun yerinde ve helal olarak kullanılmasını, kontrol altına alınmasını istemektedir. Aynı zamanda İslam nefsin fitratında ki “şehvet” dürtüsünü inkâr etmemektedir. Ancak onun sınırlanmasını ve kontrol altında tutulmasını istemektedir. Şehvetlerinin peşinde koşanlar, heva ve heveslerine uyalar, haddi aşarlar ve azgınlığa düşerler. İnsana düşen, şehvetini Allah’ın koyduğu sınırlar içinde kullanıp dünya hayatını kurtarıp, ahiret yurdunun mutluluğunu elde etmek üzere dünyalıklardan yararlanmaktır. İslam şehvetleri sınırlandırmak ve yararlı hale getirmek için bir takım ilkeler koymuş. Dünyaya aşırı meyletmeyin, malınızı helal yoldan kazanın, haram yemeyin, karşı cinse de şehvetli bakmayın, zina yollarına yaklaşmayın, tesettür elbiselerinizi giyin, şehveti artıcı yollara başvurmeyin, kalbiniz kirletmeyin gibi emirleri vardır.⁶⁶

Esasen öteden beri zina, insan aklının, ahlak ve hukuk düzenlerinin, semavi dinlerin hepsinin yanlış çirkin, kötü ve ayıp saydığı bir fiildir. İşte böyle bir eylemi İslam da diğer semavi dinler gibi insan fitratına aykırı bularak büyük günahlar arasında saymıştır. Önlenmesi için bir takım tedbirler koymuş. Çünkü zina nesebin, ailenin dağılmasına, karışmasına, hısımlık ve akrabalık gibi değerlerin yok olmasına ve insanı bedeni zevklerin esiri yapıp aşağılayan çirkin bir davranış şeklidir.⁶⁷

3.6. Nefsin Arzularını Tanrı Edinme

Heva, boş, sonuçsuz, değersiz, şeriati dikkate almaksızın, nefsin arzuladığı şeylere kişinin yönelmesidir. Kişi arzularını nefsinin tutku ve eğilimlerini yani hevasını tanımladığı zaman, zandan kaynaklanan bir bilgi üzerinde sapıtmakta, kulağı ve kalbi mühürlenip, gerçekleri görme basiretini yitirmektedir. Böyle insanların doğru yolu bulması mümkün değildir.⁶⁸

Dünya nimetleri insanlara yaşamak ve neslin devamı için çekici kılınmıştır. Yaratılış yasalarına göre de gereklidir. Ancak kendilerini yaratan, sonsuz nimetler veren Cenabı-ı Allah’a hamd ve şükür etmeyi unutarak, nefsin geçici arzuları olan kadın ve erkeğe, oğullara, altın, gümüş ve paraya, mal ve servete, otomobillere şan ve şöhrete,

⁶⁶ Ece, age., 618-619.

⁶⁷ Demirci, *Kur’an’da Toplumsal Düzen*, 225.

⁶⁸ Cebecioğlu, age., 265; Ünal, age., 303.

yeyip içmeye ve eğlenceye aşırı hırs ve düşkünlük göstermek suretiyle onları tanrılaştırmak, Allah’a ortak koşmak demektir.⁶⁹

أَفَرَأَيْتَ مَنْ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ وَخَتَمَ عَلَى سَمْعِهِ وَقَلْبِهِ وَجَعَلَ عَلَى بَصَرِهِ غِشَاوَةً فَمَنْ يَهْدِيهِ مِنْ بَعْدِ
اللَّهُ أَفَلَا تَنْتَكِرُونَ

*“Heva ve hevesini tanrı edinen ve Allah’ın (kendi katında ki) bir bilgiye göre saptırdığı, kulağını ve kalbini mühürlediği, gözünün üstüne de perde çektiği kimseyi gördün mü? Şimdi onu Allah’tan başka kim doğru yola eristirebilir? Hala ibret almayacak mısınız?”*⁷⁰

O kimse ki; kendi heva ve hevesini mabut ittihaz etti. Allah onun halini bildiğinden onu idlal eyledi. Binaenaleyh; kulağını ve kalbini mühürledi. Hakkı görmez ve idrak etmez bir hale geldi. Gözünün üzerine perde çekti. Kendi arzusunu mabut ittihaz eden kimseyi Allahütealâ idlal edince Allah’ın idlalinden sonra onu kim hidayette kılar. Bu gibi şeyleri mülahaza edip düşünmez misiniz?⁷¹

Bir insan kendi görüşünden, kararından başkasını beğenmiyorsa, kendi zevkinden daha üstün bir şey tanıımıyorsa, o insan kendi hevasını, kendi nefsinin tanrı halini getiriyor demektir. Böyle kimseler canlarının istediğinden başka kutsal bilmezler. Bunlarda hakseverlik yoktur. Bencildirler. Peşine düştükleri arzulara çoğu zaman normal bir istek değil, canlarının istediği kuruntulardır. Böyleleri için hak, hukuk hakikat, adalet birincil derece önemli şeyler değildir. Bu nedenle öncelikle kendi nefislerini doyurmayı, keyiflerini tatmin etmeye çalışırlar. Hayatımızı nefsin istek ve arzuları yolunda harcamak yerine aklımızın ve irademizin yardımıyla Rabbimizin bize gösterdiği hedef istikametinde geçirmeye çaba sarf etmeliyiz.

İnsanoğlu nefsinin eline düşerse ne korkunç hallere düşer ne gülünç ve adi davranışlar sergiler, güneşe tapar, şeytana tapar, kadına tapar, öküze tapar, tarihte bunların örnekleri vardır ve bugün bile sapık ve batıl inançlar hala varlığını devam ettirmektedir. İnsan nefsi, neyi arzu ediyorsa onu ilah ediniyor, canının istediğini söylüyor, canının istediğini yapıyor, canının istediğine inanıyor. Bu arada aklı ve şeriatı bir kenara atmış ne dönüp etrafına bakıyor, nede çağrılana kulak veriyor. İşte tasavvuf ve tasavvufi terbiye insanın bu baş düşmanı nefis ve şeytanın hile ve tuzaklarına karşı

⁶⁹ Kaynak, age., 188-189.

⁷⁰ Casiye, 45/23.

⁷¹ Vehbi, Mehmet, *Hulasat’ül-Beyan Fi Tefsir’il Kur’an*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, trs., XIII-XIV, 5299-5300; Cebecioğlu, age., 265.

korumaya çalışır. Kötü mazmun ahlakları ve alışkanlıkları terk ettirip, güzel ve Memduh ahlakı yerleştirmeye çalışır. İnsanın Rabbine ulaşmasına mani olan engelleri ortadan kaldırarak, kulu hak ettiği kemal mertebesine ulaştırmayı hedefler.⁷²

Böyle insanlar da varsa da yoksa da nefsinin tutkuları ve nefsinin tatmin etme peşinde koşup koşuşturma, hayvani isteklerini tatmin etme duygularıyla dolup taşma, bunun dışındaki bütün güzelliklere karşı duyarsızlaşma söz konusudur.

3.7. Gurur ve Kibir

Gurur, nefsin arzusuna uygun olana razı olup, onun yatışması, şeytanın aldatmasıyla arzulara yönelmesidir. Bir şüphe ile nefsin arzu ettiği şeyin bu dünyada ya da ahirette kendisine hayırlı olduğuna inanan kimse mağrurdur. İnsanların çoğu nefislerine iyi zan beslerler ama gerçekte yanılğı içindedirler. Gurur cehaletin bir çeşididir. Cehalet ise bir şeyi olduğundan başka türlü düşünmek ya da görmektir. Ancak cehalet geneldir, gurur ise cehaletin bir dalıdır.

Kibre gelince, yerilen nefis hastalıklarındandır. Tasavvufi olarak, kulun kendisinin Allah'ın güç ve kudreti önünde değersiz görmesidir. Nefsin en kötü afetlerden biri de övgüyü kendine celbetmeye çalışmasıdır. İnsanın, amellerini güzel görmekten ve övülmeyi sevmekten kaçınması gerekir. Zira o kimse ki nefis, ondan bir yudum su (güzel övgü) bekler, onun hatırı için nefis sahibi gökleri ve yerleri kirpiklerinden birinin ucunda taşır. İnsan için kendini beğenme gözü kadar öldürücü hiçbir kötü göz yoktur. Ancak gözü “benimle duyar, benimle görür şeklinde hak nuru ile değişmiş ve kendisi, kendisiz olmuş ise başkadır.”⁷³

Benliği ezmek için her şeyden önce geliştirilmesi gereken alçak gönüllülüktür. Büyükleme Allah'a karşı işlenen günahların en kötüsü olarak görülmüştür. Gazalî'nin ifadesiyle böbürlenme insanın kendine tapmasıdır. Bu yüzden de bir tür putçuluktur.⁷⁴

Kur'an, kibirlenenlerin ilk temsilcisi olarak şeytanların atası İblis'i gösteriyor. O büyüklük kuruntusuna kapıldığı için Cenab-ı Allah'ın huzurundan kovulmuş ve isyankâr olmuştu. Kibirlenmenin ileri hallerinde, o kimsenin Cenab-ı Allah'a karşı Kur'an ayetlerini inkârı ve yalanlaması, Allah'a ibadetten uzaklaşması vs. gelir. Bu da maalesef büyüklük hastalığından kaynaklanmaktadır ki, insan için çok talihsiz bir netice

⁷² Cezairî, age., VIII, 380; Karataş, Mustafa, *İbadetlerde Ruh ve Şekil İbadet mi Şekil mi?*, Nun Yay., İstanbul, 2008, 191

⁷³ Kuşeyrî, age., 163; Mevlana, age., 585; Cebecioğlu, age., 376.

⁷⁴ Hamidullah, age., 114.

ile sonuçlanır. Mutluluğa ve kurtuluşa gidilecek gönül penceresi mühürlenerek kapanır. Dolayısıyla dünya sınavı da o kimse için kaybedilmiş olur.⁷⁵ Bunun için Yüce Allah, yeryüzünde böbürlenerek yürümeyi yasaklamıştır, müminlere tevazulu olmayı emretmiştir.

وَلَا تُصَعِّرْ خَدَّكَ لِلنَّاسِ وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ كُلَّ مُخْتَالٍ فَخُورٍ

“Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme, zira Allah kendini beğenmiş övünüp duran kimseleri asla sevmez.”⁷⁶

Hiz. Lokman oğluna “emri bi’l-mağruf nehyi ani’l-münker” yaptıktan sonra “Ey oğlum! İnsanlar sana bir söz söylediklerinde onlardan yüzünü çevirip tekebbür etme. Kemal-i tevazuunla sözlerini dinle, onlar söz söylerken ehemmiyet vermeyerek başka şeyle meşgul olma, yüz eğriliği gösterme. Çünkü insanlarla hüsnü muâşeret lazımdır. Yeryüzünde farklı ve kibirli yürüme. Allah’ın sana verdiği nimeti hazmet ve hafiflik ederek nimete karşı mağrur olma. Zira Allah, nefsinde azamet görmekle kibirlenenleri ve nimetiyle gayra tekebbür edenleri sevmez. Çünkü elinde bulunan nimetin cümlesini Allah Tealâ verdiğiinden büyüklük Allah’a mahsus olduğu cihetle, kullar için tekebbür Allah’ın gazabını davet eder. Dolayısıyla kulun kendisine ait olmaya şeylerden dolayı gurur ve kibirlenerek övünmesi doğru değildir.”⁷⁷ İnsanların kibirlenecek hiçbir meziyeti yoktur. Çünkü kendisindeki bütün nimetler Allah’ın bir lütfü ve nimeti olarak insana karşılıksız olarak bahşedilmiştir. Çalışıp kazanılmış bir nimet değildir. Ayrıca üzerimizde var olan, bir meziyet sandığımız ayrıcalıkları korumaya ve onların devamını sağlamaya da gücümüz ve kudretimiz yoktur.

Büyüklük Allah’a mahsusu bir sıfattır. İnsanın Allah’ı bilmesi, tanınması, anlaması çok önemlidir. İnsan Allah’ı bilirse kendini bilir, kendi küçüklüğünü bilirse, ancak o zaman Allah’ın büyüklüğünü bilir. Yoksa Allah’ın büyüklüğünü bilmesine imkân yoktur. Çünkü onun büyüklüğünü ifade de “büyük” kelimesi aciz kalır. Söz biter, dil durur, akıl dibe vurur. Hak ehlinin dediği gibi demekten başka çıkar yol kalmaz. “Büyüsün ilahi büyüksün büyük, büyüklük yanında kalır çok küçük” ve işte o an imdada

⁷⁵ Kaynak, age., 107.

⁷⁶ Lokman, 31/18.

⁷⁷ Vehbi, age., XI-XII, 4324-4325; Soysaldı, *Kalbin Manevi Hastalıkları*, 178.

haddini bilmek yetiştir. Kendi küçüklüğünü idrak eden, Allah'ın büyüklüğünü idrak etmiş olur. Bunu da ancak O'nu bilen, tanıyan ve anlayan bir akıl idrak edebilir.⁷⁸

Gurur ve kibir, insanı ibadetten ve itaatten alıkoyan, nefsin en önemli ayıp ve kusurlarındandır. Gururlanmak ve kibirlenmek, insan nefsine çok tatlı gelen zehirli bir bal misalidir. Başta insanın nefsini ve gururunu okşasa da zamanla kişinin zehirlenmesine sebep olur. Bu zehirlenme öyle etkilidir ki, insanı hem bu dünyada hem de ahirette öldürür. Sonunda yokluğa mahkûm eder. Bunun sebebi kişideki kibirdir. Çünkü kibir; insanı sadece Allah'tan uzaklaştırmakla kalmaz, aynı zamanda insanlardan da uzaklaştırır. İnsanlardan uzaklaşmanın neticesinde İslam'ın hayat bahşeden ölümsüzlük iksirinden faydalanmaktan mahrum kalır ve yokluğa mahkûm olur.

وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ

“Rabbiniz şöyle buyurdu: bana dua edin, kabul edeyim. Çünkü bana ibadeti bırakıp büyüklük taslayanlar aşağılanarak cehenneme gireceklerdir.”⁷⁹

Küfür ve inkârın en önemli sebebi kibirdir. İçerisinde kibir olan kimse, kendisini çok büyük gördüğünden ne bir peygambere ne de onun anlattığı gerçeklere kulak vermez. O, peygamberleri ve getirdiği gerçekleri kendinden aşağı görür. Hatta kimileri Allah'tan bahsedildiği zaman ona karşı bile kibirlenir. O'na ve tehditlerine aldırma, O'na ihtiyaç duymaz, O 'un önünde eğilmeyi kendi hevası (aşırı istekleri) dururken Allah'ın emirlerine uymayı gururuna yedirmez ve karşı çıkar. Bu tipik huy bütün inkârcıların özelliğidir.⁸⁰

Gururun temelinde zayıflık vardır. İnsan kendisinde olmayan bir şeyi, bir özelliği kendisinde varmış gibi hareket etmesi ve bunu başkalarına da göstermeye çalışmasıdır. Kendisini güçlü göstermesidir. Kibir insana bu dünyada ki görevlerini unutturan ve onu cehenneme sürükleyen kötü bir özelliktir. Gurur sahibi kendini üstün gördüğü için zayıf ve eksik kısımlarını tamamlama yoluna gitmez, bu nedenle bu hastalık kişinin maddi ve manevi ilerlemesine de engel olur. İsyân ve gurur kirlerinden kim temizlenirse, bu kişi kendi menfaatini gözetmek için temizlenmiş olur.⁸¹

⁷⁸ İslamoğlu, Mustafa, *Alemlerin Rabbi Allah (c.c) Bilmek Tanımak Anlamak*, Düşün Yay., İstanbul, 2008, 74.

⁷⁹ Mü'min, 40/60.

⁸⁰ Ece, age., 359-360.

⁸¹ Alusî, age., XI, 186; Salihî, İhsan Kazım, *En Büyük Saadet Allah'a Kul Olmak*, Nesil Yay., İstanbul, 2009, 120.

Gururlu ve kibirli insanlar aynı zamanda İslam adına hiçbir şey anlatamazlar. Çünkü insanlara bir şeyler anlatabilmek için mutlaka hüsnü muaşeret kurmak, aynı ortamı paylaşmak, aynı havayı teneffüs etmek, aynı yemekten yemeyi ve aynı tasta su içmeyi gerektirir. İnsanların bir şeye gönülden bağlanabilmesi için sözünü dinlediği insanın kendisine benzemesini önemser. Kendisine benzemeyenlere bağlansa da bu arızî bir durumdur. Hayatta başarılı olmuş, kitleleri bir sözüyle bir yönden başka bir yöne sevk etmiş insanlar, o kitlelerle aynı ortamda yaşam sürmüş ve aynı havayı soluklamışlardır. Gururlu ve kibirli insanlarda var olan enaniyet bu ortamın oluşmasına engeldir. Onun için kibirli insanlar hak'la da halkla da sağlıklı bir iletişim kuramazlar. Enaniyet, benlik, gurur, kibir gibi firavun vasıflarından kurtulmuş insanlar, halk nazarında yok olsalar bile Allah katında hiç yok olmadan baki kalacaklardır. Mevlana da mesnevisinde buna dikkat çekmiştir.

Kendi kötülük ve hünerinden güvende olan, benliğini kırmış kişilerin özelliği hakkında Mevlana;

Onlar gündüz güneşte yok olan yıldızlar gibidir.

Hakkın baki varlığında yok olmayanlardır.

Yok, olan ise afet ve tehlike korkusu olandır.⁸²

Mevlana bu beyitleriyle yok olmamanın ve hep var olmanın sırrını Allah'ın baki varlığında var olmaya bağlamıştır. Zahiren görünmese de Allah nezdinde hep var olmak insan için önem arz eder. Yok olanlar ölüm korkusundan dolayı afetlerden ve ufak tehlikelerden korkuya kapılır. Bu insanlar Allah'tan geldiklerini ve gücünde, kudretinde Allah'ta olduğunu kavrayabilseler, kendi acizliklerinin farkında olsalar, böyle bir endişeye kapılmayacaklardır. Acizliğinin farkında olan insan ne Allah'a karşı nede insanlara karşı büyüklenme duygusuna kapılır.

3.8. Kıskançlık, Haset

Allah'ın bir kimseye verdiği nimeti ona çok görmek, o nimet sadece benim olsun demek hasettir. Haset bir hastalıktır, ona yakalanan kişi "Allah falan kimseye bu kadar çok imkân veriyor da bana niye vermiyor?" diye düşünür. Rızkı Allah'ın verdiğini hatırına getirmez. Kimini işveren, kimini iş gören yaptığını, bu sebeple kimine

⁸² Mevlana, age., 591.

az, kimine çok verdiğini düşünmez. Haset hastalığının ilk uğradığı yer şeytanın yanıdır.⁸³

Haset, tasavvuf ehline göre, kendine nimet verilen kişiden nimetin gitmesini arzu etmektir. Hasedin insana ait hallerinin en kötüsü, şeytanın fiillerinin en kötüsü olduğunu söyleyenler vardır. Çekemeyen kimsenin en özgün vasfı, bir kişiyi görünce yüzüne karşı iyi davranması, yanından ayrılınca ardından gıybetini yapmasıdır. Hasetçiden daha çok, mazluma benzeyen biri yoktur.⁸⁴

Kıskançlık ve haset nefsin kötü özelliklerinden en önemlileri arasındadır. Bu duygu kişiyi kendisinde olmayan nimetlerin ve meziyetlerin başkalarında da olmamasını istememeye sebep olur. Başkalarında var olan nimetlerin mahvolması için çalışırken, kendilerinin de bu nimetlere ulaşabilmek için meşru veya gayri meşru her yola başvurmaktan sakınmazlar. Bu hedefleri uğrunda yapamayacakları hiçbir kötülük yoktur. Bu kötü ve sevimsiz özellikten korunmanın yegâne yolu Allah’a sığınmaktır.

أَمْ يَحْسُدُونَ النَّاسَ عَلَى مَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ فَقَدْ آتَيْنَا آلَ إِبْرَاهِيمَ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَآتَيْنَاهُمْ مُلْكًا عَظِيمًا

“Yoksa onlar, Allah’ın lütfundan verdiği şeyler için insanlara haset mi ediyorlar? Oysa İbrahim soyuna kitabı ve hikmet’i verdik ve onlara büyük bir hükümlerlik bahsettik.”⁸⁵

Allah’ın fazlından verdiklerinden haset edilenleri Bursevî şöyle sıralamıştır.

1.Nübüvvet 2.Risalet 3.Kitab (Kur’an-ı Kerim) 4.İzzetlerin artması 5.İlahi Nusret 6.Günbegün yardıma nail olmalarını 7.İslamın biraz daha yayılmasını çekemiyorlardı.⁸⁶

Unutmamak gerekir ki haset, haset edilenden önce hâsidi yer bitirir. Çünkü kişinin yapmış olduğu haset, Allah’ın kullarına fazlından dilediği kadar vermesini engellemez. Bu da hasetçinin, için için kendisini mahvetmesine sebep olur. Zaten haset bir Müslüman vasfı değildir. İlk hasetçiliği başlatan şeytandır. Şeytan Hz. Âdem’in Allah yanındaki kıymetini kıskanmış ve haset etmiştir, ebedi olarak Allah’ın huzurundan “lanetlenmiş olarak” kovulmuştur. Yine Kâbil, Hâbil’i haset etmiştir ve kaybetmiştir. Bunun gibi Firavunlar, Nemrutlar, Ebu Cehiller Allah’ın peygamberlerini

⁸³ Kandemir, Yaşar, *Peygamberimin Sevddiği Müslüman*, Zafer Yay., İstanbul, 2007, 192; Soysaldı, *Kalbin Manevi Hastalıkları* 71; Karakaya, age., 223; İmam Maverdî, *Din ve Dünya Edebi*, (trc. Selahattin Kip), İlkadım Yay., Ankara, 2006, 375.

⁸⁴ Ateş, age., 413; Cebecioğlu, age., 254.

⁸⁵ Nisa 4/54.

⁸⁶ Bursevî, age., V, 238.

haset etmişlerdir ve hiçbirini kazanamamıştır. Biz buradan anlıyoruz ki; haset Allah'ın huzurundan kovulmaya sebeptir. Hasetçi hasediyle Allah'ın kullarına vermiş olduğu nimetleri engellemeye muktedir olamamaktadır. Bu da haset edenin her daim kaybedeceğini göstermektedir.

وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُم مِّنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِّنْ عِندِ أَنْفُسِهِمْ مِّنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْتُوا
وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Ehl-i Kitaptan çoğu hakikat kendilerine apaçık belli olduktan sonra sırf içlerinde ki kıskançlıktan (hasetten) ötürü sizi imanınızdan vazgeçirip küfre döndürmek istediler. Yine de siz, Allah onlar hakkında ki emrini getirinceye kadar affedip bağışlayın şüphesiz Allah her şeye kadirdir.”⁸⁷

Bu ayet Ehl-i Kitabın müminlere gizli düşmanlıklarını açıklıyor. Müminlere karşı içlerindeki hasedi bildiriyor. Yahudilerin birçoğu peygamberleri inkâr ettikleri ve ona tuzak kurdukları gibi onu kıskandıklarından ve Müslümanlara karşı nefret duyduklarından müminlerin dinlerinden dönmelerini ve kâfir olmalarını istiyorlar. Bu isteklerinin sebebi içlerindeki kıskançlık duygusu ve ruhi komplekstir. Hakka ve doğruya bağlılık değildir.⁸⁸

Siz başkalarının, o Kitap Ehlinin sözlerine kulak asmayın. O Kitap Ehlinin birçoğu canı gönülden isterler ki, sizlerin imana girmenizden sonra, geri çevirip hepinizi kâfir yapsınlar, küfre sürükleyip, irtidat ettirsinler. Onlar kendi nefislerinden (içlerinde) sizleri mürted yapmayı temenni ettiler. Onların istek ve arzuları doğruya meyletme değil, kendi nefisleri tarafından yeşeren bir kıskançlıktan dolaydır. Bunu yapabilseler çok memnun olurlar. Onlar sizin dinden dönüşünüzü, imandan önceki devirlere dönmenizi ve gericiliğinizi arzu ederler. Bunun için her hileye başvururlar. Bu da iyilikseverliklerinden, dindarlıklarından değil, sırf nefislerinden, nefsanîyetlerinden kaynaklanan hasetten, kıskançlıktan hak ve hakikat kendilerine iyice belli olduktan, İslam dininin hak din olduğuna her yönüyle, hatta ellerindeki kitap uyarınca bile vâkıf olduktan sonra, yine de kıskançlıklarından dolayı sizi imanınızdan caydırmaya çalışırlar.⁸⁹ Onun için haset gibi kötü bir özellikten uzak durarak müminleri sevip onlara muhabbet beslemeliyiz. Peygamberimiz (s.a.s)’de bize bunu emretmiştir.

⁸⁷ Bakara, 2/109.

⁸⁸ İbn Kesir, age., II, 497.

⁸⁹ Bursevî, age., I, 722; Yazır, age., I, 384.

“Özellikle hasetten sakınmanızı beklerim, zira haset iyilikleri yer bitirir. Tıpkı ateşin odunu veya kuru otu kül ettiği gibi.”⁹⁰

“Bûz etmeyiniz, hasette bulunmayınız. Savaşta geriye kaçmayınız. Ey Allah’ın kulları kardeş olunuz, Müslüman’ın Müslüman’a üç günden fazla dargın durması helal olmaz.”⁹¹

Peygamberimiz Müslümanlar arasında sevgi ve muhabbet bağlarını yok eden, insanlar arasına düşmanlık tohumunu yerleştiren, kini, nefreti körükleyen hasetçi anlayışı şiddetle yasaklamıştır. Bunun yerine kardeşliği, dayanışmayı, sevgiyi, muhabbeti, iletişimin önündeki dargınlığın kaldırarak yerine barışı koymuştur.

3.9. Alaycılık, Dedikodu

Kur’an, şüphecilikten, herkesten şüphe eden bu yıkıcı nefisten çok sakınılmasını, sinsi casuslar gibi ayıp aramak günahını işlenmemesini öğütlemektedir. Dedikodu yani arkadan çekiştirmede nefsin en kötü sıfatlarından biridir. Bir kimsenin arkasından onun hoşlanmayacağı şeylerin söylenmesi doğru dahi olsa günahtır. Şayet yapılan çekiştirme yalan ise, hem gıybet hem de iftira olmasından dolayı iki defa günaha girilmiş olur.⁹² Şunu unutmamak gerekir ki, Müslüman’a düşen kendi kusur ve ayıplarıyla ilgilenip başkalarının kusurlarına gece gibi olmaktır. Başkalarının kusurlarını ve ayıplarını ortaya çıkarmak için çalışan insan, kendi kusurlarını ve noksanlarını görmeye fırsat bulamaz. Bundan dolayıdır ki, böyle şahısların Allah’ın huzuruna kusurlarıyla çıkması kaçınılmaz olur.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُونُوا خَيْرًا مِنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِنْ نِسَاءٍ عَسَىٰ أَنْ يَكُنَّ خَيْرًا مِنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ بِئْسَ الْإِسْمُ الْفُسُوقُ بَعْدَ الْإِيمَانِ وَمَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

“Ey Müminler bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki de onlar kendilerinden daha iyidirler. Kadınlarda kadınları alaya almasınlar. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kendi kendinizi ayıplamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın. İmandan sonra fasıklık ne kötü bir isimdir. Kim de tövbe etmezse işte onlar zalimlerdir.”⁹³

Ey iman edenler birbirinizi ayıplamayın. Bir toplum, bir kabile veya aşiret; bir aile, bir fert diğeriyle alay etmesin. Olabilir ki alay edilenler, alay edenlerden hayırlıdır.

⁹⁰ Nevevî, age., V, 136.

⁹¹ Nevevî, age., I, 346.

⁹² Kaynak, age, 190.

⁹³ Hucurat, 49/11.

Zira her fert, aile ve toplum başkasıyla uğraşmaktansa, önce kendisindeki kusurları, kötülükleri, ölçsüzlükleri görüp gidermeye çalışmalıdır. Aksine bir tutum, İslâm'ın getirdiği din kardeşliğini zedeler, hatta yıkabilir. Kadınlar da birbirlerini alaya almasınlar. Sağlıklı, faziletli bir toplum, iffetli ve vakarlı hanımlarla ölçüsünü bulabilir. Birbirleriyle soyluluk, zenginlik, lüks ve konfor yarışına giren kadınlar, bağlı bulundukları aile ve topluma, sonra da millete zarar vermekle kalmaz, ekonomik sıkıntıya ve gayesiz, hevaî kuşakların yetişmesine de sebep olabilirler. Birbirinize dil uzatmayın. Birbirinizi sevmediğiniz lakap ve sıfatlarla çağırmayın. Bunları yapanlar Allah'ın emrinden çıkan fasıklar olur. Zira bunları yapmak müminler arasında sevgi ve saygıyı zedeler ve İslam kardeşliğini sarmış olur.⁹⁴

İnsanları alay etmeye iten psikolojik faktörler içinde büyülenme, kendini beğenme, karşısındakini küçük ve kusurlu görme gibi hal ve duygular vardır. Sırf gülüp eğlenmek için bir kimse ile alay edilmiş olsa bile alay konusu olan şahsın buna layık görülmesi ve aşağılanması söz konusudur. Bir kimse toplum içinde yükselen değerlere göre –bu değerleri ölçü olarak alanlar bakımından- ikinci sınıf “değersiz ve önemsiz” görülebilir, ama evrensel değerler ve konumuzla ilgili olarak da dini ve manevi değerler söz konusu olduğunda aynı şahıs değerli ve önemli olabilir. Allah nezdinde kimin nasıl değerlendirildiğini yanılgısız bilmek mümkün değildir. İnsanları küçümseyenler, alay edenler, aşağılayıcı, küçümseyici lakaplar takanlar işin bir de bu yönünü düşünmelidirler.⁹⁵ Diğer yandan çeşitli vehimlerle insanları zan ve töhmet altında da bırakmamalıyız. Çünkü aynı sürenin on ikinci ayetinde yasaklanırken peygamberimizde zandan sakınılmasını istemiştir.

*“Zandan sakının, konuşmanın en yalanı zandır. Başkalarının hatalarını araştırmayın, dünyayı elde etme konusunda hırs göstermeyin, haset etmeyin, bûz etmeyin birbirinize sırt çevirmeyiniz ey Allah'ın kulları kardeş olun.”*⁹⁶

Zannımızca kötü bildiğimiz nice Allah'ın iyi kulları vardır ama biz onların iç yüzlerini bilemeyiz. Kesin bir bilgiye dayanmadan onlar hakkında ileri geri konuşarak yanılgıya düşeriz ve Allah'ın gazabına uğrarız. Böyle bir tehlikeye maruz kalmamak için Müslüman'a yakışan herkes hakkında hüsnü zan beslemektir. Çünkü bu Allah'ın rahmetine giden yolda en emin yoldur.

⁹⁴ Taberî, age., VII, 510; Yıldırım, age., XI, 5753.

⁹⁵ Karaman, Hayrettin; Çağrı, Mustafa, vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, T.D.V.Yay., Ankara, 2007, 95.

⁹⁶ Nasıf, age., V, 29.

3.10. Kin, Öfke

Nefsin yıkıcı sıfatlarından olan kin ve öfke, kalbin ve diğer duyguların intikam hissi ile dolmasıdır. Bu tür benlikler, olur olmaz her şeye hiddet gösterirler. Haşin, sert ve acımasız davranışlar sergilerler. Türlü nedenlerle hırsla kirlenen nefsin kalbi kararır, aklı-fikri yalnız intikam alma hissi ile dolar. Bu duygu onu devamlı öfke halinde tuttuğundan, ihlâs ve gerçek imanla Cenab-ı Allah'a kulluk etmesine imkân vermez.⁹⁷

Başka bir ifadeyle öfke, şiddetli sinirlilik ve aşırı kızgınlıktan dolayı insanın kontrolünü kaybetmesi halidir. Kötü huyların en korkuncu ve tehlikelidir. Aynı zamanda tahrip gücü en fazla ve en geniş olanıdır. Öfke başta sahibine ve yakınlarına olmak üzere topluma çok zarar verecek kötü bir davranıştır. Öfkeli ve çevresindekilere kin besleyen, bir insanın sağlıklı karar alması ya da insanlara adaletli davranması düşünülemez. Bu durumdaki insanların sağlıklı bir ruhi yapıya sahip olmaları da düşünülemez. Yaptıkları veya yapacakları işleri öfkeyle yaptıklarından o işi sağlıklı bir şekilde sonuçlandırmaları da mümkün değildir. Bunun için Allah kullarından öfkelerine hâkim olmalarını ve insanlardan intikam alma yerine, insanları bağışlamayı öğütlemektedir. Affetme erdeminden yoksun olan insanların Allah tarafından affedilmeleri zor olur.

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاطِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ

“O takva sahipleri ki bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar, öfkelerini yutarlar ve insanları affederler, Allah’ta güzel davranışta bulunanları sever.”⁹⁸

Bu ayetle alakalı olarak, müminler öfkelerini yenerler, insanların kusurlarını bağışlarlar. İnsanların öfkelerini yutup, zarar gördüğü kimselere karşı kudreti bulunduğu halde intikama kalkışmamak ve hatta hoş olmayan bir davranış göstermeyip, hazmetmek ve sabretmek gerekir.⁹⁹ İnsan da şayet Allah korkusu varsa o takva, insanların başkalarından öç alma, onlara buğz etme duygularına engel olur ve insanın hisleriyle hareket etmesini engeller. Peygamberimiz gerçek pehlivanlığın öfkeyi yenmekte olduğunu belirtmiştir: “Siz pehlivanlığı ne sayarsınız. Sahabeler, sırtı yere gelmeyendir. Hayır, pehlivan öfkelenildiğinde öfkesine hâkim olandır.”¹⁰⁰

⁹⁷ Kaynak, age., 192.

⁹⁸ Al-i İmran, 3/134.

⁹⁹ Yazır, age., II, 225; Karaman, Çağrıcı, age., I, 673.

¹⁰⁰ Buhârî, Edep, 76.

Bu hadiste Efendimiz (s.a.s) öfkeye hâkim olmanın ne kadar zor ve çetin bir iş olduğunu vurgulamıştır. Zira insan öfkelenince ilerisini de gerisini de düşünemez hale gelir. Şeytan bütün uzuvlarına hâkimiyet kurar. Böyle bir durumda insanın nefesine hâkim olarak şeytana mağlup olmaması oldukça zordur. Onun için şeytanı mağlup eden en büyük kahramandır.

4. NEFİS MERTEBELERİ

Tasavvufta nefis deyince onu sadece bir kategori de değerlendirilmesi söz konusu değildir. Nefsin çeşitli mertebeleri vardır. Bu mertebeler çerçevesinde insanlar değerlendirilir. Bu mertebeler en aşağısından en yukarısına doğru sıralayarak açıklamaya çalışacağız.

Her benlik; kendi gözlemini çok tarafsız bir şekilde ve sükûnetle yapabilmesi için, nefsin mertebelerini ve nefsin sıfatlarını dikkatle ve düşünce düşünce okumalıdır. Acaba hangi sıfatların sahibiyiz ve kaçınıcı basamakta bulunmaktayız. Yapılan doğru bir gözlem neticesinde nefsin sahip olduğu sıfatlar; en alt ile bir üst sırada bulunana olduğu gibi, iki üç sıraya kadar yayılanı olabilmektedir. En alt sırada bulunanlar hiç vakit kaybetmeden Yüce Yaratıcısına sığınmalı ve tövbe etmelidir. Nefs sıfatları birkaç basamağa yayılmış olan benlikler, daha da yücelebileceklerinin işaretini almış olurlar.¹⁰¹ Bunun için insan her daim en aşağı basamaktan en yukarı basamağa ulaşabilmek için nefsinin kötü istek ve arzularına karşı sürekli mücadele etmelidir.

4.1. Nefs-i Emmare

Sözlükte “emredici nefis” anlamına gelen *nefs-i emmare*, dini bir kavram olarak, kötülüğü ve şerri şiddetle emreden, beden tabiatına meyleden, hissi lezzet ve şehvetleri emreden, kalbi süfli tarafa çeken nefis demektir.¹⁰² Mutasavvıflara göre emmare nefis; shevi ihtiraslara ve şeytani hastalıklara mukavemetsiz olarak teslim olursa, nefis makamlarının en alt derecesinden olan “nefs-i emmare” adını alır. Nefs-i emmare bedeni tabiata meyledip, hissi şehvet ve lezzetleri emreder. Kalbi süfli cihete çeken bütün şerhlerin ve kötü ahlakın kaynağı olan bir güçtür. Bu gücü kötü temayüllerinden vazgeçirip, dinin ve akliselimin emri altına sokmak için çaba sarf etmek gerekir ki bu çabanın adı mücahede’dir. Nefs-i emmare hakkında, Keşanî ise şöyle der: Bu nefsin bedeni tabiata meylettğini, lezzet ve hissi şehvetleri körüklediğini söyler. Yani kalbi

¹⁰¹ Kaynak, age., 194.

¹⁰² İbn-i Haldun, ag.e., 145; Ateş, *İslam Tasavvufu*, 575; Karagöz, age., 523; Kaynak, age., 195; Özalp, “*Nefs mad.*”, 198; el- Mekkî, age., II, 203.

ulvî değil, süflî, aşağılık, alçak şeylere celbeden şeye nefs-i emmare denir. Nefs-i emmare, şer yuvası, kötü fiillerin, yerilmiş fiillerin kaynağıdır.¹⁰³

Nefs-i emmare, potansiyel değil gerçek bir kişilik gibi algılanabilir. Kişiliğini gerçek hayatta fiili olarak sadece güdü ve eğilimlerine göre şekillendiren hiçbir ahlaki değer tanımayan bireyin nefsi/benliği nefs-i emmare olarak nitelenebilir. Nefs-i emmareyi insan doğasındaki bir potansiyel olarak düşündüğümüzde kişi Levvâme, mülhime, mutmainne, radiye, mardiyye, kâmile derecelerine ulaşsa bile o her zaman varlığını sürdürecektir. Güdülerin ve güdülenmenin insan doğasından uzaklaştırılması mümkün değildir. Diğer nefis çeşitleri aslında nefs-i emmareyi ahlaki kontrol altına alma çabalarından ve başarısından ibarettir.¹⁰⁴ Bunun için önce emmare nefsi terbiye ve ıslah etmek gerekir. İşte Hz. Yusuf kınanmış olan nefse karşı bu mücadeleyi göstermiş ve Kur'an'ın diliyle şöyle demiştir:

وَمَا أُبْرِئُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي إِنَّ رَبِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ

“(Bununla beraber) *Nefsimi temize çıkarmıyorum. Çünkü nefis; aşırı şekilde kötülüğü emreder; Rabbim acıyıp korumuş başka. Şüphesiz rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir.*”¹⁰⁵

Ben nefsimi kötülükten tenzih etmiyorum. Ben tam olarak nefsimin lehine onun beraatına temizliğine şahitlik etmem. Allah'a olan tevazuu, kerim olan nefsin de yenmek için Hz. Yusuf böyle söyledi. Benim nefsim ve nefislerin hepsi hattı zatında kabahat, çirkinlik, kötülük, günah ve masiyetleri mübalağa ile emreder. Çünkü nefis, batıldan ve şehvetlerden zevk almada en şiddetli olanıdır. Hz. Yusuf bu sözleri şundan söylemiştir:

1. Takdis-i Nimet; kendisinin üzerinde olan nimeti şükürle anmak için,
2. Allahütealâ kendisine Tevfik (inayetle başarı) verdiği için,
3. İsmet; her türlü noksanlardan ve hatalardan muhafaza edilmeyi verdiği için,

Yani ben nefsimi nefis olması itibarı ile asla tenzih etmem. Bu faziletleri de nefsimi istinat etmem. Bunları nefsim Allah'ın inayeti ve tevfigi olmadan kendi tabiatının gereği olarak yaptı diyemem.¹⁰⁶

¹⁰³ Ateş, *İslam Tasavvufu*, 575; Cebecioğlu, age., 473; Karaman, Çağrıcı., II, 521.

¹⁰⁴ Kasaboğlu, agm., 71.

¹⁰⁵ Yusuf, 12/53.

¹⁰⁶ Bursevî, age., XIII, 18.

Ebu'l-Havs: Her vakit nefsinı itham etmeyen, her halukar da nefsine muhalefet etmeyen ve her gün onun hoşuna gitmeyen bir hezimete onu zorlamayan aldanmıştır. Nefsin herhangi bir şeyini güzel gören onu helak etmiştir. Akıllı bir kimse için nefsinden razı olmak mümkün değildir. Hz. Yusuf; “*ben nefsimi temize çıkarmıyorum; çünkü nefis kötülüğü emredicidir.*” diyor. Dolayısıyla kötülüğü şiddetli arzulama nefsin tabiatındandır. Ancak Allah’ın emirlerine yönelen ve böylece ilahi rahmetin gölgesi altına sığınan kimseler nefsin arzuladığı şeyleri işlemekten sakınırlar. İyiliğe yönelen kimselerin üzerinde nefsin yaptırım gücü azalır. Belirli bir aşamadan sonra ise kalbe yönlendirici hiçbir tesiri olmayan, gelip geçici düşüncelerden ibaret kalır. Zira Yusuf (a.s) Mısır Azizi’nin karısının kendisini çağırdığı zaman, O’nun çağırısına cevap vermemiş ve böyle bu kötülükten Allah’a sığınmıştır. Ve aslında nefsinin tabiatından kaynaklanan bir özelliği olarak, bu çağrıya cevap vermesini telkin ettiğini itiraf etmektedir. Ben nefsimi temize çıkarmıyorum. Ancak bu sadece bir dürtü olarak kaldığı ve Rabbine sığınıp, bu dürtüye iltifat etmediği için bir zararının dokunması söz konusu olmamıştır.¹⁰⁷

Bilinen bir gerçektir ki insanoğlu hayır, şer, güzel, çirkin, iyi, kötü arasında bir tercih yapma kabiliyetiyle beraber sorumluluktan hoşlanmayan bir benlik, bu benlik Allah inancını olumsuz yönde etkileyen nefsi emmaredir.¹⁰⁸ Bu makamdaki nefsi emmare mertebesi, en aşağı makamdaki nefistir. Kişiyi Allah’a kul olmaktan uzaklaştırıp nefsine, heva ve heveslerine ya da dünyanın süslü püslü, şatafatlı hayatına kul olmaya zorlar ve hep bu yönde emir ve telkinleri olur. Bu durumda ki insanlar sadece simâen insan gibi gözükürken, sîreten insanlık vasıflarından fersah fersah uzaktır. Bu nefis daha çok şeytanların, nemrutların, firavunların ve şeddadların nefsinı temsil eder.

4.2. Nefs-i Levvâme

Nefs-i Levvâme, Arapçada kınayıcı nefis anlamına gelir, tasavvufi olarak bir parça kalbin nuruyla nurlanmış, o nur ölçüsünde uyanıklık kazanmış olan nefistir. Levvâme nefis bir parça uyandığı için günahları yapmak istemez. Kötülüklerin farkında, gafletten bir parça sıyrılmış özeleştiri yapabilen nefistir. Yeterince olgunlaşmadığı için zaman zaman kötülük yapar. Levvâme nefis; kendini kınayan ayıplayan işlediklerinden dolayı pişmanlık duyan ve kendini hesaba çeken nefis demektir. Gaflet uykusundan

¹⁰⁷ Kuşeyrî, age., 224; Özalp, “*Nefs mad.*”, VIII, 198.

¹⁰⁸ Demirci, *Kur’an ve Yorum*, 522.

uyanana, gerçekleri fark eden, işlediği günahlardan dolayı pişmanlık duyan ve tövbe etmeye başlayan nefsin durumudur. Emmare nefisteki sıfatlar, Levvâme nefiste de mevcuttur; ancak levvâme nefis bu halin farkındadır. Bazen ruhî ve melekî kuvvetleri hissederek yüce yaratıcısına sığınarak ibadet eder ve böylece doğru yola girer. Bazen de emmare nefsin etkisinde kalarak isyan eder, günah işler. Sonunda da nedamet duyarak tövbe eder.¹⁰⁹ Nefs-i Levvâme, insan, ruhun ışıklarına kalbini açtıkça kendi ruhundaki perdeler sıyrılmaya başlar. Kötülüğü yavaş yavaş bırakıp ruhun ilhamlarını alır, faili muakaze eden ve hesaba çeken, pişman olan, tövbe eden nefistir.¹¹⁰

وَلَا أَقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ “Kendini kınayan (pişmanlık) duyan nefse yemin ederim ki (diriltiip hesaba çekileceksiniz).”¹¹¹

Allah; ben ibadeti terkle kusur eden nufus-u şeriyeyi levm eden nefsi abideye yemin ederim ki; siz kabirlerinizden kalkar ve cezanızı görürsünüz. Kıyamette gerek ibadet, gerek kabahat eden her nefis, kendi kendini levm eder. Kabahat eden kimse “neden kabahat işledim?” Diyerek kendini levm edeceği gibi, ibadet eden kimsede “neden az ibadet ettim?” diyerek nefisini levm edeceği bu ayetten çıkarılmış olan fevahidendir.¹¹²

Nefs-i Levvâmeden neyin kastedildiği üzerinde müfessirler birbirinden farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Aralarında Said ibn Cübeyr, İkrime ve Abdullah ibn Abbas’ın bulunduğu bazı müfessirler, nefs-i levvâmenin kendisini iyilikte de kötülükte de kınayan nefis olduğunu kabul etmişlerdir. İbn Abbas kınamayı mutlak anlamda almış ve nefsi levvâmeye, kınayıcı nefis demiştir. Buna göre levvâme tabiri nefsin bütün yönlerini kapsamaktadır. Yani o nefis, kıyamet günü her durumda kendisini kınayacaktır. Kötülük işlemişse, kendisine zarar verecek, böyle bir şeyi neden yaptığı için kendisini kınar ve pişmanlık duyar. İyilik yapmışsa, elinde imkân olduğu halde neden daha fazlasını yapmadığı için kendisini eleştirir, pişmanlığını dile getirir. Mücahit’e göre ise nefs-i levvâme, muttaki insanların nefsidir. Bu kimseler, iyilik yapma fırsatını kaybettikleri için pişmanlık duyar. Katade’nin de içinde bulunduğu bir gurup ise levvâme nefisten kastın facir kimseler olduğu görüşündedirler.¹¹³

¹⁰⁹ Tellioğlu, Ömer, “*Nefs-i Levvâme mad.*”, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yay., İstanbul, 2000, VIII, 199; Ateş, *İslam Tasavvufu*, 276; Cebecioğlu, age., 474; Kaynak, age., 196.

¹¹⁰ İbn Haldun, age., 145; Ünal, age., 303.

¹¹¹ Kıyâme, 75/2.

¹¹² Vehbi, age., XV-XVI, 6253.

¹¹³ el-Mekkî, age., II, 203; Tellioğlu, “*Nefs-i Levvâme mad.*”, VIII, 199.

Nefs-i Levvâme hakkındaki bu ve buna benze görüşler bir birini tamamlar nitelikte ve yakın manaları ifade edip, iyilikte de kötülükte de kendini kınayan ve kaçırdığı fırsatlardan dolayı pişman olan nefis demektir. İyiliklerde neden daha fazla kendimi kurtaracak iyilikte bulunmadım, kötülüklerde ise neden Allah'ın razı olmadığı işlere bulaştım diyerek nedametini dile getirilmesidir.

Allah'a ulaşmanın yolu; halkı kalben bırakmış olmak, heva ve hevesin kötü yolunu terk etmektir. İrade ve şahsi uzuvlarını bırakmış olmaktır. Nefse ve iradeye gelince, onları Allah kendi iradesiyle yola getirir. Nefsi yok etmek olmaz. Çünkü yok olmak, bir nevi noksanlık sayılır. Bu yolda ise noksanlık yoktur. Nefis ölmez, ancak ıslah edilir.¹¹⁴ Onun için günah işleyen uzuvları yok etmek yerine, o uzuvları eğitmek ve Allah'a kulluk vazifesini yapabilecek seviyede ıslah etmek gerekir. Mevlana hazretleri de bu nefisle mücadeleyle, mecnunla deve olayına benzetmiştir.

Aklın nefisle savaşması mecnunun deve ile çekişmesi gibidir.

Mecnunun isteği hür kadına, devenin isteği geride yavrusuna doğrudur.

Mecnunun dediği gibi, devemin arzusu geriye, benim arzum ise ileriye,

Ben ve o, birbirimize muhalifiz.¹¹⁵

İnsan nefsiyle olan mücadelesinde şayet ilerisinin hesabını yaparak mücadele ederse başarılı olabilir. O anki durumu dikkate alırsa mücadeleden mağlup olması kaçınılmaz olur. Nefis hiçbir zaman ileriye düşünmez, onun için sadece o anki mutluluğu önemlidir. Nefsini öldüren insan başta kendisini olmak üzere, ailesini, yakınlarını ve yaşadığı toplumu diriltir. Çevresindeki insanlara adeta hayat suyu bahşeder. Nefsin kör gözüyle hareket etmediğinden uçuruma gitmekten kurtulmuş olur.

4.3. Nefs-i Mülheme

Nefsi mülheme, ilham alan ve keşfe nail olan, vicdanının sesini duyan ve dinleyen nefistir. İlham İse Allah tarafından kalbe gelen mana, sezgi, doğuş demektir. Kalp nuruyla tamamen aydınlanmış, kötü sıfatlardan kurtulmuş, iyiyi kötüden ayıran iradeye nefsi mülheme denir. Bu bir iyileşme derecesidir. Nefis, sevabını ve günahını Allah'ın yardımıyla bilir. Buradaki nefis Allah'tan gayri her şeyden uzaklaşır. Nefsin gazap ve şehvetlerine galip gelen, cihanın nimetlerinden kendi âlemine kaçan, marifet

¹¹⁴ Geylanî, Abdulkadir, *Fütüh'ul Gayb (Gizliden Sırlar)*, (trc. Abdulkadir Çiçek), Alperen Yay., Ankara, 2001, 66.

¹¹⁵ Mevlana, age., 493.

ve muhabbet-i mevlayı arayan gönül, benlik perdesini yırtıp aşmış, nefisini ve Rabbini müşahade etmiş ve tanımış Rabbine muttali olmuştur. Ruhlar âlemine yönelen bu nefis, aşk hali içindedir. İlmi sever, kanaatkâr, mütevazı, sabır ve tahammül gücü artmış, halktan hakka doğru bir yöneliş vardır.¹¹⁶

Mülheme nefsin sıfatları, ilim, doğruluk, tevazu, gayret cömertlik, sabır ve şükür hüsnü zan, eziyetlere katlanma gibi özelliklerdir. Bu sıfatlar her kimde cem olmuş ise Allah o kulu “ilham” ile mükâfatlandırır. Yani neyin iyi neyin de kötü olduğunu kullarına ilham ile bildirir. İçten alınan bu bilgi kulakla duymaktan daha sıhhatlidir. Cenab-ı Hak bu nefis mertebesine erişenlere ilim ihsan etmiştir. Mülheme nefis sahiplerinin ilim ve doğruluk gibi özellikler olmakla beraber; amellerin de ve ibadetlerin de ihlâs yani içten gelen bir sevgi ve bağlılık tam teşekkül etmemiştir. Bu bakımdan bu mertebe, ayakların kaydığı yerdir. Geri dönerek levvâme nefse de düşebilir. Azab ve kurtuluşun tam sınırında yer almıştır.¹¹⁷

Bu nefis mertebesine ulaşan insanın Allah ile olan yakınlaşması artıyor demektir. Allah bu kuluna bildikleriyle amel ettiği için bilmediklerini kalbine ilham eder. Yapmış olduğu hatalar bir şekilde kendisine fark ettirilir. Bu konuda Kur'an şöyle demektedir:

فَالْهَمَّهَا فَجُورَهَا وَتَقْوَاهَا قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا

*“Nefse ve ona bir takım kabiliyetler verip de, iyilik ve kötülüklerini ilham edene yemin ederim ki; nefisini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş onu kötülüklerle gömende ziyan etmiştir.”*¹¹⁸

Tezkiye nefsi geliştirmek ve yüceltmektir. Tedsiyeye ise eksiklik ve gizlilik. İlim, amel ve takva ile nefisini yücelten ve geliştiren istenmeyen bütün durumlardan kurtulur. İstenen bütün işlerde de kurtuluşa erer. Cehalet ve günahlarla nefisini örten ve eksilten zarara uğrar. Allah'ın nefisini kendi başına bıraktığı ve yardım etmediği kimse ise, aradığını bulamaz zarara uğrar. Zira Allah'ı bırakıp, ona isyan etmeye başlar. Allah'ın azdırdığı ve saptırdığı bir kimse elbette ki hüsrana uğrayacaktır. Nefsi Allah tarafından arındırılıp, inkârcılıktan ve günahlardan temizlenen kurtuluşa ermiştir. Allah'ın, kulun nefisini arındırması onu inkârcılıktan ve günah işlemekten temizlenmesi

¹¹⁶ İbrahim Hakkı, age., 381; Ateş, *İslam Tasavvufu*, 576; İbn-i Haldun, ag.e., 106; Cebecioğlu, age., 475; Kaynak, age., 197.

¹¹⁷ Ateş, *İslam Tasavvufu*, 576; Cebecioğlu, age., 475; Kaynak, age., 197; İbrahim Hakkı, age., 983.

¹¹⁸ Şems, 91/ 7-10.

ve Salih ameller işleterek düzeltmesidir. Kişi günahlardan kaçınır ve Salih ameller işleyecek olursa işte o zaman nefisini arındırmış olur.¹¹⁹

Vahidi (r.a) şöyle der: Allah adeta, kendini arındıran kimselerin felahı elde edeceklerine, kendilerini arındırmayan kimselerin de iflas edeceğine, yarattığı şeylerin en kıymetlisine (cana, nefse) yemin etmiş gibidir. Böylece hiç kimse, önce geçmiş kader ve bir kaza olmaksızın kendi nefisini temizlemeyi veyahut da günahlara dalmak suretiyle kendi nefisini helak etmeyi üstlenenin, bizzat kendisi olduğunu zannetmesin. Allah İnsanın zahir ve batının güçlendirerek, organlarını tam kılarak onu kemale erdirmek için hazırladı.¹²⁰ İnsanda iradesiyle kemal yoluna yönelmelidir.

إِنَّمَا نُنْذِرُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَمَنْ تَزَكَّى فَإِنَّمَا يَتَزَكَّى لِنَفْسِهِ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ

“Sen ancak görmeden rablerinden korkanları namazı kılanları uyarabilirsin. Kim temizlenirse o kendi menfaatine temizlenmiş olur. Dönüş Allah’adır.”¹²¹

Ayetin ifadesi gereğince Rablerinin huzurunda O’na kavuşacaklarına kani olarak namazı kılarlar. Ve bu şekilde maddeten ve manen temizlenirler. Kim inkârcılıktan ve gûnahtan kendini arındırıp iman eder ve yaptığı kötülüklerden vazgeçecek olursa, o bunu kendisi için yapmış olur. Zira onun bu hali ancak kendisini cehennem azabından kurtarmak için olur. Temizlenen de ancak kendisi için temizlenir, feyizlenir. Bu, işte günah çekmenin tam aksidir. Yani insanlar bu iki sınıftan dışarı değildir. Ya günah çekecekler veya gûnahtan temizleneceklerdir. Günah çekenler, başkasının günahını çekmeyeceği gibi, nefislerini kâmil iman ve üstün ahlak ve salih amel ile temizleyenler de sırf kendi menfaatlerine olarak temizlenmiş olurlar. Öyle ya akıbet, gidiş Allah’adır. Herkes ona göre mükâfat veya cezasını alacaktır.¹²²

4.4. Nefs-i Mutmainne

Nefs-i Mutmainne; iman esaslarına inanan, İslamın emir ve yasaklarına uyan, bu konularda hiçbir şüphe ve tereddüt’ü olmayan, neticede Allah ile manevi bir bağ Kur’an ve bunun lezzetine ulaşan nefistir. Genelde Türkçeye huzura eren nefis olarak tercüme edilmiştir. Bu dereceye ulaşmış olan bir insan Allah Resulünün getirdiği her inanç ve ameli hak olarak kabul eder. Allah’ın dininin yasakladığından mecburen değil seve seve kaçınarak uzak durur. Allah yolunda ne fedakârlık gerekiyorsa yapar. Dünyanın İslam

¹¹⁹ Alusî, age., XV, 183; Taberî, age., IX, 133.

¹²⁰ Razî, age., XXIII, 173; Alusî, age., XV, 183.

¹²¹ Fatır, 35/18.

¹²² Taberî, age., VII, 18; Yazır, age., VI, 383.

dışı lezzet ve menfaatlerinden mahrum kaldığı halde, onları özlemez, tersine bu konuda kalbi mutmain olarak hak dini takip edip, çeşitli pisliklerden korunur. Nefsi Mutmainne, doyuma, huzura ve rahata kavuşmuştur. Bu nefis kötü sıfatlardan arınmış güzel ahlakıyla ahlaklaşmış, kalbi nur ile aydınlanıp, kötü huyları silinen nefistir. Bu vasfa sahip nefis bazı kaynaklarda şu şekilde ifade edilmiştir. Nefis ilahi emirler altında sakin ve şehvetlere karşı çıkarak, ızdıraptan kurtulursa mutmainne olur.¹²³

يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ فَادْخُلِي فِي عِبَادِي وَادْخُلِي جَنَّاتِي

“Ey huzura kavuşmuş insan(nefis)! Sen O’ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön. (Seçkin) kullarımın arasına katıl ve cennetime gir.”¹²⁴

Yani asi olanlar dünyada işledikleri günahların azabını görüp nedametlerini izhar ettikleri günde Allahüteâlâ’ya yakın suretiyle iman eden müminlere tebşir olmak üzere bilavasıta ehl-i iman’a Cenabı hak tekellüm ederek buyurur ki; ey gazayı ilâhiye ye razı olup, zikri ilâhiye ye devamla kalbi Hakka kararlaşmış olan nefis! Sen Rabbinden, Rabbin senden memnun olduğunuz halde Rabbinin lütfuna rücu et ki, senin için Rabbin Teâlânın hazırladığı nimetlerini göresin. Sen Salih olan kullarımın cemaatine dâhil olarak sevdiğim kullarım için hazırladığım cennetime gir. Onların oluşturduğu topluluğun bir ferdi ol. Benim cennetime bu şekilde gir. İşte Cenab-ı Hak böyle demekle ehl-i imanı taltif eder.¹²⁵

Bu ayeti, nefsin huzur duymasıdır diye yorumlamıştır. Bu da insan nefsinin gayelerin gayesine ulaşmasıyla yakini marifeti, şuhut mekânını elde etmesiyle olur. Gönül huzurunun ancak yüce Allah’ı tanımakla ve ona çok çok ibadet etmekle elde edileceğine işaret etmektedir. Sonuçta yüce Allah mümin kulunun hesabını gördükten ve sorguya çekilmesini tamamladıktan sonra ona bir ikram olarak ey huzura kavuşmuş insan diye hitap eder. Mutmainne ayetinin açık, kalp, her şeyden emin olmuş, Allah’a doğru giden bu nefis sahibinin kalbi tam ve gerçek bir inanışa sahiptir. İslamın bazı sırlarını elde etmiş, cömertlik, doğruluk, yumuşak gönüllülük, güler yüzlülük, tatlı dillilik gibi güzel sıfatları kazanmıştır. Daima tevekkül, teslim, sabır, rıza halleri içindedir. Kalbi her an huzur ve sükûn içinde şükür ve sena halindedir. Kusurları örter, hataları bağışlar. İslamın emirlerinden zerre kadar ayrılmaz, peygamber ahlakı ile

¹²³ Turgay, Nurettin, “*Nefs-i Mutmainne mad.*”, *Şamil İslam Ansk.*, Şamil Yay., İstanbul, 2000, VIII, 200; Cebecioğlu, age., 475.

¹²⁴ Fecr, 89/27-30.

¹²⁵ Alusî, age., XIV, 162; Vehbi, age., XV-XVI, 6450.

yaşar.¹²⁶ Mevlana da tatmin olmuş nefiste zihin dünyasının malayani şeylerle bulandırılmamasına dikkat çekmiştir.

Tatmin olmuş nefsin berraklık ve temizliği, aynanın üzerine bir şey yazıp veya resim yapıp temizlesen de bir iz ve noksanlık kaldığı gibi, düşüncelerle dağılır.

Bedendeki tatmin olmuş nefsin yüzüne düşünce tırnakları yara açar.

Kötü düşünceyi zehirli tırnak bil. Derinleşme esnasında can yüzünü yırtar.¹²⁷

Tatmin olmuş nefis her ne kadar tertemiz ve pırıl pırıl olsa da, şayet zihin ve düşünce dünyamızı kontrol altına alamazsak, o berraklık yok olup gidebilir. Bunun için insan tatmin olmuş nefis mertebesine ulaşınca zihin dünyasını da meleyeni düşüncelerden arındırmalıdır. Bu düşünceler insanın safiyetini bozup, kalbini ve gönlünü zehirleyebilir. Zehirlenen bir kalp ve gönülden güzel bir şeyler beklemek olanaksızlaşır. Bunun için kalbi, gönlümüzü ve zihin dünyamızı hep mevlanın zikriyle meşgul etmek gerekir. Kur'an-ı Kerim'de buna dikkat çekmiştir.

الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ

“Bunlar, iman edenler ve gönülleri Allah'ın zikriyle sükûnete erenlerdir. Bilesiniz ki kalpler Ancak Allah'ı anmakla huzur bulur.”¹²⁸

İman edenlerin kalbi Allah'ı zikretmekle sükûnet buluyor. Önünde ve arkasında batılın olmadığı mucizevî Allah'ın kelamıyla kalp sükûnet bulur. Dünyevi şeylere meyletmeyle değil de Allah'ı anmayla sükûnet bulur. Bu mucize evrenseldir. Bütün insanlara bu mucize karşısında kalpleri huzura kavuşuyor. Kâfirlere gelince onlarda kalp yok. Gönülleri hevanın peşinde Kur'an'ı mucize olarak görmediklerinden onunla kalpleri huzura kavuşmuyor.¹²⁹

Kalbi huzura kavuşturmanın sebeplerinden biride Müstakim dildir. Dili müstakim olanın alameti aklîselimdir. Aklîselim sayesinde dil ya kalbi zikir etmekle susar, ya da fuzuli konuşmaktan sakınır. Aklîselim olmayan, fuzuli konuşmaktan uzak durmaz. En büyük fazilet fuzuli konuşmaktan uzak durmaktır. Zira fuzuli konuşma kişiyi sahibinin aleyhine döndürür. Kalbe gelen hatıralar daima günah işlemeye nefsi

¹²⁶ Cebecioğlu, age., 475.

¹²⁷ Mevlana, Celalettin Muhammet b. Muhammet el- Hüseyin el- Belhi er-Rumi, **Mesnevi**, (çev. Adnan Karaismailoğlu), Akçağ Yay., Ankara, 2007, 587.

¹²⁸ Ra'd, 13/28.

¹²⁹ Alusî, age., VII, 149.

tahrik eder. Yine şeytan vasıtasıyla kalp nefsin tahrikiyle günaha yönelir. Bu anda kalp ve dil yan yana gelerek Allah'ı anmalıdır.¹³⁰

Mutmainne nefis makamına erişen kimse kendisine verilen kalp huzurunun devamı için eli ayağı, gözü kulağı, dili dudağı ile bütün azaları Allah'ın zikriyle meşgul olmalıdır. Kalpteki huzur ve huşu ancak azalara hâkim olarak devam ettirilir. Azalar Allah'ın emirlerinden uzaklaşınca kalpte Allah'ı anmaktan ve zikretmekten gafil kalır.

4.5. Nefs-i Radiye

Nefs-i Radiye; Allah için ibadet ve zikir ve taat ile meşgul olarak, dünyaya hiç gönül vermeyen, nefis-i hayvaninin arzu ve isteklerinden tamamen vazgeçen, Allah'ın sevgi ve rızası dışında bütün arzu ve isteklerini terk eden kâmil kimsenin ruhudur. Nefsi radiye, razı olunan, hoşnut kalan, rıza makamına ulaşan, sızlanmayan, şikâyetçi olmayan, lütfunda hoş kahrında hoş anlayışındaki nefistir. Radiye, sonsuz olan nimetlerin verilmesiyle, razı olacak nefis, hesabının hafif olması amellerin makbul olmasıyla razı olur. Bu makama gelen ruhta, kazaya rıza esastır, kaza ve kaderin her nevi tecellisi karışışında mutlak olarak rıza durumunu muhafaza eden nefistir. Böyle bir kimse Allah Tealâ'nın iradesine kayıtsız ve şartsız teslim olur. Allah'tan gelen her musibet ve nimet karşısın da aynı derecede memnun ve razı olur. Bu mertebede insan ruhuna bütün hallerinde kemal-i rıza ile muttasıf olduğu için nefsi radiye de denilmiştir.¹³¹

Bu durumdaki nefis, kendi iradesinden vazgeçip hakkın iradesine teslim olur. Hiçbir şeyden şikâyet etmez. Nefis yerilmiş beşeri özelliklerden kurtulup, fenaya ulaşmıştır. O emir ve yasaklara tam olarak uyar. Kendinde güzel ahlaklar zuhur eder. İyilikler onun şahsiyetidir. Hakka'l-yakin mertebesine ulaşmıştır.¹³²

يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً

“Ey huzura kavuşmuş insan(nefis)! Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön.”¹³³

Abdullah b. Abbas güven içinde olunan nefisten maksat Allah'ın dünyada iken müminlere vaat ettiği ikram ve nimetlerin gerçekleşeceğine güvenen nefis demektir.

¹³⁰ Çetin, İsmail, *Edeple Varış Lutufla Dönüş*, Dilaram Yay., Isparta, 1982, 84, 127.

¹³¹ Alusî, age., XIV, 166; İbn Haldun, 346.

¹³² Bağçeçi, Muhittin, “*Nefs-i Radiye mad*”, *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yay., İstanbul, 2000, VIII, 201; Cebecioğlu, age., 475.

¹³³ Fecr, 89/27-28.

Mücahit, güven içinde olunan nefisten maksat iman eden rabbinin kendi hakkında vereceği emirlere teslim olan nefis demektir. Ebu Salih'e göre bu hitap güven içinde olunan nefse ölüm anında söylenecek ve onun rabbi olan Allah'a razı olarak dönmesi istenecek diye tarif etmişlerdir.¹³⁴

Nefis, hayra ve şerre yarayışlı halk edilince Allah nefse, günahını ve sevabını bildirdi ki; nebilere ve kitapları vasıtasıyla hayır ve şer yollarını gösterdi. Onları işlemeye kudret verdi. Binaenaleyh nefis kendi ihtiyarıyla arzu ettiği şeyi işler. Şu halde kâfir olan fisk'u fücuru ve mümin olan itaat ve takvayı ihtiyar ettiğinden bazı nefis mümin bazıları da kâfir olmuştur. Muhakkak necat buldu o kimse ki, o kimse nefisini günahlardan temizlemekle takvayı seçti. Ve muhakkak zarar gördü o kimse ki, günah işlemek fücuru ihtiyar etmekle nefisini noksan kıldı. Nefisini masiyetleri işlemekle setreden ve menhiyatı ihtiyarla zatını kemalattan geri koyan kimse elbette helak olur.¹³⁵

Adından da anlaşılacağı üzere razı olunan, memnuniyetliğin söz konusu olduğu nefistir. Bu makamdaki kul “kahrın da hoş, lütfün de hoş” anlayışını benimsemiştir. Allah tarafından her ne gelirse onda mutlaka bir güzellik bulur ve asla başına gelen iyilik ya da kötülükten ne sevinç duyar ne de mahzun olup kederlenir. Sonuçta sana verilen ebedi nimetten dolayı “sen ondan hoşnut ve Allah katında” O da senden hoşnut olarak rabbine dönüp rabbinin sana vaat ettiği ikrama ve elde edecek olduğun yakınlığa dön. Rabbinin senin için hazırlamış olduğu nimetlerin içine gir. Orada senin için hazırlanmış nimetlerden dilediğin gibi faydalan.

4.6. Nefs-i Mardiyye

Mardiyye nefis; sözlükte “hoşnut olunan, razı olunan, memnun olunan” nefis demektir. Tasavvufta, bütün benliği ile hakka teslim olan Allah'ın kendisinden razı olduğu nefis demektir. Bu niteliğe kavuşan nefis insanları sırf Allah rızası için sever, onların kusurlarını affeder. Şefkat ve merhamet sahibidir. Kendisi Allah'tan razı, Allah da ondan razı, karşılıklı rıza hali bu makamda Allah razı, kul marzîdir. Nefis muhasebesini en iyi şekilde yapar. Cömert, hassas ve ince düşünceli bir yapıya sahiptir. Rıza üzerindeki benlik, bütün işlerinde ihlâs üzere olursa Cenab-ı Allah'ın ihsanı ile Mardiyye makamına yükselir. Kul Yüce Yaratıcısından razı olduğu gibi, Cenab-ı Allah da kulundan razı olur. Cenab-ı Hak ile kulun birbirinden razı olması, o kul için ne

¹³⁴ Taberî, age., IX, 118-119.

¹³⁵ Vehbi, age., XV-XVI, 6463.

büyük bir eriş ve mutluluk kaynağıdır. Gören bilir, yaşayan duyar. Kul Allah'ta fani olmuş, irade tekleşmiş, günah ve sevap endişesi kalkmış, ikilik ve farklılık yok olmuş, Hak ile kul bütünleşmiştir. Mardiyeye nefsin velileri; olayları ilahi ilimle gören, gizli sebepleri ve ilahi sırları bilen yüce benliklerdir.¹³⁶

جَزَاؤُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ذَلِكَ لِمَنْ حَسَنِيَ رَبِّهِ

*“Onların rableri katındaki mükâfatları, zemininden ırmaklar akan içinde devamlı olarak kalacakları And cennetleridir. Allah kendilerinden hoşnut olmuş, onlarda Allah’tan hoşnut olmuşlardır. Bu söylenenler hep rabbinden korkan (O’na saygı gösterenler) içindir.”*¹³⁷

Âlimler, ayetteki, *“Allah onlardan razı oldu”* cümlesi hususunda değişik izahlar yapmışlardır. Bu cümleden olarak bunun, taatlar hususunda titiz ve endişeli olduklarından, *“Allah onların ibadetlerinden razı oldu”* manasında olduğunu söylerlerken; bazıları bununla, *“Allah onları methetmeye ve yüceltmeye razı oldu, yani bunu istedi”* manasının kastedildiğini söylemişlerdir. Hak Teâlâ’nın *“Bunlar da O’ndan razı olmuşlardır”* ifadesi, *“kulları, Cenab-ı Hakk’ın kendilerine verdiği nimetler ve mükâfatlara razı olmuşlardır”* demektir. Çünkü bütün isteklerin en üstünü, bütün lezzetlerin en yükseği olan Allah’ın rızasına ermişler, *“gözlerin görmediği, kulakların işitmediği, hiçbir beşerin aklının ermediği”* en büyük rızaya kavuşmuşlar, *“râdiyeten”* razı olmuş olarak”, *“mardiyeye”* (razı olunmuş) makamına ermişlerdir. Bu mükâfat ve rıdvân ise, Rabbinden korkanlara mahsustur. Yani bu başarının tek sebebi ve hikmeti Allah korkusunu duymaktır.¹³⁸ Bu nefis mertebesine ulaşan kulun, Allah, yürüyen ayağı, tutan eli, gören gözü olur.¹³⁹ Böylece artık bu kul azalarıyla Allah’ın yardımıyla günah işlemez hale gelir.

Allah bu nefisten razıdır. Bu mertebedeki nefis, beşeri istekleri terk etmiş, güzel huylu olmuş, kusurları affeden, insanların yaptıklarına incinmeyen ve insanları incitmeyen bir olgunluktur. Güzel düşünen, şefkatli, eli açık, insanları Allah için seven, hassas, ince düşünceli, nefis muhasebesini en iyi yapan nefistir. Başkalarında bulunmayan güzel meziyetlere sahip, bunun içinde Allah kulunun gören gözü, tutan eli,

¹³⁶ Alusî, XIV, 167; İbn Haldun, 346; Canbulat, age., 524; Kaynak, age., 201; Cebecioğlu, age., 474.

¹³⁷ Beyine, 97/8.

¹³⁸ Razî, age., XXIII, 327; Yazır, age., IX, 366.

¹³⁹ Nevevî, age., I, 457.

yürüyen ayağı olmuştur. Allah bu kulunun günah işlemesine fırsat vermez, kötülöklere bulaşmasına sebep olacak ortamlardan uzak tutar.

4.7. Nefs-i Kâmile

Nefsi kâmile, tasavvufî olarak bütün olgunluk özelliklerini elde etmiş, kemale ermiş, kusursuz, olgunlaşmış, bütün olgunluk özelliklerini elde etmiş, irşat durumuna geçmiş, tam arınmış insan, kâmil, temiz, saf, bütün kemal sıfatlarını kazanmış nefis demektir. Bu makama nefis-i sâfiyye, nefis-i zekiyye, nefis-i kudsiyye ve nefis-i Saliha da denir. Kâmile nefis sahipleri, nefsin basamaklarında zirveye oturmuş büyük ruh'tur. Bu mertebe peygamberlerin nefsidir. Kendi varlığı yok olmuş, Cenab-ı Hak ile bütünleşmiştir. Diğer velilerde kısım kısım bulunan özellikleri, şahsında birleştirmiştir. Sayılan bütün güzel sıfatlara haizdir. Bu makamdaki nefsin tek hedefi sahibinin rızasını almak, hareketleri sevap ve ibadettir. Tatlı sözleri tam ilim ve hikmettir. Cenab-ı Allah tarafından insanlara gönderilen ilahi bir ışıktır, o her zaman verme ve ihsanda bulunma halindedir.¹⁴⁰

Tasavvuf'un da amacı insanı bu makama ulaştırmaktır. Yani kâmil insan, bütün nefis perdelerini yırtıp, en son mücerret ruh haline ulaşan insan, her bakımdan mükemmel insandır. Buna insan-ı kâmil denir. Mutasavvıfların insan-ı kâmil (olgun insan) düşüncesini Abdu'l-Kerim el-Cili, "el-İnsanü'l-Kamil" adlı eseriyle izah etmiştir. Ciliye göre İnsan-ı Kamil baştanbaşa bütün varlığın çevresinde döndüğü kutuptur. Varlık yaratılalıdan beri insan-ı kâmil tektir, tek kalacaktır. İnsan-ı Kâmilin kendine özgü bir hakikati var. O hakkın aynasıdır. Allah ismi nasıl hakkın aynası ise insan-ı Kamil de hakkın aynasıdır.¹⁴¹

Mevlana, dünyayı ağacın dallarına, insanı ise meyvelerine benzetmektedir. Olgunlaşmamış meyveler ağacın dallarına daha sıkı yapışıktırlar. Koparılmalari zordur. Eğer insanda kemal derecesine ulaşamamış ise olgunlaşmamış meyve gibidir. Dünyaya sıkıca sarılıp ondan bir türlü kopmak istemez. Ne zaman ki olgunlaşır yani nefsin mertebelerini aşar ise, işte o zaman dünyaya karşı ilgisi azalacak ve nihayetinde

¹⁴⁰ İbn Haldun, age., 346; Cebecioğlu, age., 474; Canbulat, age., 524; Kaynak, age., 201-202. Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname*, (trc. Faruk Meyan,) Bedir Yay., İstanbul, trs., 61-62

¹⁴¹ Ateş, *İslam Tasavvufu*, 577-578.

kopması kolay olacaktır. Böylece saraya layık olarak Allah'ın huzuruna kemal seviyesinde çıkacaktır.¹⁴²

Aşk ilahi rahmetin en büyüğüdür. Gönülde aşk belirtileri görünürse ilahi rahmetin seni özlediğini bil. Zira Allah'ın isimlerinden biri de mürid (murat eden) bu müridin muradı, senden başka kim olabilir. Buna göre aşk bize şunu haber vermektedir. Seviyor ve seviliyorsun. Yeter ki aşk ateşi yansın.¹⁴³

5. NEFSİN TERBİYE EDİLMESİ

Kalp tesviye edilince daima iyiliğe meyleder. Güzel huy ve güzel ameller hiçbir zorlamaya gerek kalmadan, refleks olarak ortaya çıkar. Tasavvuftaki tezkiye her türlü yabancı etkiden uzak nebevi bir tezkiyedir. Böyle bir tezkiye şüphesiz kalplerin Allah'a, cisimlerin ruha, nefislerin ibadete, cemiyetin ahlaka, âlimlerin Rabbanîliğe karşı zayıflayan bağlarını güçlendirir. Sahiplerini dünya ziynetine, mal ve evlat fitnesine ve şehvet ihtirasına karşı korur. Nefis tezkiyesi denilen şey nefsin riyazet ve mücahede yoluyla kötü sıfatlarının ortadan kaldırılmasıdır.¹⁴⁴

İnsan hem beden hem ruh; hem bir dış hem de bir içten meydana geldiği için ahlaki ilerleme ve dengeli gelişme insan kişiliğinin bu iki cephesinde eşit bir dikkat ve özen göstermeyi gerektirir. İslam da tasavvuf ya da ruhi eğitim benliği azaltmayı nefsi kırmayı daima giderek artan ölçüde Allah'ın huzurunda oluşu gerçekleştirmeyi hedefler. Nefs-i terbiye halvet yoluyla, halktan uzaklaşarak hak ile beraber olmayla gerçekleşir. İnsan halvet usulüyle nefsinin insanlardan uzak tutar. Onu hapseder ve oyun ve eğlence gibi şeyler için ona izin vermese, isteklerini yerine getirmediği için nefis zayıf düşer, delil ve burhanları yok olur.¹⁴⁵

Mücahede, insanın nefsinin arzularına kötü isteklerine şeytanın askerlerine karşı direnip savaşmasıdır. Mücahede, masivadan sıyrılarak, Allah'a duyulan ihtiyacın sıdk üzerine olmasıdır. Nefsin, hakkın rızasını kazanma yolunda kullanılmasına mücahede denir. Nefse şehvet sütü emzirmeyi terk etmek, kalbi, istek ve şüphelerden uzak tutmak mücahededir. Bu savaşın silahı ibadet, zikir, tesbih ve duadır. Nefs düşmanına bu silahlarla saldırıp, onu ikmal kaynağının etrafını riyazet mayınlarıyla döşemek gerekir.

¹⁴² Kızıler, Hamdi, “*Mevlanaya Göre İnsan ve Değeri*”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi Mevlana Özel Sayısı*, Ankara, 2005, 477.

¹⁴³ Öztürk, Yaşar Nuri, *Tasavvufa Giriş Varlık ve İnsan*, Yelken Mat., İstanbul, 1978, 192.

¹⁴⁴ Yılmaz, age., 43-44.

¹⁴⁵ Hamidullah, Muhammed, *İslama Giriş*, (çev. Cemal Aydın), T.D.V. Yay., Ankara, 1996, 120; Kübra, age., 76.

Riyazet nefsin ve tenin isteklerini kesmek, asgariye ye indirmek ve ona zor gelen şeyleri yaptırmaktır. Mideyi doldurmamak, bu suretle nefsi incitmelidir. Nefsi iyiliğe zorlamak, riyazetle nefsi bu işe alıştırmaya çalışmaktır. İşin başı mücadele, devamı riyazet, nihayeti de müşahededir. Müşahedenin esası nefsi alışkanlıklarından kesip, daima nefsin arzu ettiğinin tersini yapmaktır.¹⁴⁶

Mutasavvıflar dört uygulamayı tavsiye ederler. Az yemek, az uyumak, az konuşma ve az görüşmek, az denilen şey hiç anlamında değildir. Zaten böyle bir şey imkânsızdır. Onun için her şeyde ılımlı olmak esastır. Başka bir görüşte nefsi terbiye edilmesinin üç şartı; açlık(cu), az yemek(killet-i taam), az uyumaktır (killet-i menam). Yaşamak için yemeli, fakat yemek için yaşamamalıdır. İlahi iradenin ve emirlerin yerine getirilmesi için kuvvet kazanmak üzere yemek yemek başlı başına bir ibadettir. Manevi verimi düşürecek derecede yiyeceği azaltmak günahtır. Sağlık için gerekli uykuyu uyumak, insan için gerekli vazifedir. Fakat uzun süreli uyumak ruhi gelişimi engeller. Az konuşmak, bayağı sözleri azaltmak ve mümkünse her türlü kötü sözden uzak durmayı sağlar. İnsanlarla az görüşmek, gerekmeyince onlarla görüşmemek anlamına gelmez. Aksine başkalarına yararlı olmak, rabbinin rızasını kazandıracak şeyleri yapmalarını sağlamak gerekir.¹⁴⁷

Nefsin terbiyesinden gaye; nefsi ilk yaratıldığı gibi saf ve temiz bir duruma getirmektir. Yüce Yaratıcı insanlardan ilk yaratılıştaki gibi özellikte kalbinin lekesiz, yani ilk yaratılıştan sonraki kötülüklerden arınmış olmasını ister. Bilindiği gibi benliğin iki parçası nefis ve ruh'tur. İşte yaratılışın negatif kuvveti ve kötülüklerle yüklü olan nefsi, pozitif olan ruhun emrine vermektir. Böylece kul ilahi sıfatlara bürünerek; Cenabı Allah'ın istediği özelliklere sahip olacak, hayat mecrasında ilk geldiği gibi temiz bir ahlak ile yüce Yaratıcısına geri dönecektir.¹⁴⁸ Başımıza gelen her musibet ve felaketler kendi irademizle yapmış olduğumuz fiillerin neticesidir. Bunun için fiil ve eylemlerimizi terbiye ettikten sonra Allah'ın ihsan ve inayetleri çevremizi bir zırh gibi saracaktır.

مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا وَكَفَى بِاللَّهِ شَهِيدًا

¹⁴⁶ Cebecioğlu, age., 442-445; Yılmaz, age., 215-216.

¹⁴⁷ Hamidullah, age., 115; Yılmaz, age., 215-216.

¹⁴⁸ Kaynak, age., 203.

*“Sana gelen iyilik Allah’tandır. Başına gelen kötülük ise nefsendendir. Seni insanlara elçi olarak gönderdik, şahit olarak da Allah yeter.”*¹⁴⁹

Bursevî, bu konuda şunları ifade etmiştir: “Ey insan! Sana hayır ve nimetten her ne dokunursa o Allah’ın fazl’u keremindendir. Zira insanın yapmış olduğu bütün itaat ve ibadetler vücut nimetine kâfi gelmez. Bundan başkasına ibadetler nasıl kâfi gelebilir. Kötülükten ve musibetten başına her ne gelirse yani bir bela ve ikrah edilen, hoşlanılmayan bir şey başına gelirse, anla ki bu nefsinin ayıbındandır. Çünkü musibetlere sebep olan nefistir. Masiyetler musibetleri celbederler. İyilikler Allah’ın ihsan ve ikramıdır. Kötülükler ise cezası ve intikamıdır.¹⁵⁰ Bir anlamda başımıza gelen ufak bir musibetten dolayı bile acaba ben ne yaptım da bu benim başıma geldi diye kendimizi sorgulamalıyız. Başımıza gelen güzelliklerden dolayı da mağrur olmamalıyız. Bize yakışan her zaman aciz olduğumuzun farkında olmak ve bu bilinçle yaşamaktır.

يَوْمَ لَا يَنْفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ إِلَّا مَنْ أَتَى اللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ

*“O gün mal ve oğullar fayda vermez. Allah’a ancak temiz bir kalp ile gelenler kurtulur.”*¹⁵¹

Nefsi terbiye etmek, nefsi Allah’ın huzurunda teslim olmaya, İslami emir ve yasakları yerine getirebilir bir olgunluğa ulaştırmaktır. Bu bir anlamda onu İslami ilkelere ibadetlere, Allah için fedakârlık yapmaya razı etmektir. Mücadele bu gayretin bu çabanın, bu hedefin bir metodudur. Kişinin Müslümanlığının işareti, nefsinin isteklerinin Kur’an ve Peygamberimizin koyduğu ölçüye uygun olmasıdır. Nefislerin, iman, ibadet, itaat, dua ve Allah yolunda çalışma ile tezkiye edilmesi (temizlenmesi, korunması) gerekir.¹⁵²

İnsan, dünyanın bütün yalancı güzelliklerinin farkında olarak, nefsinin aşırı istek ve tutkularına karşı uyanık ve sabırlı olması gerekir. Nefsin terbiye edilmesinde dünyanın bütün ihtişamıyla insana tebessüm ettiği bir zamanda sabredebilmek ve konumunun hakkını verebilmek, her bireyin başarabileceği bir durum değildir. Onun için herkesin üstesinden gelemediği bir şeyi başarabilmek, kul için önemli bir meziyet kabul edilir. Dünyanın makamına mansıbına, malına mülküne karşı hırsını kontrol altına alan insan, mahşerde Allah’ın sürpriz lütuflarına mazhar olacaktır.

¹⁴⁹ Nisa, 4/79.

¹⁵⁰ Bursevî, age., V, 356.

¹⁵¹ Şems, 26/89.

¹⁵² Ece, age., 431-492.

Nefsin isteklerini yerine getirmekle nefis doymaz, aksine daha da acıkır. Nefis süt emen çocuk gibidir, eğer onu süttten kesmezsen o delikanlı da olsa süt emmek ister, ama vakti gelince süttten kesersen oda o alışkanlığı bırakır. Mevlana'nın dediğı gibi "hiç ateşe odun atmakla ateş söner mi, nefsin istediğini yapmakla da nefis terbiye olmaz daha da azgınlaşır."¹⁵³ Nefsi terbiye etmede en önemli husus sabırdır.

وَأَصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا

*"Sabah akşam rablerine onun rızasını dileyerek, dua edenlerle birlikte candan sebat et. Dünya hayatının süsünü isteyerek gözlerini onlardan çevirme. Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız kötü arzularına uymuş ve işi gücü aşırılık olan kimseye boyun eğme."*¹⁵⁴

Nefsini hapset, nefsini sohbet etmekle sabit kıl, kimlerle beraber sabit kıl, o kullarla beraber ki; onlar sabah akşam her vakit Rablerine dua ederler. Günün evvelinde ve sonunda kusurlarının bağışlanması için tövbe ve istiğfar ile dua ederler. Dualarında da sadece ve sadece Allah'ın rızasını murat ederler. Dünyanın geçici şeylerinden bir şey istemezler. Dünya ziynetini arzu ederek, Gözünü başkasına çevirme, yani sen zenginlerin meclislerinde, eşraf ve dünya ehlinin meclislerinde bulunmayı arzu etme. Fakirleri meclisinden kovmak ve çıkarmak konusunda kimseye tabi olma, onları zikrimizden gafil kılmışız. Bu konuda keyfinin ardına düşme.¹⁵⁵ İnsan, imanını sonuna kadar koruma, günahlara girmeme, nefsin sınır tanımaz istekleri karşısında boyun eğmeme, dünyalık musibetlere karşı koyma konusunda sabırlı ve dirayetli olmalıdır.

Nefsin arzularına set çekebilmek için mutlaka tövbe kapısından da ayrılmamak gerekir. Yapılan en ufak bir hatadan dolayı hemen Allah'ın gafur ve rahim sıfatlarının havuzunda, manevi kirlerimizden temizlenmenin fırsatını aramalıyız. Yapılan bu tövbenin arkasında irademizin hakkını da vererek, azim ve kararlı bir şekilde durmalıyız. Tövbe edip pişman olan ve yine o pişmanlıkları unutup, denenmiş tekrar deneyen kişi edebi zarara düşer. Tövbesinin devamlılığı, gücü ve tatlılığı kabul edilmesi kısmet olmazsa, köksüz ağaç gibi her gün sular ve kurur. Sözü tutmama ve tövbeyi bozma belaya neden olur. Hatta çarpılmaya sebep olur. Cumartesi halkı Yahudiler ve İsa'nın sofrasındakilerin hakkındaki gibi gönül çarpılır ve kıyamette bedene gönül sureti

¹⁵³ Karataş, age., 190.

¹⁵⁴ Kehf, 18/28.

¹⁵⁵ Bursevî, age., XV, 688.692.

verilir.¹⁵⁶ Yapılan tövbeden murat, bir daha aynı günahları irtikâp etmemek ve o çirkin eylemleri terk etmektir.

İnsan manevi özellikler ile maddi özellikleri kendisinde birleştiren komplike bir varlıktır. Bu sebeple öz itibariyle kâinatın “özü”nü temsil etmektir. Yaratıcı insanı esas alarak varlık âlemini tasarlamıştır. Her şey insan için bir vasıtaadır. İnsan ise gayedir. Yüce Allah, yarattığı diğer varlıkları insanın emrine ve hizmetine vermiştir. Sahip olduğu bu potansiyelleri iyi ve doğru şekilde kullanabilen insan kemal seviyesine ulaşarak eşyanın hakikatini çözebilecek hale gelecektir. Böylelikle zaman ve mekâna bağlanan bedenle onun besleyici unsurlarının tasallutundan kurtularak, Allah’a kavuşur. Zira Allah’tan geldiği gibi saf ve temiz olması insan için nihai hedef olmalıdır.¹⁵⁷

Hâsılı sabır, kurtuluşa ermenin en sihirli yoludur. Sabreden kişi mutlaka er ya da geç hedefe ulaşır. Allah’a ibadetinde sabırlı olan ilahi huzura kavuşur. Musibetler karışığında sabreden, o musibetlerin acısının geçici olduğunu bilip, ona göre hareket ederse, sonunda günahlarına kefarete olur ve böylece arzuladığı cennete girer. Dünyanın bütün cazibesine karşı konumunun hakkını verip sırat-ı müstakimden ayrılmayan saadet-i dareyn mutluluğuna ulaştıracaktır. Zaten kâmil bir müminden de beklenen mümin karakterinin gereğini yapmasıdır.

¹⁵⁶ Mevlana, age., 657-684.

¹⁵⁷ Kızılar, agm., 179.

SONUÇ

Allah insanı yaratırken ondan birtakım yükümlülükler istemiştir. Bu yükümlülüklerin başında mesuliyet ve sorumluluk sahibi olması gelmektedir. İnsanın birinci derecede sorumlu olduğu husus, kendisini yaratan ve diğer bütün canlıları da direk ya da dolaylı olarak kendisine bu sorumluluğunu yerine getirebilmesi için hizmetine veren Allah’a kul olmaktır. İşte biz insana bu çalışmamızda bu asli mesuliyetini bir kez daha hatırlatmak istedik. Bunun içinde çalışmamıza “Kur’an’da Nefis Muhasebesi” adını verdik.

Nefis kavramı lügatlerde, insanın kendisi, özü, ruh, kişilik, asıl, maya, cevher, kan, kadının loğusa olması, döl suyu, iç, iç taraf, can, hayat, beden, ceset, ağız ve burundan giren rüzgâr, göz değdirmek, nazar etmek, cimrilik etmek, haset etmek, kıskançlık, himmet, akıl, azamet, izzet, heva, heves, kötü duyguların kaynağı, bedenin hissi istekleri ve kişinin karakterlik yapısı gibi anlamlara gelmektedir.

Kur’an-ı Kerim’e gelince nefis kavramı, oldukça fazla kullanılmıştır. Bu anlamların başında; “Âdem, ruh, can, canlı, Allah’ın zatı, heva ve heves, cin ve insan topluluğu, kişi, kendi, kendimiz, hepimiz, hepiniz, kalp, göğüs, iç, biyolojik ve ruhi âlem” gibi anlamlarda kullanılmıştır. Bu anlamlar zaman zaman birbirinin yerine de kullanıldığını görmekteyiz.

Kulluk bilincinde olan insanın nelere kaşı nefis muhasebesi içinde olması gerekir hususunda; kişinin Allah’a, peygamberlere, kendi nefsine, ailesine ve toplumuna karşı nefis muhasebesi yapması gerekir. Bu konuda oldukça fazla ayet mevcuttur. Aynı zamanda nefse hiçbir zaman güvenilemeyeceğini nefsin sürekli denetim altında tutulması gerektiği hususunda oldukça önem arz etmektedir. Çünkü nefsin nerede, nasıl ne şekilde insanın karşısına çıkacağı belli olmaz. Nefsin hilelerine karşı her an teyakkuzda olmak gerekir. Aksi takdir de insanı yaratılış gayesinden uzaklaştırır.

Dünyada kulluk bilincinden ve cennetten uzaklaştırıp, bizi şeytana ve cehenneme yaklaştıran, nefsin temel özellikler genel itibariyle, açık ve gizli şirk, riya, kibir, zülüm, eziyet etme, yalancılık, küfür, şehvetperestlik, haset, kıskançlık, cimrilik, heva ve heveslerin peşinde koşma, alaycılık, dedikodu, öfke, kin, nefret, çıkarıcılık, vefasızlık, ihanet gibi özelliklerdir. Bu kötü özellikleri üzerinde taşıyan bir insanın

mutlaka nefis muhasebesi yaparak, nefsiyle hesaplaşıp, nefsin kusurlarını ona kabul ettirip, yaratılıştaki ilk safiyetine kavuşturmak gerekir.

Sadece tek başına insan Allah katında bir şey ifade etmez. Çünkü insan nefsiyle olduğu zaman sorumluluk sahibi ve Allah katında bir kıymete haizdir. Nefis sayesinde insan meleklerin ulaşamadıkları yerlere ulaşmış, Allah karşısın da muhatap olarak kabul edilmiştir. Allah insanı yaratırken melekler gibi kötülük ve isyan yapma kabiliyetlerini elinden almamıştır ve ya hayvanlar gibi akılsız iradesiz yaratmamıştır. İnsan meleklerle hayvanlar arasında akıllı, irade sahibi, dilediğinde ibadet eden, dilediğinde isyan eden bir kabiliyette yaratılmıştır. Bunun için insan iradesini ve aklını kullanarak melekleri de geçebilir, aynı zamanda iradesini ve aklını kullanamayıp bu güzel nimetleri nefsinin emrine verip kötülüklere bulaşarak hayvanlar derecesinden aşağıda düşebilir. Kısaca nefiste ögle bir özellik vardır ki insanın çok yüce makamlara ulaştırdığı gibi insanı en aşağı yerlere de sürükleyebilir.

Diğer yandan insanın nefsini yok etmek yerine, onu ıslah etme metotlarını ve nefsi terbiye etmek çok önemlidir. Nefsin terbiyesinden gaye; nefsi ilk yaratıldığı gibi saf ve temiz bir duruma getirmektir. Allah insanlardan ilk yaratılıştaki gibi özellikte kalbinin lekesiz, yani ilk yaratılıştan sonraki kötülüklerden arınmış olmasını ister. Bilindiği gibi benliğin iki parçası nefis ve ruh'tur. İşte yaratılışın negatif kuvveti ve kötülüklerle yüklü olan nefsi, pozitif olan ruhun emrine vermektir. Böylece kul ilahi sıfatlara bürünerek; Cenabı Allah'ın istediği özelliklere sahip olacak, hayat mecrasında ilk geldiği gibi temiz bir ahlak ile yüce Yaratıcısına geri dönecektir. Bunu gerçekleştiren kul dünyasını da ahiretini de mamur etmiş olur. Bunun için fiil ve eylemlerimizi terbiye ettikten sonra Allah'ın ihsan ve inayetleri çevremizi bir zırh gibi saracaktır.

Nefsi bir anda terbiye etmek, onu hemen asli özelliklerinden uzaklaştırmak oldukça zordur. Onu terbiye ederek iradenin ve aklın emrine verebilmek için zaman gerekir. Bunun için mutasavvıflar nefsi terbiye etmede çeşitli mertebeler koymuşlar. Aslında bu mertebelerin hepsinin gayesi kötülüğün ve çirkinliklerin en çok işlendiği emmare nefsi kontrol altında tutma çabasından ibarettir. Bunu sağlayabilmek için her yerde ve zamanda nefis otokontrole tabi tutulmalıdır. Aksi durumda kişi en yüce makama çıksa da hemen aşağı ine bilir. Bilinen bir gerçektir ki ıslah etmek, bir yeri onarmak, düzene koymak zordur. Ancak o şeyi yıkıp bozmak yok etmek aynı derecede kolaydır.

BİBLİYOGRAFYA

- Abken, Ali, “Sorumluluğa Riayetsizliğin Doğurduğu Problemlere Genel Bir Bakış (tıbbi açıdan)” *Kur’an-ı Kerim’ de Mesuliyet*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006.
- Akalın, Şükrü Haluk; Recep Toparlı vd., *Türkçe Sözlük*, T.D.K. Yay., Ankara, 2005.
- Akgül, Mühittin, *Kur’an İnsan ve Toplum*, Işık Yay., İstanbul, 2002.
- Ali, Ünal, *Kur’an-ı Kerim’de Temel Kavramlar*, Beyan Yay., İstanbul, 1990.
- Alusî, Ebu’l Fad’l Şahabuddin Seyyid Muhammed el-Alusî- el-Bağdadî, *Tefsiru’l-Kurâni’l-Azım ve Seb’i’l-Mesânî*, Daru’l-Fikr, Beyrut,-Lübnan, 1987.
- Ateş, Süleyman, *İslam Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 2004.
- *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Yay., İstanbul, 1989.
- Aydar, Hidayet, “Kur’an-ı Kerim’de Mes’uliyete Riayet ve Riayetsizliğin Dünyevi ve Uhrevi Sonuçları”, *Kur’an-ı Kerim’de Mes’uliyet*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006.
- Bağçeçi, Muhittin, “Nefs-i Radiye” mad., *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yay., İstanbul, 2000.
- Bayraklı, Bayraktar, *Yeni bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, Bayraklı Yay., İstanbul, 2004.
- Beydavî, *Tefsiru’l-Kadı Beydavî*, Mektebu’l-İslamiye, Diyarbakır, trs.
- Bursevî, İsmail Hakkı, *Ruhu’l-Beyan Tefsiri*, (terc. Ömer Faruk Hilmi), Osmanlı Yay., İstanbul, trs.
- Camcı, Selçuk, *Mümin Kimdir*, Rehber Yay., İstanbul, 2005.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri sözlüğü*, Anka Yay., İstanbul, 2005.
- Celaleyn, *Celaleyn Tefsiri*, (çev. Ali Rıza Kaşeli) Sağlam Yay., İstanbul, 2005.
- Cezairî, Ebubekir Cabir, *En Kolay Tefsir*, (çev.Salih Uçan, Ahmet Özdemir vd.) Mektup Yay., İstanbul, trs.
- Çetin, İsmail, *Edeple Varış Lutufı Dönüş*, Dilaram Yay., Isparta, 1982.
- Demirci, Muhsin, *Kur’an da Toplumsal Düzen*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2005.
- *Kur’an ve Yorum*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006.
- Devellioğlu, Ferid, *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2007.

- Dihlevî, Şah Veliyyullah, *İslam Düşünce Rehberi*, (çev. Mehmet Erduğan), İmaj Yay., İstanbul, 2003.
- Döğen, Şaban, *365 Günde İslam*, Gençlik Yay., İstanbul, 2000.
- Ece, K. Hüseyin, *İslam'ın Temel Kavramları*, Beyan Yay., İstanbul, trs.
- Eren, Şadi, *Nefis Terbiyesi*, Nesil Yay., Hollanda, 2003.
- Erkan, Arif, *el-Beyan, Büyük Arapça Tükçe Lügat*, Yasin Yay., İstanbul, 2004.
- Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Marifetname* (tec. Faruk Meyan,) Bedir Yay., İstanbul, trs.
- Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, (çev. Alparslan Açıkgenç), Ankara Okulu Yay., Ankara, 2003.
- Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhit*, Risale Yay., Beyrut, 1994.
- Gazâlî, İyyâ'u Ulûm'id- Dîn, (trc. Sıtkı Güllü), Huzur Yay., İstanbul, 1998.
- Geylanî, Abdulkadir, *Fütüh'u'l-Gayb (Gizliden Sırlar)*, (çev. Abdulkadir Çiçek), Alperen Yay., Ankara, 2001.
- Halefullah, Muammed Ahmed, *Kur'an'da Anlatım Sanatı (el-Fennu'l-Kasasi)* (çev. Şaban Karataş), Ankara Okulu Yay., Ankara, 2002.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, (çev. Salih Tuğ), İmaj Yay., Ankara, 2003.
- *İslama Giriş*, (çev. Cemal Aydın), T.D.V. Yay. Ankara, 1996.
- Hüseyin Kazım Kadri, *Türk Lügati*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 1995.
- İbn Arabî, *Marifet Kitabı*, (çev. H. Şemsi Ergüneş) İz Yay., İstanbul, 2009.
- İbn Haldun, *Tasavvufun Mahiyeti*, (çev. Süleyman Uludağ), Dergah Yay., İstanbul, 1977.
- İbn Kesir, *Hdislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, (çev. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner), Çağrı Yay., İstanbul, 1991.
- İbn Manzur, Cemaluddin Muhammed b. Cemaluddin "*Lisanü'l-Arap*", Dar-ı Sadr, Beyrut, Lübnan, 1986.
- İbn Teymiye, Takıyyü'd-din Ahmet, *Teveessül*, (çev. Heyet), Tevhid Yay., İstanbul, 1998.
- İsfihani, Ragıp, *Müfredatü'l el Fazl'l-Kur'an*, Kahraman Yay., İstanbul, 1986.
- İslamoğlu, Mustafa, *Alemlerin Rabbi Allah (c.c) Bilmek Tanımak Anlamak*, Düşün Yay., İstanbul, 2008.
- Kandemir, Yaşar, *Peygamberimin Sevdığı Müslüman*, Zafer Yay., İstanbul, 2007.
- Karaçam, İsmail, *Sonsuz Mucize Kur'an İlmi ve Edebi Sırları*, Ensar Neş. 2007.

- Karagöz, İsmail, “*Nefs md*”., “*Dini Kavramlar Sözlüğü*”, Diyanet Yay., Ankara, 2006.
- *Kur’an-ı Anlamak, Kırk Ayet ve Yorumu*, T.D.V., Yay., Ankara, 2008.
- Karakaya, İsmail, *Örnekleriyle İslam Ahlakı*, Kitap Neşriyat-Dağıtım, Ankara, 2005.
- Karataş, Mustafa, *İbadetlerde Ruh ve Şekil İbadet mi Şekil mi?*, Nun Yay., İstanbul, 2008.
- Karman, Hayrettin; Çağrı, Mustafa, vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, T.D.V.Yay., Ankara, 2007.
- Kasaboğlu, Abdurrahman, “*Yusuf ve Züleyha açısından Kur’an da Nefs-i Emare Kavramı Freud’un “id” Kavramıyla bir Mukayese*”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı 17, Ankara, 2007.
- Kaynak, Mesut, *Kur’an’da Sevgi*, Yay Matbacılık, İstanbul, 2000.
- Keskioğlu, Osman, *Kur’an Yolunda*, Kılıç Kitabevi, Ankara, trs.
- Kızıler, Hamdi, “*Mevlanaya Göre İnsan ve Değeri*”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi Mevlana Özel Sayısı*, Ankara, 2005.
- Komisyon, *Ansiklopedik İslam Lügati*, Tercüman Matbaası, İstanbul, 1982.
- Kurtubî, *el-Camiu li-Ahkami’l-Kur’an*, (çev. Eryaysoy, M. Beşir), Buruç Yay., İstanbul, 1996.
- Kuşeyrî, İmam Ebul Kasım Abdullah Kerim el-Kuşeyri Havazin bin Abdulmelik, *Risale-i Kuşeyri*, (çev. Ali Aslan) Hikmet Neşriyat, İstanbul, 2006.
- Kutup, Muhammed, *İslamda Ferd ve Cemiyet*, Trc. Mehmet Süslü, Hikmet Yay., İstanbul, trs.
- Kutup, Seyyid, *Fi- Zilal’il Kur’an*, (çev. Salih Uçan, Vahdettin İnce), Dünya Yay., İstanbul, 1991.
- Maverdî, *Din ve Dünya Edebi*, (trc. Selahattin Kip), İlkadım Yay. Ankara, 2006.
- *Edep’üd Dünya Ved’din* (Dünya ve Din Edebi) (çev. Ali Akın), Çelik Yay., İstanbul, 1998.
- Mekkî, Ebu Talip, *Kütü’l-Kulub (Kalplerin Ağız)*, (trc. Muharrem Tan) İz Yay., İstanbul, 2004.
- Mevdudî, *Tefhimul Kur’an*, (çev. Yusuf Karaca, Muhammed Han Kayani vd.), İnsan Yay., İstanbul, 1996.
- Mevlana, Celalettin Muhammet b. Muhammet el- Hüseyin el- Belhi er-Rumi, *Mesnevi*, (çev. Adnan Karaismailoğlu), Akçağ Yay., Ankara, 2007.
- Muhasibî, *er-Ri’aye (Kalb Hayatı)*, (çev. Abdulhakim Yüce), Işık Yay., İstanbul, 2005.

- Mutçalı, Serdar, *el-Mucem'ül Arabi el-Hadis*, Darcık Yay., İstanbul, 1995.
- Müslim, el-Haccac, *Sahih i Müslim*, Darul İhya Turasil Arabî, Beyrut-Lübnan trs.
- Nasîf, Şeh Mansur Ali, *Tac (el- Cami'ul lil Usu'l fi Ehadisirrasül)*, Dersaadet Yay., İstanbul, trs.
- Neccar, Muhammed Ali, İbrahim Mustafa, vd., *Mucemu'l-Vasut*, Çağrı Yay., İstanbul, 1996.
- Necmüdîn, Kübra, *Tasavvufi Hayat*, Haz. Mustafa Kara, Dergah Yay., İstanbul, 1980.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünenü'n- Nesaî*, Çağrı Yay., İstanbul, 1981.
- Nevevî, *Riyâzu's Sâlihîn*, (tcr. Abdülkadir Akçiçek), Sağlam Yay., İstanbul, trs.
- Nurbaki, Haluk, *Süre-i Yusuf'un Yorumu*, Damla Yay., İstanbul, 2005.
- Özalp, "Nefs md.", *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yay., İstanbul, 2000.
- Öztürk, Yaşar Nuri, *Tarih Boyunca Tasavvufi Düşünce*, Sümer Mat., İstanbul, trs.
- *Tasavvufa Giriş varlık ve İnsan*, Yelken Mat. İstanbul, 1978.
- Pazarbaşı, Erdoğan, "Mes'uliyetin Kur'an-ı Kerim'den Dayanağı," *Kur'an-ı Kerim'de Mes'ûliyet, Ensar neşriyat*, İstanbul, 2006.
- Rabbânî, Ahmet bin Abdullah bin Zeynelabidin es-Sahandi el Faruki, *Mektubat* (çev. M. Metin Zirek), İstanbul, 2006.
- Razî, Fahrettin, *Mefatihü'l-Gayb*, (çev. Suat Yıdırım, Sadık Kılıç vd), Akçay Yay., Ankara, 1990.
- Sabunî, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefâsir*, (trc. Sadrettin Gümüş, Nedim Yılmaz), Ensar Neşriyat, İstanbul, 1988.
- Salihî, İhsan Kazım, *En Büyük Saadet Allah'a Kul Olmak*, Nesil Yay., İstanbul, 2009.
- Sarı, Mevlüt "Arapça-Türkçe Lugat", Bahar Yay., Beyazıt, İstanbul 1982.
- Serbasî, Ahmet, *Dinden ve Hayattan Sana Soruyorlar*, Daru'l-Cîl Yay., Beyrut, trs.
- Seyyid, Mustafa Rasim Efendi, *Tasavvuf sözlüğü (Istilahat-ı İnsan-ı Kâmil)*, (çev. İhsan Kara), İnsan Yay., İstanbul, 2008.
- Soysaldı, Mehmet, *Kalbin Manevi Hastalıkları*, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2006.
- *Kur'an'ı Anlama Metodolojisi*, Fecr Yay., Ankara, 2001.
- Suruç, Salih, *Allah'ın Elçisi Hz. Muhammed (s.a.s)'in Hayatı*, Timaş Yay., İstanbul, 2009.
- Şa'bân, Zekiyyüddîn, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, (çev. İ. Kafi Dönmez), T.D.V., Yay., Ankara, 2000.

- Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmiu'l-Beyan an Te'vili'l-Kur'an*, (çev. Kerim Aytekin, Hasan Karakaya), Hisar Yay., İstanbul, 1996.
- Tellioğlu, Ömer, "*Nefs-i Levvâme mad*", *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yay., İstanbul, 2000.
- Tirmizî, Ebu Musa Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, İhya'ut Turasi'l-Arabî, Beyrut, trs.
- Topaloğlu, Bekir, Hayrattin Karaman, "*Gamusü'l Cedit*", Nesil Yay., İstanbul, trs.
- Turgay, Nurettin, "*Nefs-i Mutmainne mad*", *Şamil İslam Ansiklopedisi*, Şamil Yay., İstanbul, 2000.
- Uludağ, Süleyman, "*Nefis md.*", TDV İslam Ansk., İstanbul, 2006.
- Uysal, Enver, "*İnsanlara Karşı Görevler*" *İslam'a Giriş*, Diyanet Yay., İstanbul, 2007.
- Vehbi, Mehmet, *Hulasat'ül Beyan Fi Tefsir'il Kur'an*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, trs.,
- Yaperel, Recep, "*Birey; Özgür ve Sorumlu Varlık*," *İslam'a Giriş*, Diyanet Yay., İstanbul, 2007.
- Yazır, Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Yay., İstanbul, trs.
- Yeğin, Abdullah, Hekimoğlu, İsmail, vd. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik*, Sebat Yay., İstanbul, 2006.
- Yeğin, Abdullah, *Yeni Lügat*, Hizmet Vakfı Yay., İstanbul, 2007.
- Yeprem, Saim, "*İrade Kader ve Mes'uliyet İlişkisi*", *Kur'an-ı Kerim'de Mes'uliyet*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006.
- Yılmaz, Hasan Kamil, *Ana Hatlarıyla Tasavuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Cârullah Muhammed ibn Ömer, *Altın küpeler*, (çev. Rahmi Serin), Bedir Yay., İstanbul, 2000.
- Zuhaylî, Vehbe, *Tefsiru'l-Münir*, (çev. Hamdi Aslan, Ahmet Efe vd.), Risale Yay., İstanbul, 2005.

ÖZGEÇMİŞ

Osman KARATAŞ, 01.05.1981 yılında Sinop'un Durağan ilçesinde doğdu. Durağan ilçesinin Kılıçaslan köyünde ilkokulunu bitirdi. 1994 yılında Samsun- Bafra İmam-Hatip lisesine kaydoldu. 2000 yılında İmam-Hatip Lisesinden mezun oldu. 2001 yılında Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesini kazandı. 2005 yılında ilahiyat Fakültesini bitirdi.